

УДК 339.13:338.43

*О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
завідувач відділення ціноутворення, інфраструктури ринку
та розвитку наукових інновацій*

*О.В. БОДНАР, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення

Постановка проблеми. Згідно з Доповіддю про людський розвиток на 2013 рік, яка щороку готується в межах Програми розвитку ООН (ПРООН), Україна за рівнем людського розвитку серед 187 країн перебуває на 78 місці. Цей показник визначається за трьома складовими: здоров'я і довголіття, доступність освіти та гідний рівень життя. Для його розрахунку використовується розмір валового національного доходу (ВНД) на душу населення (у доларах за паритетами купівельної спроможності), за яким Україна перебуває на 99 місці у світі [1]. Визначення ємності внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні є одним із державних параметрів реалізації політики належного рівня забезпечення здоров'я, тривалості життя населення й виявлення внутрішніх резервів для інвестування вітчизняного агропромислового комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства присвячені праці наукових колективів ННЦ „Інститут аграрної економіки” [2-4], Державної установи “Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України”

[5], Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана [6], Національного університету біоресурсів і природокористування України [7], ГНУ Всероссийский НИИ економіки сільського господарства РАСХН [8], Львівського державного університету внутрішніх справ [9] та інших [10, 11]. Проте в сучасних умовах низької купівельної спроможності населення проявляються особливості формування ємності внутрішнього ринку, які вимагають подальшого її дослідження.

Мета статті – оцінити фактичну ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства України з урахуванням ринкової й позаринкової сфери обігу продукції, а також визначити ємність ринку для забезпечення мінімальних та раціональних норм споживання, в тому числі з урахуванням частки витрат на харчування поза домом на рівні європейських країн. Це дасть змогу виявити внутрішні резерви для залучення інвестицій у вітчизняний агропромисловий комплекс. Розрахувати орієнтовний розмір заробітної плати, який би забезпечував споживання на рівні раціональних норм і витрати на харчування поза домом на рівні європейських країн.

Виклад основних результатів дослідження. Нині низька купівельна спроможність населення в Україні не забезпечує гідний рівень життя. Це зумовлює низьку єм-

© О.М. Шпичак, О.В. Боднар, 2013

ність вітчизняного ринку й високий ступінь його вразливості від навіть відносно невеликих змін роздрібних цін на продукти харчування, що призводить до соціальних збурень. Останнє викликано тим, що в сімейному бюджеті пересічного жителя України витрати на продукти харчування останніми роками становлять близько 53 %, тоді як у Німеччині – відповідно 9,8, США – 11, у Польщі – 20 %.

Рівень цінової доступності у нашій країні низький, станом на лютий 2013 року заробітна плата була вищою лише проти Молдови. У розвинутих країнах світу порівняно з Україною вона вища у кілька разів. Так, у Франції, США, Чехії на відповідну місячну зарплату за роздрібними цінами можна купити молока – до 7 разів більше, свинини – до 10, яловичини – до 8, м'яса птиці (тушка) – до 5, пального – до 11 разів порівняно з Україною (табл. 1).

1. Рівень місячної заробітної плати та порівняння купівельної спроможності населення окремих країн світу (лютий 2013 р.)

Країна	Рівень середньої заробітної плати		Молоко	Яловичина	Свинина	М'ясо птиці (тушка)	Дизельне паливо, л
	дол. США на місяць	% до України					
Україна, кг	422,5	100	480,1	59,5	73,6	156,5	335,3
Кількість продукції, яку можна купити на заробітну плату в країнах, у % до України							
Білорусь	553,5	131,0	240,2	195,5	170,9	113,7	168,4
Казахстан	670	158,6	148,5	154,2	154,3	127,0	199,8
Молдова	289,6	68,5	71,0	86,7	77,8	61,7	61,7
Росія	1155,5	273,5	214,9	234,3	216,3	193,8	331,3
Німеччина	3355	794,1	678,4	531,9	795,5	595,6	505,3
Франція	2689	636,4	746,8	376,7	501,3	392,3	417,7
Чехія	1270	300,6	281,4	256,9	335,9	277,0	199,3
США	4400	1041,4	377,1	826,1	1058,1	482,3	1121,6

Примітка: середні споживчі ціни та середня заробітна плата в Україні наведені за лютий 2013 р. за даними Державної служби статистики; роздрібні ціни й рівень заробітної плати в інших країнах світу надані посольствами України у зазначених країнах станом на лютий 2013 р.

Середній курс НБУ за лютий 2013 р. – 7,993 грн за 1 долар США

При цьому рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів, риби й фруктів в Україні не досягає раціональних норм харчування (молоко на 46 %, м'ясо – 38, фрукти – 42, риба – 33 %), а по хлібу та картоплі перевищує їх (табл. 2). Така ситуація є результатом великої різниці у вартості одиниці енергетичної цінності споживаних продуктів. Найдешевшими за енергетичною вартістю у 2011 році були олія – 1,6 грн за 1000 ккал, хліб і хлібопродукти – 3 грн, найдорожчою – риба та рибопродукти – 32,1 грн, плоди – 18 грн.

Складність ситуації з купівельною спроможністю населення України проявляється не лише вказаними причинами, а й великою диференціацією споживання продуктів харчування між групами населення відповідно розміру середньодушових загальних дохо-

дів. Так, у 2011 році різниця між крайніми децильними групами щодо споживання продуктів харчування в натуральному вигляді становила 1,1-2,9 раза, у вартісному – 1,7-4,6 раза. Різниця між вартісними і натуральними показниками споживання децильних груп показує якісніший рівень споживання продуктів харчування у групах населення з вищими доходами. Проте різниця у споживанні є ще суттєвішою у крайніх групах населення за середньодушовими загальними доходами, зокрема по м'ясу вона становить 4,3, молоку – 6, фруктах – 17 разів. Слід відзначити також, що для підвищення тривалості життя та забезпечення здоров'я людини для України більшого значення набуває необхідний рівень споживання саме плодів і ягід порівняно з іншими видами продукції.

2. Споживання основних продуктів харчування на одну особу в Україні, кг за рік

Продукція	Рациональні норми	Мінімальні норми *	2011р.	2011 р., %	
				до раціональної норми	до мінімальної норми
М'ясо та м'ясопродукти	83	50	51,2	61,7	102,4
Молоко і молочні продукти	380	331	204,9	53,9	61,9
Яйця, шт.	290	224	310	106,9	138,4
Хліб і хлібопродукти	101	94	110,4	109,3	117,4
Картопля	124	99	139,3	112,3	140,7
Овочі та баштанні	161	105	162,8	101,1	155
Плоди, ягоди та виноград	90	66	52,6	58,4	79,7
Риба та рибопродукти	20	12	13,4	67	111,7
Цукор	38	26	38,5	101,3	148,1
Олія	13	7	13,7	105,4	195,7

* Розраховано на основі [12] за умов структури населення 2011 р.

Встановлено, що зростання вартості продовольчої частини споживчого кошика за останні 11 років більшою мірою зумовлене підвищенням цін на продукти харчування, ніж зростанням рівня споживання у натуральному вигляді. Розрахунки показують, що за вказаний період часу на один відсоток зростання споживання, наприклад, молока припадає 609% збільшення його вартості, овочів і баштанних – 505 %.

Характерною особливістю України як у минулому, так і на даному етапі розвитку є те, що значна частина виробленої сільськогосподарської продукції та продовольства у процесі руху до споживання оминає товарно-грошові відносини. Нерідко виробник і є безпосереднім споживачем власної виробленої продукції, яка за методикою Державної служби статистики України оцінюється за поточними ринковими цінами. В країнах із розвинутою економікою таке явище практично відсутнє. В Україні це зумовлено низьким рівнем спеціалізації виробництва та купівельної спроможності населення, особливо сільського, яке становить близько 31 % від загальної чисельності. Низький рівень зайнятості населення на селі й нижчий рівень заробітної плати (у 2012 р. її рівень був на 34 % нижчий, ніж у середньому по народному господарству) вимушено зумовив необхідність високого рівня самозабезпеченості сільського населення продуктами харчування (яєць – 70 %, картоплі – 84, овочів – 49, молока – 41, фруктів і ягід – 33,7 %).

Отже, особливістю ємності внутрішнього ринку в Україні з урахуванням реального платоспроможного попиту населення є те, що весь обсяг спожитої та використаної сільськогосподарської продукції і продовольства становить сукупну ємність внутрішнього споживання, що складається з двох частин: перша, яка проходить товарно-грошові відносини й становить ємність внутрішнього споживчого ринку, та друга – натуральна, яка лише перераховується за середніми ринковими цінами, але функціонує без грошової маси, яка б супроводжувала її товарний обіг.

Найбільший натуральний сегмент присутній у сукупній ємності внутрішнього споживання картоплі, овочів й молока, а найменше – зерна. Це зумовлено структурою виробництва за категоріями товаровиробників. Нині 97% картоплі, 86 – овочів і 78% молока виробляється в господарствах населення, а 78% зерна – у сільськогосподарських підприємствах.

Розрахунки показують, що ємність внутрішнього споживчого ринку зерна України для забезпечення мінімальних норм споживання за умов нормативних витрат кормів (зерна) для виробництва необхідної для споживання продукції тваринництва становить 31,3 млн т (на душу населення – 690 кг), а за умов раціональних норм – відповідно 40,6 млн т та 893 кг на 1 особу (табл. 3)¹.

¹ У 1910 р. виробництво зерна на душу населення дорівнювало 672 кг, у 2003 р. – 423 кг, у 2011 р. – 1249 кг

Фактична сукупна ємність внутрішнього споживання зерна у 2012 році становила 27,8 млн т, або на 3,5 млн т нижче порівняно

з розрахованою ємністю при мінімальних нормах. Останнє викликано недоспоживанням молока та молокопродуктів.

3. Ємність внутрішнього ринку зерна України при мінімальних і раціональних нормах споживання продуктів харчування з урахуванням нормативних витрат концентрованих кормів для виробництва тваринницької продукції

Показник	Мінімальні норми споживання при нормативних витратах кормів на 1 кг продукції (споживчий кошук)	Раціональні норми споживання харчування при нормативних витратах кормів на 1 кг продукції	Мінімальні норми при фактичних витратах кормів на 1 кг за 2012 рік (споживчий кошук)	Раціональні норми споживання харчування при фактичних витратах кормів на 1 кг за 2012 рік	Фактична ємність внутрішнього споживання зерна у 2012 році,
Потреба у фуражному зерні, кг на душу населення	451,3	646,6	575,8	825,8	325
Ємність ринку зерна, млн т	31,3	40,6	36,6	48,4	27,8
в т. ч. на душу населення, кг	689,2	893,4	806,2	1064,9	612

Джерело: Власні дослідження.

При цьому слід зазначити, що фактичні перевитрати кормів порівняно з нормативними становлять 28%. Тут мають місце захоплення біодобавками, що в багатьох випадках призводить до зниження якості.

Серед продуктів харчування на особливу увагу заслуговує дослідження ємності внут-

рішнього ринку картоплі, за виробництвом якої на душу населення Україна займає друге місце у світі (534 кг). Обсяг цієї продукції у сфері товарно-грошових відносин в Україні становить лише 23,7 %, а за їх межами – відповідно 76,3 %, в тому числі на годівлю тварин використовується 31,3 % (рис. 1).

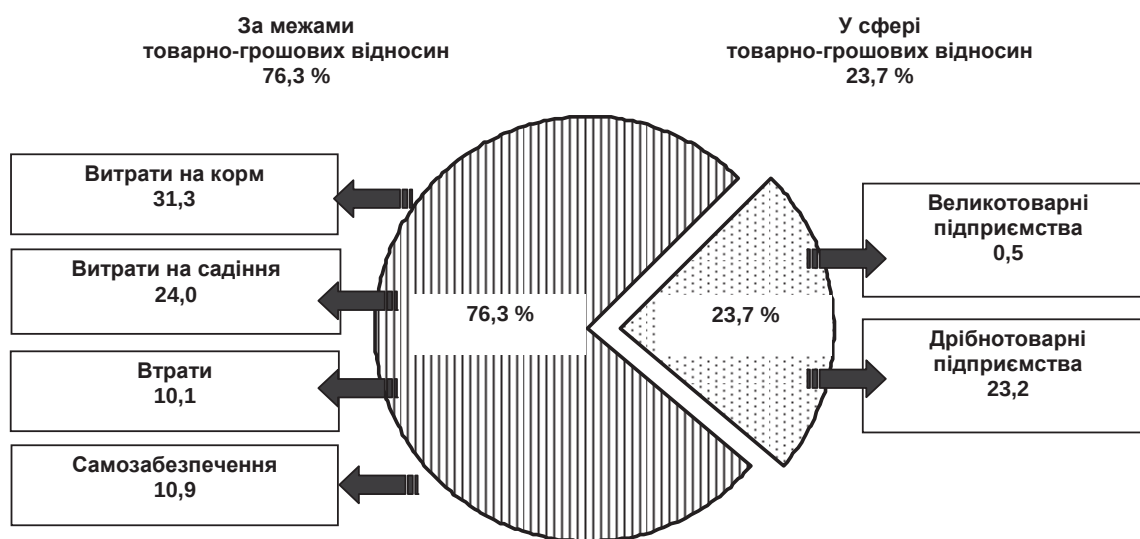

Рис. 1. Структура використання картоплі в Україні, %

Джерело: Власні дослідження.

Такі обсяги у 3,8 раза перевищують норми годівлі картоплею і в 2012 році становили 6931 тис. т. Характерно, що зі зменшенням поголів'я свиней у господарствах населення з 6 млн гол. у 1995 році до 4 млн гол. у 2012-му використання картоплі на корм збільшилося відповідно з 4,3 до 6,9 млн т.

Це має місце внаслідок незмінних обсягів виробництва та частки кормової картоплі при скороченні поголів'я свиней. Проте, на нашу думку, тут мають місце недоліки в обліку, але вони не змінюють загальної тенденції.

Слід відзначити, що така ситуація на ринку картоплі є вимушеною мірою й зумовлюється наступним:

низька купівельна спроможність населення, що спонукає до самозабезпечення нею;

відсутність альтернативних варіантів використання картоплі в особистих господарствах населення через нерозвиненість збутової кооперації, що спричиняє низьку товарність виробництва картоплі. В Україні у промислову переробку надходить лише 2% її валового збору, коли у США та Німеччині ці показники становлять відповідно 60 і 50%.

97 % обсягу виробництва картоплі забезпечується понад 5 млн дрібних розрізнених товаровиробників, які є також споживачами виробленої продукції;

ментально-психологічний фактор, адже в свідомості людей після потрясінь голодомору та повоєнних років закарбовано те, що картопля є страхуванням від голоду.

До негативних проявів цієї ситуації належить низька продуктивність праці й низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції, а також вимушені перевитрати картоплі на годівлю тварин, тому що так звану в народі кормову картоплю немає куди реалізувати. Такі значні перевитрати дорогих за вартістю поживної одиниці кормів є не чим іншим як годівлею „асигнаціями”. При цьому вартість кормової одиниці картоплі в 7 разів перевищує відповідну вартість зернових. Крім того, у зв'язку з відсутністю належних умов для зберігання картоплі втрати її становлять більше 10 %.

До позитивних проявів цього явища є те, що натуралізоване дрібне селянське господарство в умовах різноманітних негараздів було і ще залишається відокремленим об'єктом щодо забезпечення продуктами харчування своїх сімей та родини у містах і містечках та реалізації лишків на ринках. Підтвердженням цього є той факт, що починаючи з 1990 року по таких видах продовольства, як картопля, молоко, овочі, обсяги виробництва в особистих селянських господарствах не тільки не знизилися, але й зросли, що гарантувало забезпечення нижньої межі ємності внутрішнього продовольчого

споживання та самозайнятості сільського населення в умовах безробіття.

Усунення вказаних недоліків можливе через підвищення купівельної спроможності населення, перехід на великотоване спеціалізоване виробництво, розвиток збутової інфраструктури, що уможливить мінімізувати втрати, значно підвищити продуктивність праці й розширити товарно-грошові відносини. При наявності ефективного збуту надлишків виробленої продукції для виробництва крохмалю, біоетанолу є змога оптимізувати годівлю худоби, купувати раціональніші концентровані корми для годівлі тварин, а не годувати картоплею.

Особливість формування ємності внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції в Україні зумовлена ще й зміною співвідношення між цінами окремих видів продукції в часі, що яскраво простежується упродовж 1910-2011 років. Так, якщо у 1910 році співвідношення між ціною картоплі та пшениці дорівнювало 1:0,2, то у 2011 році. – 1:2. Тобто, відбулися десятикратні зміни у рівні на користь картоплі. Це зумовлено тим, що продуктивність праці у зерновому виробництві зросла незрівнянно значно швидшими темпами порівняно з галуззю картоплярства, де технологія виробництва в особистих селянських господарствах залишилася практично незмінною за сто років.

Визначення на основі результатів дослідження сукупної фактичної ємності внутрішнього попиту (по основних видах продовольства у вартісному виразі) без урахування безалкогольних напоїв і витрат на харчування поза домом показує, що у 2012 році вона становила 352 млрд грн (рис. 2), що на душу населення становить 7,7 тис. грн. За умов раціональних норм споживання продуктів харчування у 2012 році потенційна ємність внутрішнього продовольчого ринку була б 457 млрд грн, а на душу населення – 10 тис грн. Різниця між нормативними та фактичними даними становить 105 млрд грн, що є потенційними інвестиціями у вітчизняний агропромисловий комплекс, які можна залучити лише за рахунок харчування на рівні раціональних норм.

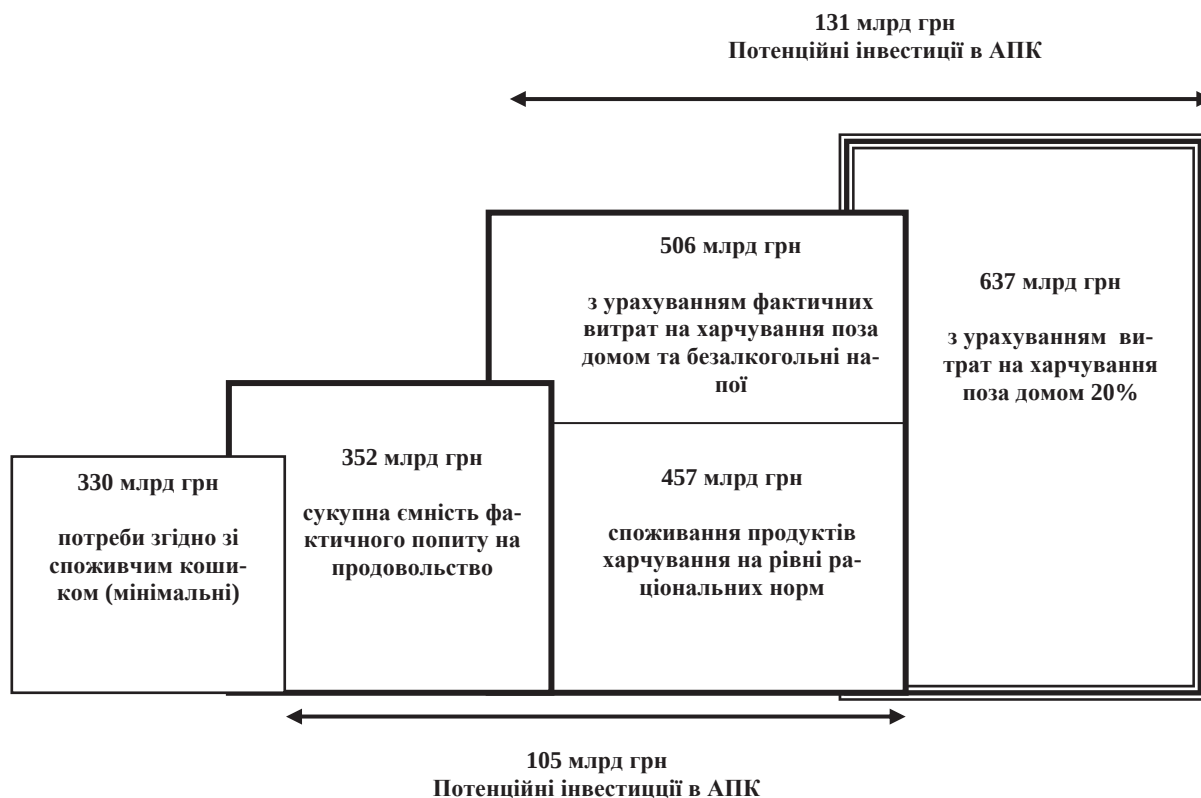

Рис. 2. Ємність внутрішнього продовольчого ринку України у 2012 році*

* Без урахування алкогольних напоїв.

Джерело: Власні дослідження.

Враховуючи вищенаведені розрахунки можна зробити висновок, що в умовах України, коли ще існує еластичність зв'язку між доходами населення й споживанням продуктів харчування, збільшення виробництва продукції можна досягти за рахунок підвищення купівельної спроможності населення. Збільшення ж виробництва продукції за рахунок дотацій без зниження її собівартості та без підвищення купівельної спроможності неможливе.

Розглянемо дану ситуацію з позиції створення валової доданої вартості у національній економіці країни й участі у цьому натурального і вартісного сегментів. Згідно з методикою побудови Системи національних рахунків валова додана вартість визначається як різниця між випуском продукції та проміжним споживанням. У свою чергу під випуском продукції розуміється вартість товарів і послуг, які виробляються в економіці та оцінюються за ринковими цінами, або цінами, еквівалентними ринковим. Проміжне споживання визначається як вартість товарів і послуг, які повністю використовуються в

процесі виробництва протягом звітного періоду.

Згідно з цією методикою виробництво та переробка сільськогосподарської продукції власними силами для власного кінцевого споживання є продуктивним видом діяльності й відповідно створює валову додану вартість, такою ж вважається праця, що виконується найманою домашньою робітницею. Проте всі домашні та побутові послуги, що виконуються членами сім'ї, зокрема придбання, приготування й зберігання їжі не визнаються діючою статистичною методологією продуктивним видом діяльності та її результати не збільшують валову додану вартість. Проте діяльність системи громадського харчування створює продукцію (випуск) і додаткову вартість. Їхні розміри та обсяги складових доданої вартості щорічно публікуються у статистичному збірнику Державної служби статистики України «Національні рахунки України».

Отже, за умов високої купівельної спроможності лише через організаційні зміни у життєвому устрої пересічного громадянина

відбувається кількаразове збільшення доданої вартості в національній економіці, що й має місце в країнах із високим рівнем середньодушових доходів.

Розглянемо ситуацію на прикладі приготування українського борщу за традиційною рецептурою, що включає набір овочів, м'яса, сметани та інших інгредієнтів, який у цілому складається з 18 позицій. Обрані продукти харчування були оцінені за споживчими цінами Державної служби статистики за відповідний період. Згідно з проведеними розрахунками для приготування в домашніх умовах 1 л борщу у вересні 2012 року необхідно було витратити 10 грн. Водночас вартість 1 л борщу у мережі кафе й ресторанів за цей же період часу коштувала значно більше, зокрема у м. Києві у ресторані «Українські страви» – у 19 разів, у мережі ресторанів «Швидко» – 5, у м. Дніпропетровську в ресторані «Козацька фортеця» – у 10 разів. Виходячи із зазначених даних, лише за умов зміни місця приготування та споживання одного й того ж продукту і відповідного рівня купівельної спроможності відбувається 5-20-ти разове зростання вартості створеної в закладах громадського харчування. Таким чином, виходячи з існуючої системи обліку при приготуванні й споживанні страв у системі громадського харчування враховується створена додана вартість, а в межах домогосподарств вона також створюється, проте не обліковується.

Отже, за умов переважного харчування населення України в домашніх умовах, що зумовлено певними традиціями та низькою купівельною спроможністю, в нашій країні лише за рахунок послуг підприємств громадського харчування існують значні резерви збільшення ємності внутрішнього ринку продовольства. Дослідженням встановлено, що за умов лише споживання продовольства у закладах громадського харчування на рівні країн Європи (20 %) ємність внутрішнього продовольчого ринку України за мінімальними підрахунками збільшується на 131 млрд грн. Тобто, за рахунок збільшення споживання до рівня раціональних норм і харчування поза домом у структурі витрат до 20% ємність внутрішнього продовольчого ринку збільшується на 236 млрд грн, що є

внутрішніми потенційними інвестиціями у сільське господарство, переробну промисловість та торгівлю, які можуть бути одержані за рахунок підвищення купівельної спроможності населення й розширення внутрішньої ємності ринку, а не шляхом дотування сільського господарства за рахунок бюджету.

При цьому слід відзначити, що такі можливості відсутні у країнах із розвиненою економікою, де зв'язок між доходами населення та цінами на продовольство нееластичний. У таких країнах підвищення купівельної спроможності населення не призведе до збільшення ємності внутрішнього споживчого ринку продовольства, тому що там уже існує повне забезпечення продовольством.

Належний платоспроможний попит значною мірою визначається рівнем заробітної плати населення, що є найбільш уживаним показником соціального забезпечення. В ході дослідження було визначено розмір заробітної плати, що передбачає врахування таких орієнтирів продовольчої безпеки держави: рівня продовольчого споживання згідно з нормами рекомендованими МОЗ, що забезпечує параметри продовольчої достатності, а також показники цінової та продовольчої доступності продуктів харчування. Методика визначення розміру заробітної плати передбачає врахування критерію продовольчої доступності по всьому раціону харчування, який визначається через частку витрат на продовольство у сімейному бюджеті. Враховуючи реальну ситуацію в Україні, запропоновано два варіанти. Перший передбачає можливість забезпечення споживання населенням України продуктів харчування на рівні раціональних норм за умов цінової ситуації на ринку продовольства у 2012 році й їхню питому вагу в загальних витратах при такому рівні харчування. Згідно з розрахунками на основі розробленого методичного підходу частка витрат на харчування за умов споживання на рівні раціональних норм, включаючи витрати на харчування поза домом, становить 25,1%. Слід зазначити, що за критеріями продовольчої безпеки витрати на харчування повинні бути не більше третини сімейного бюджету [9]. Проведені розрахунки ґрунтувалися на іс-

нуючому співвідношенні між рівнем заробітної плати та сукупним доходом із розрахунку на одну особу, яке становило 1,8 раза. Враховуючи вищевикладені параметри, за

умов 2012 року розмір заробітної плати повинен становити 7713 грн на одну особу за місяць (табл. 4).

4. Визначення розміру заробітної плати, яка забезпечить ємність внутрішнього споживчого ринку продовольства на рівні раціональних норм із урахуванням питомої ваги витрат на продовольство (25 %) (за умов 2012 року)

Показник	За умов споживання населенням продуктів харчування на рівні раціональних норм і витрат на харчування поза домом		З урахуванням питомої ваги витрат на харчування на рівні Німеччини
	фактичний рівень	на рівні країн Європи	
Рівень споживання, кг:			
м'ясо і м'ясопродукти	83		96
молоко і молокопродукти	380		460
фрукти, ягоди, виноград	90		97
Питома вага витрат на харчування поза домом у структурі витрат на харчування, %	3,4	20	20
Питома вага сукупних витрат на харчування у структурі сукупних витрат, %	25,1	25,1	9,8
Необхідний розмір заробітної плати в Україні, грн	7713	10976	23411

Примітка: Фактичний розмір заробітної плати в Україні за 2012 р. – 3026 грн.

Джерело: Власні дослідження.

Зазначимо, що в умовах суттєвого розширення населення за доходами як це має місце в Україні, підвищення заробітної плати категоріям із високими доходами не призведе до збільшення ємності внутрішнього ринку продовольства.

У другому варіанті, крім вищезазначених умов, передбачено врахування ще й частки витрат на харчування поза домом на рівні європейських країн (20%). Згідно з розрахунками рівень заробітної плати становитиме 10976 грн. або 1374 дол. На перший погляд цей розмір є досить значним і для нас він є орієнтиром, проте цей рівень уже досягнуто у країнах Європи (США – 4400, Німеччина – 3355, Франція – 2689 дол.). За умов прагнення України ввійти в Європейське співтовариство структура та рівень споживання мають бути адаптовані до рівня розвинутих країн, що можна досягти через підвищення продуктивності праці.

Висновки. Для розв'язання висвітлених проблем ємності внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства на сучасному етапі доцільно здійснювати наступне:

систематично досліджувати ємність внутрішнього ринку, що дасть можливість своєчасно концептуально уточнювати позиції щодо наболілої проблеми державного

дотування сільського господарства за рахунок бюджету. Досягнення населенням України купівельної спроможності на рівні, що забезпечуватиме раціональні норми харчування, а це, в свою чергу, підвищить ємність внутрішнього ринку, сприятиме зростанню внутрішніх інвестицій в АПК країни, та послабить гостроту проблеми державної підтримки за рахунок бюджету, особливо в умовах нових вимог Міжнародного валютного фонду щодо зниження дотацій для сільського господарства. Крім того, вважаємо, що розподіл коштів через споживачів, які є об'єктивнішим в запитах до продукції, що ними купується, є більш раціональним;

досліджувати причинно-наслідкову сутність з метою поступового усунення існуючої значної частки натурального споживання окремих продуктів харчування в Україні, яка нині, з одного боку, забезпечує велику стійкість (живучість) у кризових ситуаціях розвитку сільського господарства, а з іншого – значно гальмує продуктивність праці;

створювати умови щодо переведення виробництва, наприклад картоплі, з особистих селянських господарств у спеціалізовані господарства, розвитку обслуговуючої кооперації та організації ефективного збуту, що зумовить використання залишків картоплі

не на годівлю тварин, а на переробку на крохмаль, спирт, біоетанол тощо;

– підвищувати рівень продовольчої й цінової доступності продуктів харчування в Україні через розробку та запровадження адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення, що послабить тиск на державний бюджет і зменшить диференціацію в

рівнях споживання населенням продуктів харчування;

– економічно сприяти подовженню ланцюга в процесі споживання продуктів за рахунок харчування поза домом, що дасть змогу збільшити ємність внутрішнього ринку і додану вартість у середині країни та підвищить продуктивність праці.

Список використаних джерел

1. Ревенко А. Україна в світових координатах людського розвитку: тупцювання на місці / А. Ревенко // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 11. – С. 7.
2. Шпичак О.М. Економічні проблеми виробництва біопалива в контексті продовольчої безпеки України : міжнародна конференція, присвячена 110-річчю НАУ ["Біоресурси планети: соціальні, біологічні, продовольчі та енергетичні проблеми"], (Київ, 2008 р.) / О.М. Шпичак. – К. : [б.в.], 2008. – С. 92-97.
3. Шпичак О.М. Економіко-організаційні проблеми якості сільськогосподарської продукції та продовольства / О. Шпичак // Економіка АПК. – 2010. – № 11 (193). – С. 51-59.
4. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практ. посіб. / [В.М. Алексійчук та ін.] ; за ред. П.Т. Саблука. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2000. – 556 с.
5. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.]; за ред. Б.Й. Пасхавера. – К.: НАН України; Ін-т екон. та прогноз., 2009. – 432 с.
6. Споживчий ринок України: методологія дослідження та регулювання: моногр. ; за ред. Л.О. Лігоненко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 380 с.
7. Гойчук О.І. Продовольча безпека / О. Гойчук. – Житомир : Полісся, 2004. – 348 с.
8. Ушачев И.Г. Концептуальные основы обеспечения продовольственной безопасности России / И. Ушачев. – М.: ГНУ ВНИИЭСХ, 2008. – 124 с.
9. Тринько Р.І. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення: моногр. / [Тринько Р. І. (кер. авт. кол.) та ін.]; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Ль.: ЛьвДУВС, 2011. – 304 с.
10. Кузнецова Л.В. Емкость рынка продуктов питания / Л. Кузнецова. – М.: Центр «Маркетинг», 2005. – 158 с.
11. C. Clare Hinrichs. Regionalizing food security? Imperatives, intersections and contestations in a post-9/11 world / Hinrichs C. // Journal of Rural Studies. – № 29. – January 2013. – P. 7–18.
12. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р., № 656 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=656-2000-%EF>

Стаття надійшла до редакції 22.05.2013 р.

***

Новини АПК

Поглиблення співпраці у сфері сільського господарства із США

Україна та США готові поглиблювати співпрацю у сфері сільського господарства. Про це на зустрічі із заступником Міністра сільського господарства США з питань фермерства та закордонної сільськогосподарської служби Дарсі Веттер під час робочої поїздки до Сполучених Штатів Америки домовлявся Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Щорічно товарообіг сільгосппродукції між Україною та США збільшується. Лише в 2012 році він зріс на 120 млн дол. порівняно з 2011-м. Така ж позитивна тенденція зберігається і протягом перших місяців поточного року. Україна успішно продає на американський ринок м'яса, олію, шоколад, вироби з зерна і хлібних злаків тощо. Проте ми зацікавлені в розширенні присутності вітчизняної продукції», – повідомив він.

Українська сторона зацікавлена у вивченні досвіду США у веденні молочної галузі та державної підтримки виробників молока, а також створенні спільних підприємств із вироблення продукції тваринництва, в імпорті з США племінних ресурсів, зокрема спермопродукції, бугаїв та ембріонів ВРХ молочних і м'ясних порід.

Заступник Міністра сільського господарства США з питань фермерства та закордонної сільськогосподарської служби Дарсі Веттер висловила інтерес до співпраці в галузі розвитку та впровадження технологій в аграрному секторі, зокрема у виробництві біоетанолу та насінництва. Крім того, під час зустрічі йшлося також про отримання Україною дозволу експортувати кукурудзу та пшеницю до США.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 347.441.14:338.43

*М.Ю. КОДЕНСЬКА, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
економічної теорії та економіки підприємств
Академія праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України
А.В. ЄРЄМЕЄВА, економіст
Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”*

Державна підтримка розвитку аграрного сектору економіки

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки держави формує 9,6 % (2011 р.) валового внутрішнього продукту та значну частину вартості експорту – 18,7%. В ньому функціонує 56 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, де середньооблікова чисельність найманих працівників становить близько 561 тис. осіб [5]. Тобто аграрний сектор не тільки забезпечує продовольчу безпеку країни та робочими місцями населення, але й сприяє поліпшенню якості життєдіяльності людей та завдяки своїй багатофункціональності* забезпечує функціонування промислових переробних підприємств багатьох галузей економіки. Тому сталий розвиток цієї галузі є пріоритетною й стратегічною задачею держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці теоретичних і прикладних аспектів проблеми державної підтримки аграрного сектору економіки присвячені праці відомих науковців: П. Саблука [13], М. Дем'яненка [4], А. Діброви [6], Ю. Лузана [9], І. Татарчука [14], Е. Куделя [8], А. Мітіна [10], В. Жука [7], С. Мочерного [11] та ін.

Мета статті – висвітлення теоретико-методологічних засад державної підтримки розвитку аграрного сектору, здійснення аналізу сучасного законодавства та виконання

програм підтримки сільського господарства в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Державна підтримка аграрного сектору є економічною необхідністю, що усвідомлена і здійснюється різними методами, формами та інструментами багатьма країнами світу. Це зумовлено низкою обставин, серед яких висока залежність галузі від природно-кліматичних умов, що викликають ризики різного характеру, які значною мірою впливають на величину і якість урожаю, а отже, й результативність аграрного виробництва. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), найнижчий рівень підтримки держави (нижче середнього по ОЕСР (20%)) у доходах фермерських господарств за 2009 – 2011 роки в країнах: Нова Зеландія (1%), Австралія (3%), Чилі (4%), США (9%), Мексика (12%), Ізраїль (13%) і Канада (16%). Підтримка фермерів залишається відносно високою в Ісландії (47%), Кореї (50%), Японії (51%), Швейцарії (56%) та Норвегії (60%) [15]. В Україні, за даними Держслужби статистики, державна підтримка фермерських господарств становить близько 0,5% [12]. Отже, найважливіша роль аграрного сектору, визнана всіма розвинутими державами, до цих пір в Україні недооцінюється. Це диктує нагальну необхідність усвідомлення державою сучасного порівняно низького рівня розвитку сільського господарства й запровадження вагоміших інструментів і форм надання суттєвої підтримки сільському господарству з боку держави [2].

© М.Ю. Коденська, А.В. Єрємеєва, 2013

* У країнах ЄС введено термін багатофункціональність, що відображає економічне, соціальне, екологічне, політичне значення галузі.

Поняття «державна підтримка» в економічній літературі трактують неоднозначно. Навіть у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 року цей термін чітко не визначений. Як наслідок, найчастіше трапляються й узагальнюються такі поняття, як державна підтримка, державне регулювання, фінансова підтримка чи державна допомога. Визначення сутності цих понять відомими економістами сучасності наведено у таблиці 1.

Державна підтримка, що є однією зі складових системи державного регулювання розвитку – поняття за своїм змістом більш широке і включає в себе різні форми, спосо-

би й інструменти впливу на розвиток як аграрно-промислового виробництва, так і суспільства в цілому. Державне регулювання об'єднує й такі складові, як адміністративний, правовий вплив, заходи обмежувального характеру (товарна та фінансова інтервенція, фінансова підтримка виробників сільськогосподарської продукції у таких формах, як бюджетна позика, кредитна підтримка (кредитна субсидія (лат *subsidium* – допомога, підтримка) – сума коштів у грошовій або натуральній формі, яка може мати поворотний і безповоротний характер) [1], податкова преференція та ін.) [3].

1. Визначення поняття «державна підтримка аграрного сектору»

Автор, назва праці	Визначення
Куделя Е. А. Модели и методы поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей в переходной экономике России: дисс. канд. экон. наук: 08.00.05 / Е. А. Куделя. – Майкоп, 1999. – 180 с.	«Підтримка сільськогосподарських товаровиробників є цілеспрямованими діями держави і недержавних структур із стабілізації сільськогосподарського виробництва і забезпечення його пристосування до мінливих ринкових умов через систему ціноутворення або регулювання прибутків сільськогосподарських виробників, які здійснюються шляхом використання системи методів: субсидування, дотування, стимулювання ресурсозберігаючих технологій, інвестування розвитку інфраструктури, підвищення зайнятості сільськогосподарського населення тощо»
Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 480 с.	«Державне регулювання економіки – вплив держави в особі державних органів на економічні об'єкти і процеси і що у них здійснюються, щоб надати процесам організований характер, впорядкувати дії економічних суб'єктів, забезпечити дотримання законів, державних і громадських інтересів»
Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т.1/ За ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005.	«Державна допомога – допомога, яка виплачується з коштів державного бюджету або фонду державного соціального страхування. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» під «підтримкою» розуміють подання матеріальної, моральної та іншої допомоги, сприяти в чому-небудь»
Титарчук І.М. Державна підтримка сільського господарства в умовах трансформації економіки АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук: спец. 08.07.02 – економіка сільського-господарства і АПК / І.М. Татарчук. – К., 2006. – 22 с.	«Державна підтримка – це комплекс законодавчо та організаційно визначених довгострокових бюджетних заходів, які об'єктивно необхідні для формування сприятливого конкурентного середовища розвитку галузі як запоруки продовольчої безпеки. Ці заходи в сукупності з критеріями та умовами їх здійснення формують механізм державної підтримки сільськогосподарства»
Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку: [доп. на Дев'ятих річних зборах Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників 26-27 квіт. 2007 р.] / М.Я. Дем'яненко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — С. 36	«Метою державної аграрної політики є: підтримка прибутковості сільськогосподарських товаровиробників і стабільної економічної ситуації в галузі, забезпечення продовольчої безпеки, конкурентоспроможних товаровиробників у міжнародному поділі праці, упередження негативних процесів міграції праці тощо»
Лузан Ю.Я. Облік державної підтримки агропромислового виробництва / Ю.Я. Лузан, В.М. Жук, І.В. Герасимук. – К.: Вид-во ТОВ „Юр-Агро-Веста”, 2007. – 324 с.	«Державна підтримка – цілеспрямоване державне регулювання виробничої діяльності шляхом спрямування бюджетних коштів за відповідними програмами соціально-економічного розвитку»

Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / Діброва А.Д. – К.: ВПД «Формат», 2008. – С. 77	«Державна підтримка – це складова системи державного регулювання сільського господарства, що являє собою сукупність правових, фінансово-економічних, організаційних та інших заходів держави щодо стимулюючого впливу на розвиток як сільськогосподарського виробництва, так і сільських територій у потрібному для суспільства напрямі»
Митин А.Н. О государственном регулировании и государственной поддержке в аграрном секторе экономики / А.Н. Митин, М.В. Сачев // Аграрный вестник Урала. – 2008. – № 12. – С. 7-11	«Державна підтримка – це система взаємозв'язаних заходів нормативного, правового, організаційного та економічного регулювання, спрямованих на формування, підтримання або зміну інституційного середовища, виробничої і соціальної інфраструктури в сільській місцевості, що впливають прямо або опосередковано на відтворювальний процес, конкурентне середовище»
Фінансово-економічний словник http://cyclop.com.ua/content/view/1608/1/1/1/	«Під фінансовою підтримкою слід розуміти підтримку суб'єктів господарювання, окремих адміністративно-територіальних одиниць, яка полягає у фінансовому дотуванні та субсидуванні, пільговому кредитуванні, зниженні вартості отримуваних ними ресурсів»

Тобто держава є найважливішим інститутом, який впливає на аграрні перетворення шляхом здійснення державної політики, що при виважені виведенні може бути мотиваційним чинником ефективного розвитку та локомотивом забезпечення добробуту й процвітання нації. Державна підтримка аграрного сектору економіки, будучи невід'ємною частиною державного регулювання, являє собою сукупність різних інструментів і форм економічного впливу на розвиток сільського господарства та його стимулювання з метою формування й забезпечення організаційних і економічних умов ефективного функціонування та забезпечення конкурентоспроможності всіх категорій господарств, створення базових можливостей для насичення ринку якісним продовольством широкого асортименту, розвитку сільських територій і досягнення продовольчої безпеки країни.

За період незалежності України з метою подолання негативних тенденцій та створення умов для позитивної динаміки розвитку аграрного сектору Верховною Радою було прийнято низку базових законів і нормативно-правових актів. Основними з тих, що регламентують державну підтримку розвитку аграрного сектору економіки, є: Закон України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV; Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV, Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропро-

мислового комплексу в народному господарстві» від 15 травня 1992 р. № 2346. У розвиток вищезазначених та інших законів прийнято ряд постанов Кабінету Міністрів України ^{**}.

^{**} Постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі» від 13 лютого 2012 р. № 104; «Питання надання державної підтримки галузі рослинництва для пересіву у 2012 році озимих зернових культур» від 19 березня 2012 р. № 278; «Про затвердження Порядку використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету» від 02 березня 2011 р. № 246; «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансування заходів із захисту, відтворення та підвищення родючості ґрунтів» від 2 березня 2011 р. № 180; «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» від 9 березня 2011 р. № 272; «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виконання програми селекції у тваринництві та птахівництві у підприємствах агропромислового комплексу» від 18 травня 2011 р. № 515; «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для оздоровлення та відпочинку дітей працівників агропромислового комплексу» від 28 лютого 2011 р. № 167; «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва» від 28 липня 2010 р. № 647; «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткового відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів та підприємств із виробництва комбікормів» від 4 жовтня 2010 р. № 900; «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здеешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» від 11 серпня 2010 р. № 794 та ін.

Згідно зі ст. 1 Закону України № 1877 держава має стимулювати виробництво сільськогосподарської продукції, розвивати аграрний ринок та забезпечити продовольчу безпеку. На сучасному етапі державна підтримка розвитку аграрного сектору здійснюється за такими напрямками:

1. Прямі й непрямі інвестиції у розвиток аграрно-промислового виробництва, а саме: збереження, відновлення і розвиток природного та біологічного потенціалу; забезпечення технічного прогресу й стимулювання інноваційних процесів; подолання наслідків несприятливих умов, стихійних лих і захворювань рослин та тварин; розвиток виробництва шляхом фінансової підтримки через цінний і фінансовий механізми; управлінське та інформаційне забезпечення.

2. Фінансування наукових і прикладних розробок.

3. Розвиток людського капіталу.

4. Соціальний розвиток АПК.

5. Міжнародна діяльність.

По кожному з наведених напрямів щорічно визначаються за окремими бюджетними

програмами видатки, що фінансуються за рахунок Державного бюджету України.

Аналіз виконання плану видатків у 2011 році на фінансування бюджетних програм за напрямками, обсягами і структурою показує, що план видатків за обсягами виконано на 70,8%, причому недовиконання спостерігається за всіма напрямками програм. Видатки держави як прямі й непрямі інвестиції у розвиток аграрного сектору економіки становили 4,95 млрд грн при плані близько 8 млрд грн, тобто лише 62% до плану. Зокрема, недовидані кошти на розвиток виробництва шляхом фінансової підтримки через цінний і фінансовий механізми на суму 2,7 млрд грн. Зменшені порівняно з планом видатки на соціальний розвиток села на суму 111,7 млн грн; 134,3 млн грн недодає на розвиток людського капіталу; на 6,5 млн грн проти плану недофінансовано наукові й прикладні розробки. На 2012 рік обсяги видатків державного бюджету на фінансування аграрного сектору економіки за всіма напрямками дещо збільшилися (табл. 2).

2. Сфери і напрями видатків держбюджету на розвиток аграрно-промислового виробництва України, млн грн

Показник	План на 2011 рік з урахуванням внесених змін	Виконано за 2011 р.			2012 р. (проект)	
		млн грн	у % до всього	у % до плану	Передбачено державним бюджетом	Структура, %
Прямі й непрямі інвестиції держави на розвиток аграрно-промислового виробництва - всього	7 995,3	4 951,9	61,8	62,0	8980,0	68,1
У тому числі:						
збереження, відновлення і розвиток природного та біологічного потенціалу	39,1	32,6	0,4	83,4	79,1	0,6
забезпечення технічного прогресу та стимулювання інноваційних процесів	96,71	83,98	1,1	86,9	0	0
подолання наслідків несприятливих умов, стихійних лих і захворювань рослин та тварин	153,59	131,35	1,7	85,6	521	4,0
розвиток виробництва шляхом фінансової підтримки через цінний і фінансовий механізм	4 654,0	1 923,5	24,0	41,5	4786,1	36,3
управлінське й інформаційне забезпечення	3052	2780,5	34,7	91,1	3594	27,3
Фінансування наукових і прикладних розробок	175,4	168,9	2,1	96,3	882,5	6,7
Розвиток людського капіталу	2 874,7	2 740,4	34,2	95,4	2953,2	22,4
Соціальний розвиток АПК	260,37	148,69	1,9	57,1	259,1	2,0
Міжнародна діяльність	2,3	1,9	0,1	82,6	106,5	0,8
Усього	11 308,2	8 011,8	100	70,9	13181,5	100,0

Джерело: Річний Звіт Державної казначейської служби України «Про виконання показників розподілу видатків Державного бюджету України».

Згідно зі звітом про виконання Закону України «Про Державний бюджет України

на 2011 рік» використання видатків бюджету здійснювалося Міністерством аграрної

політики та продовольства України за конкретними програмами. Так, у 2011 році кошти використовувалися за бюджетною програмою «Часткове відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів та підприємств із виробництва комбікормів». У результаті було відшкодовано вартість будівництва 26 ферм за загальним фондом у сумі 347,5 млн грн.

За бюджетною програмою «Здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» фінансову підтримку за загальним фондом у сумі 619,8 млн грн на часткову компенсацію відсотків за банківськими кредитами, в тому числі на погашення кредиторської заборгованості минулих років, одержали 2668 підприємств агропромислового комплексу. Це при тому, що обсяги пільгових кредитів, залучених у 2007–2011 роках, за якими підприємствам АПК було частково компенсовано відсоткову ставку, становили понад 10,8 млрд грн, у тому числі короткострокових кредитів – 5,6, середньострокових – 2,7, довгострокових – понад 2,5 млрд грн.

За бюджетною програмою «Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва» кошти загального фонду у сумі 32,1 млн грн були спрямовані на бюджетну тваринницьку дотацію. Вищезазначена підтримка була надана лише 285 сільгосппідприємствам на утримання 26,5 тис. гол. корів м'ясного напрямку продуктивності, поголів'я телиць (5 тис. гол.), закуплених у фізичних осіб для поповнення основного стада.

За бюджетною програмою «Витрати Аграрного фонду, пов'язані з комплексом заходів зі зберігання, перевезення, переробки та експортом об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду» за спеціальним фондом за рахунок коштів бюджетної програми було здійснено оплату за зберігання зерна і цукру державного інтервенційного фонду у сумі 143,8 млн грн, за переробку зерна – 66,9 млн грн, переміщення та відвантаження

зерна державного інтервенційного фонду – 25,3 млн грн, всього на суму 236,0 млн грн.

За бюджетною програмою «Закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними» за рахунок коштів спеціального фонду у сумі 306,6 млн грн суб'єктами господарювання було закладено нових виноградників на площі 1,1 тис. га та садів і ягідників на площі 1,2 тис. га; збудовано системи краплинного зрошення на площі 1,6 тис. га й споруджено шпалер на площі 1,5 тис. га; здійснено роботи з догляду за садами і виноградниками на площі 7,6 тис. га; збудовано холодильників із регульованим газовим середовищем ємністю 14,1 тис. т.

За бюджетною програмою «Державна підтримка розвитку хмелярства» за рахунок коштів спеціального фонду у сумі 20,5 млн грн суб'єктами господарювання було закладено нових хмільників на площі 6,6 га; здійснено роботи по догляду за молодими насадженнями хмелю на площі 15,3 га і за багаторічними насадженнями хмелю на площі 637 га.

За бюджетною програмою «Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва» за рахунок коштів загального фонду у сумі 10 млн грн на умовах часткової компенсації вартості сільгосппідприємствами закуплено 28 од. зернозбиральних комбайнів на загальну суму 40,1 млн грн.

За бюджетною програмою «Державна підтримка галузі тваринництва», метою якої є підтримка виробництва тваринницької продукції, стабілізація й розвиток тваринництва та наповнення продовольчого ринку високоякісною продукцією вітчизняного виробництва, за рахунок коштів спеціального фонду у сумі 107,5 млн грн частково відшкодовано трьом суб'єктам господарювання вартість будівництва та реконструкції одного птахівничого й двох свинокомплексів, у тому числі цеху з виробництва комбікормів.

За бюджетною програмою «Фінансова підтримка створення оптових ринків сільськогосподарської продукції» кошти загального фонду у сумі 198 млн грн було використано для підтримки створення чотирьох рин-

ків на площі 240 га у Київській, Донецькій, Львівській та Запорізькій областях.

За бюджетною програмою «Часткове відшкодування вартості будівництва нових тепличних комплексів» кошти у сумі 28,5 млн грн передбачені трьом суб'єктам господарювання на відшкодування вартості будівництва нових тепличних комплексів.

Національною акціонерною компанією «Укراгролізинг» використано кошти за бюджетною програмою «Збільшення статутного фонду НАК «Украгролізинг» для закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу з подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу» у сумі 261,6 млн грн, у тому числі за загальним фондом – 142,0 млн грн.

На умовах фінансового лізингу агропромислового комплексу за 2011 рік придбано 414 од. техніки: 83 од. зернозбиральних комбайнів, 79 од. тракторів, 252 од. іншої сільськогосподарської техніки.

За бюджетною програмою «Селекція в тваринництві та птахівництві у підприємствах агропромислового комплексу», виконавцями якої у 2011 році були 132 підприємства, було використано за загальним фондом у сумі 44,1 млн грн. Відповідні кошти були спрямовані на збереження та утримання генофондних стад: великої рогатої худоби (9,1 тис. гол.), птиці (1,8 млн гол.), коней (0,5 тис. гол.), овець та кіз (6,8 тис. гол.), кролів та звірів (20,7 тис. гол.), бджіл (3,2 тис. сімей) та здешевлення вартості племінних (генетичних) ресурсів вітчизняної селекції при реалізації та розширенні власної племінної бази: великої рогатої худоби (1,6 тис. гол.), свиней (5,5 тис. гол.), птиці (1,3 млн гол.).

За бюджетною програмою «Селекція в рослинництві» за загальним фондом у сумі 29,7 млн грн було надано державну підтримку 55 підприємствам первинного насінництва, які у ланках первинного насінництва площею 15,3 тис. га виробили 16,6 тис. т оригінального та 19,7 тис. т суперелітного насіння. При цьому обсяг компенсації витрат на виробництво 1 т насіння становив 800 грн.

За бюджетною програмою «Селекція у рибному господарстві» кошти спрямовано на вирощування, збереження, утримання генетичних ресурсів вітчизняного походження, генофондних стад локальних і зникаючих порід та видів риб у сумі 11,3 млн грн і 1,5 млн грн – на наукові дослідження й розробки у галузі селекційно-племінної роботи селекційним центрам у рибництві.

За бюджетною програмою «Організація та регулювання діяльності установ у системі Державної інспекції сільського господарства України» за загальним фондом у сумі 348,9 млн грн забезпечувалася діяльність 566 бюджетних установ, серед яких установи Голодержзахисту, Укрдержнасінінспекції, хлібні інспекції, Української помологоампелографічної інспекції та інші зі штатною чисельністю 6,6 тис. працівників.

Крім того, бюджетні програми виконувались Національною академією аграрних наук України. Кошти використано за бюджетною програмою «Селекція у тваринництві та птахівництві в науково-дослідних господарствах» за загальним фондом у сумі 3,7 млн грн. Виконавцями програми були 17 підприємств.

Наведена інформація зі звіту про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» показує недостатній рівень видатків на виконання бюджетних програм, незначну кількість господарюючих суб'єктів, які одержують таку підтримку, та її результативність, що не є стимулюючим фактором розвитку аграрного сектору економіки.

У загальному обсягу видатків державного бюджету в аграрний сектор економіки сільськогосподарські підприємства у 2011 році за рахунок дотацій одержали 684 млн грн і за рахунок механізмів справляння ПДВ – 3355,8 млн грн. Порівняно з 2006 роком загальна сума державної підтримки збільшилася в 3,3 раза, за роками не завжди зростала, найбільшою була у 2008 році й становила 5,3 млрд грн. Частка державних дотацій у загальній сумі державної підтримки знижується, водночас зростають і сума, й частка підтримки за рахунок механізмів справляння ПДВ (табл. 3).

3. Державна підтримка сільськогосподарських підприємств за роками

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість підприємств	7611	8287	9284	9249	9180	9538
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	15554,6	16718,6	18167,4	18225,1	18453,8	18455,8
на 1 господарство, тис. га	2,044	2,017	1,957	1,970	2,010	1,935
Одержано коштів - усього, млн грн	1236,4	3527,1	5306,7	2775,2	4379,4	4039,8
за рахунок:						
державних дотацій	854,1	2569,4	3022,4	666,7	1252,3	684
у % до всього	69,1	72,8	57,0	24,0	28,6	16,9
ПДВ	382,2	957,7	2284,3	2108,5	3127,0	3355,8
у % до всього	30,9	27,2	43,0	76,0	71,4	83,1
Одержано коштів на 1 га с. г. угідь – усього, грн	79,5	211,0	292,1	152,3	237,3	218,9
за рахунок:						
державних дотацій	54,9	153,7	166,4	36,6	67,9	37,1
ПДВ	24,6	57,3	125,7	115,7	169,5	181,8
Одержано коштів на 1 господарство – усього, тис. грн	162,4	425,6	571,6	300,1	477,1	423,5
за рахунок:						
державних дотацій	112,2	310,1	325,5	72,1	136,4	71,7
ПДВ	50,2	115,6	246,0	228,0	340,6	351,8
Видатки з ДБ в аграрний сектор, млн грн	6687,7	7781,3	9678,1	7926	7339,6	8011,8
Частка у видатках ДБ державної підтримки сільськогосподарських підприємств, %	18,5	45,5	54,9	35,1	59,7	50,5

Джерело: Форма 50 сг за роками: річний Звіт Державної казначейської служби України «Про виконання показників розподілу видатків Державного бюджету України».

Висновки. Розроблені й затверджені Кабінетом Міністрів України цільові програми розвитку аграрно-промислового виробництва, що реалізуються повністю або частково за рахунок коштів державного бюджету, є автономними як за своїми цілями, так і в часі. Більшість програм не має достатнього обґрунтування з погляду обсягів фінансування, матеріально-речового їх забезпечення. Мають бути визначені довгострокові загальнодержавні й регіональні пріоритети, що слугуватимуть базою для розвитку бюджетних програм, які фінансуватимуться за рахунок коштів Державного бюджету України, їх державна підтримка повинна передусім забезпечити виконання стратегічних ці-

лей соціально-економічного розвитку країни, якими є: подолання бідності та підвищення рівня життя громадян України; всебічний і гармонійний розвиток людини; забезпечення сталого економічного зростання й створення конкурентоспроможної ринкової економіки; поліпшення структури аграрно-промислового виробництва на основі інноваційної моделі розвитку; інтеграція в європейські структури та світову економічну систему. Вкрай необхідно ввести моніторинг і обов'язкове інформування у засобах масової інформації про хід виконання фінансування з державного бюджету аграрного виробництва та правове закріплення своєчасності надання допомоги.

Список використаних джерел

1. Барихин А.Б. Большой юридический энциклопедический словарь / А.Б. Барихин. – М.: Книжный мир, 2005. – С. 608.
2. Голубев А. Задачи государственного управления российским агрокомплексом / А. Голубев // АПК: экономика, управление. — 2005. — № 1. — С. 33–40.
3. Гордеев А. Повышать инвестиционную привлекательность сельского хозяйства / А. Гордеев // АПК: экономика, управление. — 2006. — № 4. — С. 2–4.
4. Дем'яненко М.Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку: [доп. на Дев'ятих річних зборах Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників 26-27 квіт. 2007 р.] / М.Я. Дем'яненко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — С. 36
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
6. Діброва А.Д. – К.: ВПД «Формат», 2008. – С. 77.
7. Жук В.М. Теоретико-методологічні засади обліку та контролю підтримки сільського розвитку / В.М. Жук // 36. наук. праць. Економічні науки, серія "Облік і фінанси". Вип. 8 (29). – Луцьк, 2011. – С.142-151.
8. Куделя Е. А. Модели и методы поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей в переходной экономике России: дисс. канд. экон. наук:08.00.05 / Е. А. Куделя. – Майкоп, 1999. 180 с.

9. Лузан Ю.Я. Облік державної підтримки агропромислового виробництва / Ю.Я. Лузан, В.М. Жук, І.В. Герасимук. – К.: Вид-во ТОВ „Юр-Агро-Веста”, 2007. – 324 с.
10. Митин А.Н. О государственном регулировании и государственной поддержке в аграрном секторе экономики / А.Н. Митин, М.В. Сачев // Аграрный вестник Урала. – 2008. – № 12. – С. 7-11.
11. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т.1; За ред. С. В. Мочерного/ [Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.]. – Львів: Світ, 2005.
12. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік. – Стат. бюл. Форма 50 сг.
13. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення/ П.Т. Саблук. –Т. II. –К.: ІАЕ, 2001. – 484 с.
14. Титарчук І.М. Державна підтримка сільського господарства в умовах трансформації економіки АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 економіка сільськогосподарства і АПК / І.М. Татарчук. – К., 2006. – 22 с.
15. Organization for Economic Co-operation and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oecd.org>.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2012 р.

*

УДК 338.432

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”
Ю.П. ШАПОВАЛОВА
Луганський національний аграрний університет

Формування та використання виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств

Постановка проблеми. Функціонування галузей і сфер агропромислового комплексу України залежить від цілого ряду чинників, а перспектива ефективності формується на рівні підприємств. Одним із важливих і найбільш проблемних складників виробничої системи АПК є м'ясопереробний підкомплекс, підприємства якого забезпечують відповідний рівень поповнення ринку м'ясопродуктами. Тобто головною базою забезпечення поповнення держави м'ясопродуктами є м'ясопереробні підприємства. Адже вони займають центральне місце у ланцюгу «виробництво сировини → переробка → реалізація на ринку». Звідси впливає актуальність дослідження з позиції визначення засад і особливостей формування та розвитку виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потенціал як економічна категорія у найбільш загальному викладі сутності є сукупністю можливостей, спроможностей, здатностей, які дають змогу суб'єкту соціально-економічних, ринкових та інших відносин здійснювати певну діяльність з відповідним рівнем результативності. Виробничий потенціал – це сукупність ресурсів, можливостей, матеріального і нематеріального характеру, які за певних умов використання формують ефект. Загальнотеоретичні, а також галузево-специфічні проблемні аспекти формування й використання виробничого потенціалу підприємств викладено у працях Л.І. Абалкіна [1], П.Т. Саблука [17], В.Я. Месель-Веселяка [17], М.Й. Маліка, В.Г. Ткаченко [18], В.Н. Авдєєнка й В.А. Котлова [2], В.А. Береславської [4], Є.М.Воловікової [6], Т.В. Калінеску [8], Б.Н. Крижановського [9], П.В.Осипова [11], В.В. Россохи [15] та інших науковців. Проте

© В.П. Рябоконт, Ю.П. Шаповалова, 2013

9. Лузан Ю.Я. Облік державної підтримки агропромислового виробництва / Ю.Я. Лузан, В.М. Жук, І.В. Герасимук. – К.: Вид-во ТОВ „Юр-Агро-Веста”, 2007. – 324 с.
10. Митин А.Н. О государственном регулировании и государственной поддержке в аграрном секторе экономики / А.Н. Митин, М.В. Сачев // Аграрный вестник Урала. – 2008. – № 12. – С. 7-11.
11. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т.1; За ред. С. В. Мочерного/ [Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.]. – Львів: Світ, 2005.
12. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік. – Стат. бюл. Форма 50 сг.
13. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення/ П.Т. Саблук. –Т. II. –К.: ІАЕ, 2001. – 484 с.
14. Титарчук І.М. Державна підтримка сільського господарства в умовах трансформації економіки АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 економіка сільськогосподарства і АПК / І.М. Татарчук. – К., 2006. – 22 с.
15. Organization for Economic Co-operation and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oecd.org>.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2012 р.

*

УДК 338.432

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”
Ю.П. ШАПОВАЛОВА
Луганський національний аграрний університет

Формування та використання виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств

Постановка проблеми. Функціонування галузей і сфер агропромислового комплексу України залежить від цілого ряду чинників, а перспектива ефективності формується на рівні підприємств. Одним із важливих і найбільш проблемних складників виробничої системи АПК є м'ясопереробний підкомплекс, підприємства якого забезпечують відповідний рівень поповнення ринку м'ясопродуктами. Тобто головною базою забезпечення поповнення держави м'ясопродуктами є м'ясопереробні підприємства. Адже вони займають центральне місце у ланцюгу «виробництво сировини → переробка → реалізація на ринку». Звідси впливає актуальність дослідження з позиції визначення засад і особливостей формування та розвитку виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потенціал як економічна категорія у найбільш загальному викладі сутності є сукупністю можливостей, спроможностей, здатностей, які дають змогу суб'єкту соціально-економічних, ринкових та інших відносин здійснювати певну діяльність з відповідним рівнем результативності. Виробничий потенціал – це сукупність ресурсів, можливостей, матеріального і нематеріального характеру, які за певних умов використання формують ефект. Загальнотеоретичні, а також галузево-специфічні проблемні аспекти формування й використання виробничого потенціалу підприємств викладено у працях Л.І. Абалкіна [1], П.Т. Саблука [17], В.Я. Месель-Веселяка [17], М.Й. Маліка, В.Г. Ткаченко [18], В.Н. Авдєєнка й В.А. Котлова [2], В.А. Береславської [4], Є.М.Воловікової [6], Т.В. Калінеску [8], Б.Н. Крижановського [9], П.В.Осипова [11], В.В. Россохи [15] та інших науковців. Проте

© В.П. Рябоконт, Ю.П. Шаповалова, 2013

проблема завжди на часі й вирішення її в теоретико-методологічному і практичному вимірі вимагає постійних системних досліджень, у даному конкретному випадку це стосується м'ясопереробних підприємств.

Мета статті – розкрити теоретичні та практичні засади формування й використання виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств, а також окреслити особливості їх функціонування в умовах трансформаційної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток м'ясопереробної галузі має величезне значення для України, адже галузь є життєво необхідною й ефективною з позиції оцінки можливостей формування відповідного потенційним можливостям агропромислового комплексу рівня доданої вартості. Використання з максимальною віддачею виробничого потенціалу аграрних підприємств дозволить Україні досягти мети, яку ставить перед собою кожна держава – забезпечення економічної та продовольчої безпеки, що потребує ефективного функціонування всіх складових агропромислового комплексу в їх нерозривному зв'язку та взаємозалежності. Крім того, актуальність дослідження пов'язана з практичним впровадженням у діяльність підприємств м'ясопереробної галузі стратегічних та ефективних змін в управлінні виробничим потенціалом, реалізація якого потребує окреслення перспективного напрямку діяльності, спрямованого на забезпечення ефективності й інноваційності.

Водночас із сформованими розробками відносно виробничого потенціалу й ефективного управління ним саме на підприємствах м'ясопереробної галузі спостерігається нестача результативного аналізу та перспективного впровадження, що вимагає подальшого поглибленого дослідження. Термін «потенціал» використовується у біології, математиці, фізиці, хімії, лінгвістиці тощо. В економічній науці він має широку сферу застосування. «Потенціал підприємства», з одного боку, це абстрактна економічна категорія, а з іншого – економічна основа розвитку підприємства, що характеризується системою показників, які відображають наявні ресурси та їх резерви [8]. Похідним елемен-

том від цих понять є категорія «виробничий потенціал».

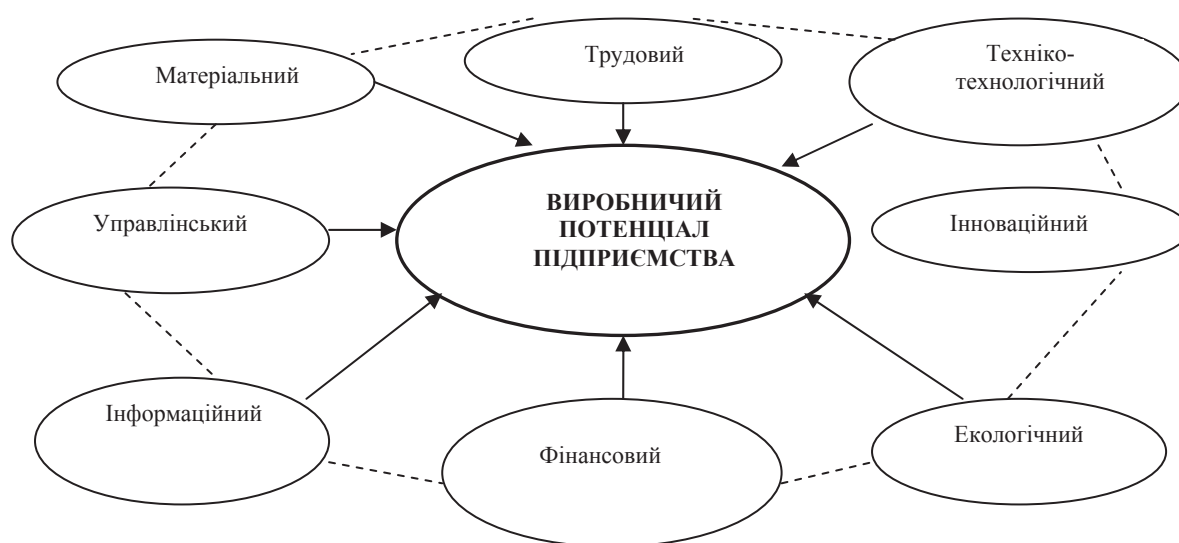
Л.І. Абалкін, А.Н. Азриліян, С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій, А.Б. Борисов дотримуються думки, що виробничим потенціалом можна вважати обсяг продукції, яку можливо виробити за повного використання наявних ресурсів. До виробничого потенціалу ці автори також відносять існуючі й потенційні можливості виробництва, наявність факторів виробництва, забезпеченість його основними видами ресурсів [1; 4]. Вважаємо, що обидва визначення не можна розглядати як вичерпні, бо вони поєднують надто різні за значенням поняття.

Фактичний виробничий потенціал характеризується кількісним відображенням споживчої вартості продуктивних сил, що функціонують у процесі виробництва. Виробничому потенціалу відводять важливе місце серед складових елементів конкурентоспроможного потенціалу підприємства поряд з такими його елементами, як фінансовий, комунікаційний, інноваційний, управлінський, маркетинговий, трудовий, мотиваційний потенціал.

Виробничий потенціал – це сукупність вартісних і натурально-речових характеристик виробничої бази, що виражається в потенційних можливостях виробляти продукцію певного складу, технічного рівня та якості в необхідному обсязі. Цей потенціал як елемент конкурентоздатного потенціалу прагне до цілей, які переслідує в плановому періоді суб'єкт стратегічного планування. Виробничий потенціал включає наступні елементи: основні виробничі фонди – активна і пасивна частини, предмет праці, праця, відносини власності та ін. Засоби праці – засоби дії людини на предмет праці з метою виробництва матеріальних благ. До них відносять: машини, устаткування, виробничі будівлі, споруди, частину коштів виробництва. Предмет праці – речовини природи, природні ресурси, використовувані в процесі створення матеріальних благ. Праця – жива праця, що прикладається для виконання роботи. Відносини власності – специфічна характеристика, яка здійснює прямий і непрямо вплив на використання виробничого

потенціалу підприємства [7]. Виробничий потенціал можна розглядати і як результат

системного поєднання елементів, які його створюють (рис. 1).

Рис. 1. Складові елементи виробничого потенціалу

Джерело: Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Слід відмітити, що має місце домінуюче використання серед більшості науковців ресурсного підходу при визначенні поняття виробничий потенціал. Водночас, на нашу думку, для більш точного відображення сутності цієї категорії доцільно використовувати ресурсний і результативний підходи в комплексі при урахуванні не лише економічного, а й соціального ефекту від використання виробничого потенціалу.

Переробні галузі АПК відіграють виключно важливу роль у формуванні продовольчих ресурсів країни та її регіонів. Особливе місце серед цих галузей посідає м'ясопереробна, призначення якої полягає в забезпеченні населення необхідною кількістю м'яса, ковбасних виробів і м'ясних напівфабрикатів. У її складі налічується понад три тисячі підприємств, переважно приватної форми власності. І.В. Свиноус, досліджуючи проблеми конкурентоспроможності українських м'ясопродуктів, зазначає, що «істотне скорочення кількості м'ясопереробних підприємств та обсягів виробництва в 1991-2000 роках супроводжувалось ростом кількості дрібних виробників м'яса і м'ясопродуктів. Наприкінці 90-х років частка таких підприємств у загальному виробництві продукції становила більше 30%. Відновлення й динамічний розвиток м'ясної промисловості в наступні роки створювали жорсткі конкуре-

нтні умови роботи, до яких багато дрібних підприємств виявилися непристосованими. Із початком нового тисячоліття в м'ясному секторі поступово почався процес розширення і концентрації виробничих потужностей, збільшення виробництва продукції» [16, с. 137].

Серед діючих на українському ринку найбільше продукції виробляють м'ясопереробні підприємства з обсягами виробництва понад 50 т за добу. До лідерів виробництва можна віднести близько двадцяти підприємств. Частка продукції дрібних виробників поступово знижується через конкуренцію із середніми та великими підприємствами.

Аналіз засвідчує, що у 2006 та 2007 роках збільшились обсяги виробництва практично всіх видів продукції. Щороку зростає виробництво м'ясопродуктів і субпродуктів харчових свійської птиці. У 2011 році порівняно з 2006-м темпи приросту цього виду продукції становили 97,7%. Виробництво яловичини і телятини, навпаки, щороку зменшувалося і у 2011 році обсяги виробництва знизилися на 118,6 тис. т порівняно з 2006 роком. Виробництво свинини, ковбасних виробів і м'ясних напівфабрикатів зменшилось у 2009 році, а в наступних роках мало тенденцію до збільшення. Можна зробити висновок, що хоча загальний обсяг виробництва м'ясопродуктів зростає, досягається

це лише завдяки щорічному підвищенню обсягів м'яса і субпродуктів харчових свійської птиці. Без урахування цього виду продукції загальне виробництво має тенденцію до зменшення. Надто гостро постала проблема виробництва яловичини. Тому слід не компенсувати негаразди однієї галузі тваринництва розвитком іншої, а спрямовувати

зусилля на стабілізацію галузі в цілому для забезпечення населення всіма видами м'ясопродуктів, кожен з яких має особливі харчові властивості.

Подібна тенденція з виробництвом м'ясопродуктів спостерігається і в Луганській області (табл. 1).

1. Аналіз виробництва м'ясопродуктів підприємствами Луганщини у 2006–2011 рр.

Вид продукції, тис. т	Рік						2001 р. (%) по відношенню до	
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2009 р.	2010 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Яловичина і телятина свіжі (парні) чи охолоджені	5,5	4,3	2,1	2,3	2,0	1,5	65,2	75,0
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена	7,8	10,9	8,5	4,9	6,9	8,1	165,3	117,4
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці свіжі чи охолоджені	5,5	10,0	16,4	13,6	12,1	15,8	116,2	130,6
Напівфабрикати м'ясні	3,4	3,5	3,8	2,8	2,9	3,2	114,3	110,3
Ковбасні вироби	22,1	23,9	22,6	17,6	17,3	18,0	102,3	104,0
Разом	44,3	52,6	53,4	41,2	41,2	46,6	113,1	113,1

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Наведені в табл. 2 дані свідчать про зменшення виробництва яловичини та телятини свіжих (парних) чи охолоджених. Виробництво яловичини і телятини мороженої протягом досліджуваного періоду не перевищувало 0,1 тис. т, а з 2009 року статистичні дані про виробництво замороженої продукції у Луганській області взагалі не наводяться. Після зниження обсягів у 2009 році виробництво свинини в наступні роки починає збільшуватись. У 2009 та 2010 роках дещо зменшилося виробництво м'яса і субпродуктів харчових свійської птиці порівняно з минулими роками, що не характерно для ситуації з виробництвом м'яса птиці в цілому

по Україні. У 2001 році обсяг виробництва цього виду продукції почав наближатися до рівня 2008 року. В 2011 році збільшилося виробництво ковбасних виробів і напівфабрикатів м'ясних порівняно з 2009 і 2010 роками, протягом яких спостерігалось зменшення виробництва порівняно з обсягами 2008 року. Тобто можна сказати, що загальна тенденція з виробництва м'ясопродуктів у Луганській області майже відповідає ситуації в Україні. Дані про обсяги виробництва основних видів продукції підприємствами, які входять до складу Корпорації «Луганськм'ясопром», наведено в табл. 2.

2. Динаміка виробництва основних видів продукції підприємствами Корпорації «Луганськм'ясопром» у 2006-2011 рр., т

№ п/п	Підприємство	Рік					
		2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	ПАТ «Луганський м'ясокомбінат»						
	- м'ясо і субпродукти 1 категорії	6500	5918	5925	9061	10940	7896
	- ковбасні вироби	6976	7900	9721	12242	14220	14340
	- напівфабрикати	1504	2131	2816	3417	4550	5229
2	ПАТ «Перевальський МПЗ»						
	- ковбасні вироби	3710	3387	3458	3433	3340	3050
	- напівфабрикати	154	153	195	297	421	628

3	<i>ЗАТ Лисичанський м'ясокомбінат</i>						
	- м'ясо і субпродукти 1 категорії	1775	1429	852	1693	-	-
	- ковбасні вироби	2964	2555	1633	1737	-	-
	- напівфабрикати	436	521	566	1209	-	-
4	<i>ПАТ «Краснодонський м'ясокомбінат»</i>						
	- м'ясо і субпродукти 1 категорії	2600	1969	1552	1882	1916	718
	- ковбасні вироби	3488	3152	3172	3185	3252	2781
	- напівфабрикати	521	632	616	636	560	533

* За даними пояснювальних записок до Річних звітів м'ясопереробних підприємств (внутрішня звітність).

На підставі наведених даних можна дійти висновку, що виробництво ковбасних виробів і напівфабрикатів у ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» та ПАТ Перевальський МПЗ щороку збільшується. У 2011 році зменшилося виробництво м'яса і субпродуктів 1 категорії на всіх досліджуваних підприємствах. У ПАТ «Краснодонський м'ясокомбінат» порівняно з 2010 роком дещо скоротилося виробництво всіх видів продукції.

Слід зазначити, що через нестачу сировини не повною мірою використовуються виробничі потужності підприємства, що свідчить про низьку ефективність управління виробничим потенціалом. Проаналізуємо використання виробничих потужностей на прикладі ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» (табл. 3).

3. Аналіз використання виробничої потужності ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» у 2006-2011 рр.

№ п/п	Потужність виробництва, т	Рік					
		2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	М'ясожирове виробництво						
	- виробнича потужність	12550,0	15200,0	12550,0	13950,0	12550,0	12550,0
	- фактично	5925,0	5918,0	10940,0	8920,0	4755,0	6202,0
	- відсоток використання	47,2	38,9	87,2	63,9	37,9	49,4
2	Ковбасне виробництво						
	- виробнича потужність	9090,0	4560,0	9090,0	10125,0	9120,0	9090,0
	- фактично	9760,0	7900,0	14220,0	16672,5	11394,0	12028,0
	- відсоток використання	107,4	173,2	156,4	164,7	124,9	132,3
3	Виробництво м'ясних напівфабрикатів						
	- виробнича потужність	1106,0	942,0	1106,0	1232,0	1763,0	1757,0
	- фактично	1533,0	1051,0	2244,0	2966,0	2104,0	2326,0
	- відсоток використання	138,6	111,6	202,9	240,7	119,3	132,4
4	Виробництво равіолей						
	- виробнича потужність	1364,0	821,0	2466,0	2748,0	2475,0	2466,0
	- фактично	1283,0	1080,0	1926,0	2324,0	1432,0	1271,0
	- відсоток використання	94,1	131,5	78,1	84,6	57,9	51,5
5	Виробництво вареників						
	- виробнича потужність	-	-	667,0	742,0	669,0	667,0
	- фактично	-	-	273,0	440,0	362,0	384,0
	- відсоток використання	-	-	40,9	59,3	54,1	57,6
6	Виробництво кулінарних виробів						
	- виробнича потужність	-	-	400,0	446,0	401,0	400,0
	- фактично	-	-	107,0	275,0	189,0	184,0
	- відсоток використання	-	-	26,8	61,7	47,1	46,0

* Дані «Пояснювальної записки до Річного звіту» ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» (внутрішня звітність).

Аналіз використання виробничої потужності ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» у 2008-2011 рр. свідчить про значне відхилення фактичного обсягу виробництва від виробничої потужності у виробництві вареників і кулінарних виробів (млинців). У м'ясо-

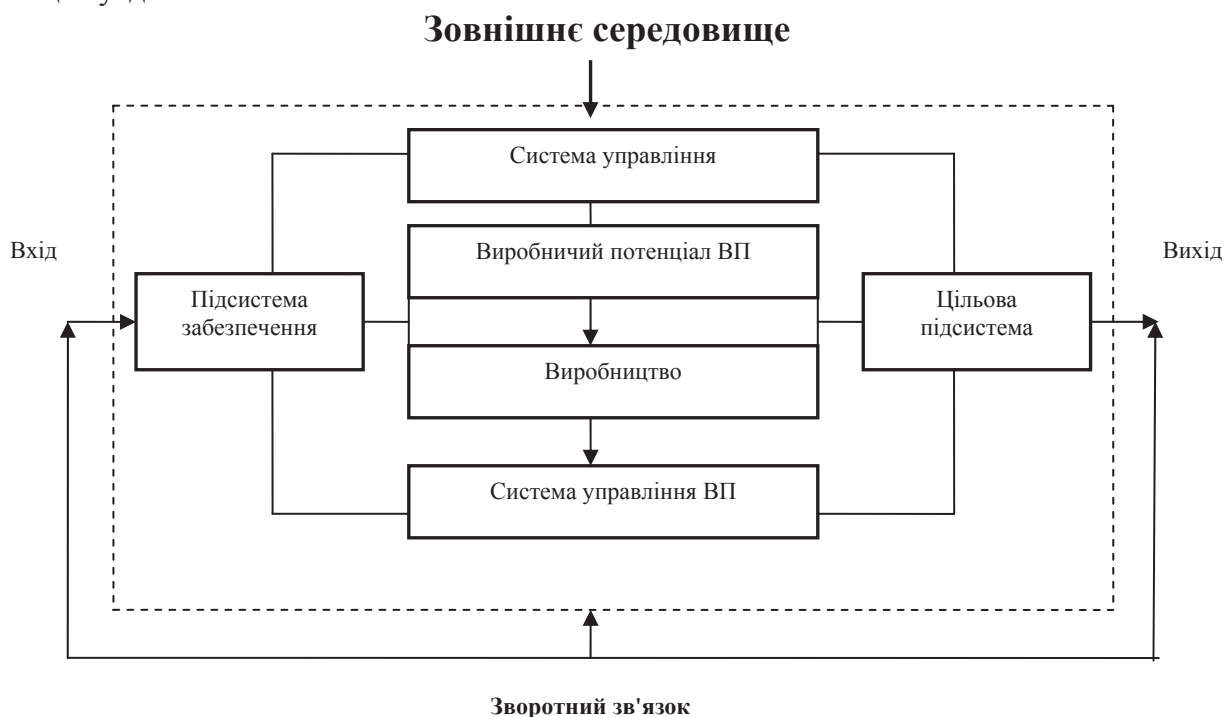
жировому виробництві лише у 2008 році фактичні обсяги виробленої продукції максимально наблизилися до виробничої потужності. Фактичні обсяги виробництва перевищують виробничу потужність ковбасного виробництва та виробництва м'ясних напів-

фабрикатів. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, керівництво ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» намагається оновлювати обладнання в ковбасному цеху та цеху напівфабрикатів, а з іншого – нормативи виробничої потужності на підприємстві давно не переглядали.

Організація управління виробництвом має бути спрямована на формування оптимального складу і структури виробничого потенціалу для повного та своєчасного ви-

конання виробничої програми; визначення найбільш раціональних взаємозв'язків між усіма елементами потенціалу; забезпечення умов для розвитку потенціалу й підвищення ефективності його функціонування у взаємодії із зовнішнім економічним середовищем.

Якщо розглядати управління виробничим потенціалом як систему, то можна простежити певну закономірність в її дії (рис. 2).

Рис. 2. Система управління виробничим потенціалом м'ясопереробного підприємства

* Розроблено на основі опрацьованої літератури.

Управління виробничим потенціалом м'ясопереробних підприємств включає в себе комплекс процесних процедур з урахуванням впливу оточуючого середовища та за допомогою відповідних принципів, методів, цілей, завдань. Під основними процесними процедурами розуміємо планування, організацію, формування та реалізацію управління виробничим потенціалом щодо його наявності, оцінки фактичного й перспективного етапу, ступеня його збільшення. Об'єктом процесу управління є виробничий потенціал та ефективність його використання, що в цілому охоплює більшу частину діяльності підприємства. Тому стратегічно орієнтована мета ефективного управління виробничим потенціалом полягає в оптимальності його використання й інноваційного розвитку.

Висновки. Формування й розвиток механізму управління виробничим потенціалом м'ясопереробних підприємств, крім визначених принципів, передбачає врахування й відповідність таким вимогам, як багаторівність; комплексність; моніторинг і контроль; плановість та обґрунтованість дій; пропорційність побудови; мотиваційна озброєність; прогресивність. У цілому механізм управління виробничим потенціалом м'ясопереробного підприємства є сукупністю організаційних, мотиваційних, економічних та законодавчих способів взаємодії й узгодження інтересів усіх учасників, тому він має формуватися на основі системи організаційних, мотиваційних, економічних і законодавчих механізмів.

Між виробниками тваринницької продукції й м'ясопереробними підприємствами повинна бути сформована така система економічних відносин, яка б дозволяла регулювати не тільки розподіл прибутку, а й напрям їх ефективного розвитку. Сільськогосподарські підприємства та м'ясопереробні підприємства взаємозалежні, адже м'ясокомбінати потребують сировини, але хочуть придбати її високої якості за безцінь. В той же час, сільськогосподарські підприємства теоретично могли б забезпечити переробку галузь сировиною, але їм не вигідно реалізувати її за ціною, яка не відшкодовує витрати, пов'язані з вирощуванням худоби. Це і є однією з причин зменшення поголів'я та зниження кондиції тварин, що надходять на переробку. Тваринницьке підприємство не завжди має кошти, щоб відгодувати худобу

до відповідної кондиції, а м'ясопереробне підприємство втрачає частину необхідної сировини через некондиційність і неритмічність надходження на переробку. Утворюється замкнуте коло, яке не вигідне ні виробникові сировини, ні м'ясопереробному підприємству, ні споживачам м'ясопродуктів, ціна яких постійно зростає.

Для забезпечення ефективності виробництва кінцевого продукту необхідно організувати чітку взаємодію сільськогосподарських і переробних підприємств. При цьому необхідно враховувати стан сировинної бази, рівень спеціалізації і концентрації виробництва в сільськогосподарських підприємствах, рівень інтеграції сільського господарства й переробних підприємств, форми реалізації продукції, способи матеріального та морального стимулювання.

Список використаних джерел

1. *Абалкін Л.И.* Диалектика социалистической экономики / Л.И. Абалкін. – М.: Мысль, 1981. – 352 с.
2. *Авдеенко В.Н.* Производственный потенциал промышленного предприятия / В.Н. Авдеенко, В.А. Котлов. – М.: Экономика, 1989. – 240 с.
3. *Алексеев Л.М.* Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-російський тлумачний словник) / Л.М. Алексеев, В.М. Олексієнко, А.І. Юркевич. – К.: Видавничий будинок «Максимум»; Тернопіль: «Економічна думка», 2000. – 592 с.
4. *Береславская В.А.* Производственный потенциал в реализации конкурентоспособного развития предприятий / В.А. Береславская // Молочная промышленность. – 2005. – № 12. – С. 48.
5. *Борисов А.Б.* Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.
6. *Воловікова Є.М.* Механізми державного регулювання розвитку виробничого потенціалу промислових підприємств регіону / Є.М. Воловікова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук з державного управління. – Донецьк, 2007. – 19 с.
7. *Воронкова А.Е.* Підтримка конкурентоспроможного потенціалу підприємства / А.Е. Воронкова, В.П. Пономарьов, Г.І. Дібніс. – К.: Техніка, 2000. – 152 с.
8. *Калінеску Т.В.* Критерії та показники оцінювання оновлення виробничого потенціалу підприємств АПК / Т.В. Калінеску, Н.А. Карамушко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. Т.2. – С. 29-33.
9. *Крыжановский Б.Н.* Потенциал машиностроения / Б.Н. Крыжановский. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 12.
10. *Мочерний С.В.* Економічний енциклопедичний словник : У 2 т. Т.1 / за ред. С.В. Мочерного, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
11. *Осипов П.В.* Интегральный производственный потенциал пищевой промышленности / П.В. Осипов. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2004. – 288 с.
12. *Позняковский В.М.* Гигиенические основы питания, безопасность и экспертиза продовольственных товаров : учебник. 2-е изд. испр. и доп. / Позняковский В.М. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1999. – 448 с.
13. *Райзберг Б.А.* Экономика и управление. Словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 488 с.
14. *Ревуцкий Л.Д.* Потенциал и стоимость предприятия / Л.Д. Ревуцкий. – М.: Перспектива, 1997. – 124 с.
15. *Россоха В.В.* Формування і розвиток виробничого потенціалу аграрних підприємств / В.В. Россоха. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – С.398.
16. *Свиноус І.В.* Щодо проблеми конкурентоспроможності українських м'ясопродуктів / І.В. Свиноус // Економіка управління АПК: зб. наук. праць. – Біла Церква. – 2010. – Вип. 4 (81). – С.136–141.
17. *Саблук П.Т.* Аграрна реформа / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 6-21.
18. *Ткаченко В.Г.* Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов : монография / В.Г. Ткаченко, В.И. Богачев. – Ровеньки, 2007. – 330 с.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

* * *

*В.І. АРТИШ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Удосконалення управління виробництвом органічної продукції

Постановка проблеми. У зв'язку із загостренням екологічних проблем у світовому господарстві сертифікація продукції на її відповідність міжнародним екологічним стандартам набуває все більшого значення. Експорт із країн, що проводять ефективну екологічну політику, має тенденцію до швидкого росту. Формується й активно розвивається світовий ринок органічної продукції. Щоправда, міжнародні організації розробили єдину міжнародну класифікацію цього ринку і єдині критерії щодо поняття «органічна продукція». Проте вплив екологічних факторів на можливості конкуренції, на розвиток міжнародної торгівлі й експортного виробництва стає однією з домінант ХХІ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями управління розвитком органічної продукції займаються вітчизняні та зарубіжні науковці. Серед українських учених цю проблему порушують у своїх працях С. Антоненко [1], Н. Бородачева [2], М. Кобець [3], Є. Милованов [4], В. Шлапак [5] та ін. Серед іноземних науковців пошуком вирішення питань виробництва екологічно чистої продукції займаються Б. Сільвандер [6],

Б. Франц [7], Г. Добиш [8], К. Хольгер [9] й інші.

Мета статті – вивчити комплексний підхід до процесів управління виробництвом органічної продукції рослинництва і тваринництва та підвищення конкурентоспроможності за рахунок впровадження сучасних систем землеробства.

Виклад основних результатів дослідження. Успішне керівництво й управління організацією підприємства потребує систематичного і відкритого менеджменту. Будь-яке підприємство являє собою складний механізм, не вивчивши всі взаємодії в середині якого неможливо добитися його безперервної роботи.

У сільському господарстві розрізняють систему рослинництва і систему тваринництва (табл. 1). При традиційному веденні господарства системи рослинництва й тваринництва об'єднують в одну виробничу систему, в основному, у великих підприємствах. Розглядаючи органічне сільське господарство зазначимо, що створення єдиного замкнутого виробничого циклу, яке об'єднує систему рослинництва і тваринництва, є однією з основних цілей бізнесу, не залежачи від розмірів підприємства.

1. Системи рослинництва і тваринництва

Матеріально-технічне оснащення	Технологія	Організація праці та виробництва
Система рослинництва		
Система машин і знарядь для комплексної механізації та автоматизації виробництва; рослинницькі будівлі та споруди; обладнання й інші засоби виробництва	Сівозміни; одержання насіння; обробка землі й догляд за рослинами; удобрення; боротьба із шкідниками, хворобами, бур'янами; заходи по регулюванню водного режиму ґрунту; заходи боротьби з ерозією ґрунту	Використання території; організація, нормування і оплата праці працівників рослинництва; управління; планування; облік і контроль

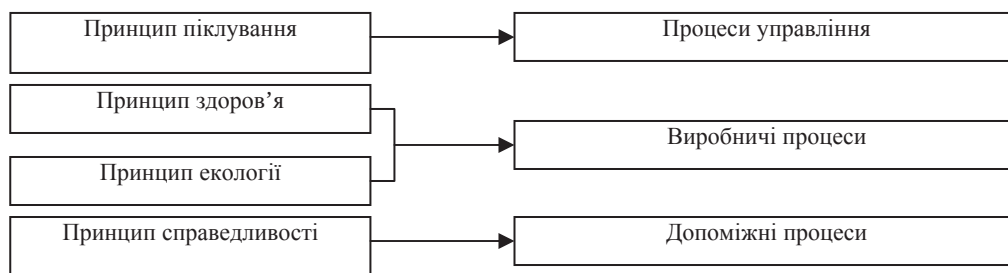
Система тваринництва		
Побудова ферм для худоби; система машин для виконання трудових процесів по обслуговуванню тварин; обладнання ферм та інших засобів виробництва	Відтворення стада; виращування породних і племінних тварин; тип і рівень годівлі; спосіб утримання; профілактичні заходи боротьби з хворобами	Склад, виробниче спрямування і співвідношення окремих галузей; структура стада; кількість поголів'я з розрахунку на одиницю земельної площі; спеціалізація підприємства; розмір і розміщення ферм на його території; внутрішньогосподарські та міжгосподарські зв'язки між галузями і групами тварин; організація і умови праці обслуговуючого персоналу; організація планування й обліку

Джерело: Власна розробка.

При дослідженні аграрного підприємства здійснюють аналіз результатів господарської діяльності, оцінку конкурентоспроможності, оцінку ефективності маркетингових заходів. Результати аналізу виробничо-збутових можливостей дають змогу оцінити сильні та слабкі сторони підприємства, одержати інформацію про загрози й позитивні можливості зовнішнього середовища, на основі чого розробляють обґрунтовану програму розвитку та поведінки підприємства на ринку, ухвалюють рішення про вибір цільових ринків [4]. Аналіз передбачає оцінку фінансового стану підприємства, організаційної структури управління, виробничих потужностей, матеріально-технічної бази, науково-технічного і кадрового потенціалу, товарного асортименту й конкурентоспроможності продукції, витрат виробництва з

усієї номенклатури виробів, системи збуту та просування товарів на ринок. Для цього використовують різні аналітичні інструменти, до яких належать: SWOT-аналіз; ABC-аналіз, стратегічний аналіз витрат; аналіз ланцюга цінностей; оцінка конкурентної позиції підприємства тощо.

Тому для підприємства, яке займається виробництвом органічної сільськогосподарської продукції, необхідно пам'ятати, що вся його діяльність повинна бути організована відповідно до принципів органічного землеробства і природокористування. Отже, й процеси системи менеджменту можуть бути поділені відповідно до цих принципів, що полегшить оцінку виконання останніх у ході ведення діяльності підприємства по виробництву органічної продукції (рис.).

Відповідність принципів органічного землеробства і природокористування основних груп системи менеджменту

Джерело: Власні дослідження.

Ринкові умови господарювання ускладнюють процес прийняття управлінських рішень з огляду на мінливість і непрогнозованість аграрного ринку. Саме тому виробнича діяльність аграрних підприємств на продовольчому ринку починається з маркетингових досліджень, за допомогою яких аналізують ринкові проблеми й можливості під-

приємства знайти і зайняти свою конкурентну позицію на конкретному ринку та найкраще задовольнити потреби споживачів [6].

На основі специфіки органічного бізнесу й для полегшення подальшого вимірювання їх виконання в підприємстві процеси були розподілені так, як показано в таблиці 2.

2. Розподілення груп процесів відповідно до принципів органічного землеробства і природокористування

Принцип	Тип процесів	Найменування процесів
Здоров'я	Основні виробничі процеси	Планування діяльності сільськогосподарського підприємства; виробництво рослинницької продукції; виробництво тваринницької продукції; зберігання готової продукції; розподілення і поставка; ідентифікація та простежування
Екологія		
Справедливість	Допоміжні процеси	Управління персоналом; управління виробничим оточенням та інфраструктурою; управління записами
Піклування	Процеси управління	1. Зовнішній контроль за якістю продукції ; 2. Внутрішній контроль за якістю продукції; 3. Аналіз даних; 4. Постійне покращення; 5. Внутрішні аудити (перевірки).

Джерело: Власні дослідження.

Наведена методика формування процесів системи менеджменту підприємства по виробництву органічної продукції передбачає виявлення процесів, які відповідають за: 1) дотримання принципів органічного землеробства і природокористування; 2) забезпечення відповідності цілого виробничого процесу органічному статусу. На нашу думку, ці процеси повинні входити до складу процесу системи менеджменту у вигляді підпроцесів: вимірювання результативності та ефективності дотримання принципів органічного землеробства і природокористування; запобігання ризиків зниження органічного статусу виробництва.

Основною метою підпроцесу “Запобігання ризикам зниження органічного статусу виробництва” є недопущення виникнення ситуацій у виробничому процесі, за яких можлива втрата статусу “органічний”. Головною метою підпроцесу “Вимірювання результативності та ефективності дотримання принципів органічного землеробства і природокористування” є оцінка того, наскільки підприємство виконує свої стратегічні плани в галузі досягнення органічного балансу. Це означає наявність такого стану виробництва, за якого досягнуто збалансовані взаємовідносини між ґрунтом, рослинами, тваринами й людиною, направлені на поліпшення якості та збереження навколишнього середовища для майбутнього покоління. По суті, при

вимірюванні результативності й ефективності всіх процесів системи менеджменту, здійснених у підприємстві, можна встановити ступінь дотримання принципів органічного землеробства і природокористування.

Висновки. Проведене дослідження уможливило зробити висновок про необхідність поєднання органічної продукції галузі рослинництва і тваринництва, а також розробку напрямів дослідження аграрного підприємства. Вони спрямовані на ефективну взаємодію всіх суб'єктів маркетингової системи щодо забезпечення переміщення конкретного товару визначеної кількості та якості в конкретний час і місце. Основними функціями системи виробництва й розподілу продовольчих товарів є: виробництво; зберігання; транспортування продукції; групування та сортування товару, що постачається виробникам у малих кількостях; фасування й пакування; інформування споживачів шляхом розміщення інформації на упаковках, оформлення місця продажу, консультування під час здійснення покупки; інформування виробників передачею їм інформації про ринки продукції.

Подальші наші дослідження будуть спрямовані на вивчення органічного споживчого ринку в Україні, а також необхідності задоволення потреб та пошуку економічно ефективних і стратегічно адекватних форм розвитку ринку органічної продукції.

Список використаних джерел

1. *Антонець С.С.* Коли Україна зрозуміє свою планетарну місію / С.С. Антонець, В.М. Писаренко // Вісн. Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – №2 – С.5-8.
2. *Бородачева Н.* Спрос и предложение на рынке органических продуктов/ Н. Бородачева // Агроперспектива. – 2004. – №9. – С.59-61.
3. *Кобець М.І.* Органічне землеробства в контексті сталого розвитку/ М.І. Кобець//Проект «Аграрна політика для людського розвитку». Актуальні питання аграрної політики: зб. робіт. – 2007-2008. – С.106-132.
4. *Милованов Є.В.* Органічне сільське господарство: перспективи для України / Є.В. Милованов // Посібник українського хлібороба: [Науково-практичний збірник]. – К, – 2009. – С. 257-260.
5. *Шлапак В.О.* Про вирощування екологічно чистої продукції в Україні / В.О. Шлапак [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.lol.org.ua>.
6. *Sylvander, B. and N.H.Kristensen.* Organic Marketing Initiatives in Europe. Organic Marketing Initiatives and Rural Development., School of Management and Business, University of Wales, Aberystwyth, UK, 2005.
7. *Bavec Franc.* Organic production and use of alternative crops / RC Press, 2007. – 241 с.
8. *Добыш Г.* Норвежские заметки / Г. Добыш, С. Гранде // Белорусское сельское хозяйство. – 2003. – № 9. – С. 40-42.
9. *Kirchmann Holger.* Organic Crop Production: Ambitions and Limitations / Springer, 2009. – 244 p.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013 р.

* * *

Новини АПК

В Україні відбулася головна аграрна виставка року „АГРО-2013”

З 22 по 25 травня 2013 року на території Національного комплексу „Експоцентр України” відбулася XXV Міжнародна агропромислова виставка „АГРО-2013”. Організатор виставки – Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Відкрили виставку Президент України Віктор Федорович Янукович і Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Володимирович Присяжнюк.

Президент зазначив, що аграрний сектор країни не тільки годує населення, а й демонструє впевнене зростання. Ця стратегічна галузь економіки у минулому році внесла до бюджету 42 млрд грн. На початку року 2013 року приріст виробництва сільгосппродукції становив 5%.

„Україна протягом останніх років закріпила за собою статус провідного експортера зерна. У 2012 році експортувано сільгосппродукції на 18 млрд дол., і в країні є всі можливості, щоб збільшити цю цифру цього року. Показово, що країни ЄС стали найбільшими імпортерами українського зерна. У минулому році Україна вийшла зі своєю сільгосппродукцією на ринок Китаю і посилила свої позиції в Японії та Південній Кореї», – поінформував міністр Микола Присяжнюк. Він зазначив, що на Міжнародному форумі „Світовий зерновий ринок – тенденції, ризики, ініціативи”, який відбувся у рамках виставки «АГРО-2013», представники ФАО висловили прогноз, що найближчими роками Україна може вийти на друге місце за обсягом експорту зернових.

Нині зерновий ринок є ключовим у вирішенні питань світової продовольчої безпеки. Разом із тим ринок збіжжя став надзвичайно чутливим до будь-яких імпульсів з боку гравців. „Зерновий форум, старт якому ми сьогодні даємо на «АГРО-2013», стане доброю традицією міжнародної співпраці на ринку зерна», – наголосив Микола Присяжнюк. Лише координація спільних зусиль між урядами та основними зерноторговими компаніями, а також участь у цьому процесі ключових світових інституцій забезпечить стабілізацію світового ринку зернових.

Міністр висловив сподівання, що Зерновий форум та подібні заходи стануть ефективною формою міжнародної співпраці на ринку зерна та вирішення глобального продовольчого питання.

У роботі виставки взяли участь 17 країн світу, представники організації ООН з питань продовольства та сільського господарства ФАО, підприємства, фірми, компанії з усіх регіонів України, представники ЗМІ, всього 1224 учасника.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України

dr inż. Robert Mroczek
Food Industry Economics Department
Institute of Agricultural and Food Economics –
National Research Institute, Warsaw, Poland

To the problem of the development of food industry in Poland: investments, assets of enterprises

Topicality of the article. An article considers and characteristics investments, assets of enterprises in the food industry and its main sectors in Poland.

Investments are usually identified with purchase, manufacture or improvement of fixed assets. Thus both the value of fixed assets and the overall value of enterprises' assets increase. Capital assets and deposits may be transferred to other entities, which is known as capital investments. The companies make investments with a view to different objectives to be achieved, e.g. improvement of production efficiency by replacing live labour with new, more efficient machines, increasing the scale of production, strengthening their position and winning a new outlet market, or increasing the company value.

1. Value of investments in food industry

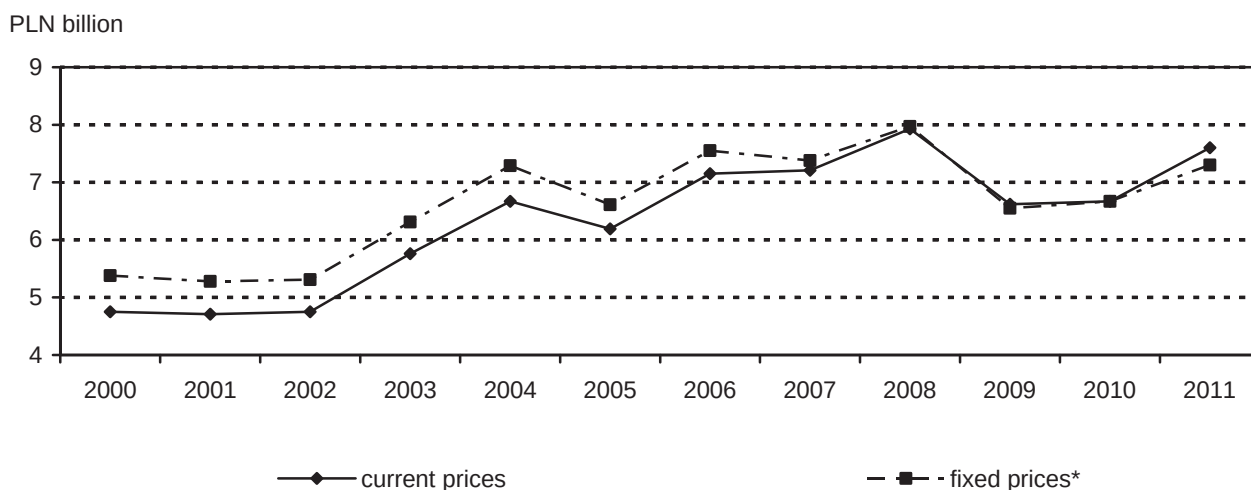
In the investments area, the effects of the global crises were felt in 2009, when the investment outlays in the Polish food industry dropped by 17.5% to PLN 6.6 billion, still being 40% higher than in 2000-2002 (Figure 1). At the times of the economic downturn, processing companies made more sensible investments. Financial institutions (banks) were also more rigorous and inquisitive in analysing credit applications or recovery plans of enterprises. Investment restriction were not dictated by lack of financial resources, as in 2009-2010 profits from the food industry amounted to ca. PLN 7.9 billion respectively, and belonged to the highest in the past decade. The uncertainty

on the market stopped new investments [Mroczek 2012].

In 2009-2010, investment outlays in food industry amounted to PLN 6.7 billion per year. Along with economic recovery, food industry companies started to make bolder investments and in 2011 investment expenditure amounted to PLN 7.6 billion, i.e. they returned to the level from before the last global economic crisis. Most of the food industry companies showed great moderation regarding investments at the times of uncertainty, but some took the risk and used the so-called currency options. Instead of the expected returns and profits these resulted in losses, in some cases, quite severe. Acceleration of consolidation processes in processing plants in individual food industry sectors did not take place, though it might seem that difficult times are a good moment for such actions.

Increase in investment outlays of the Polish food industry in the period of the EU integration resulted, above all, from the need of meeting the EU veterinary, sanitary and hygiene standards by processing plants. These adjustments contributed also to the improvement of competitiveness of the Polish enterprises as compared to their competition from other Community states and third states.

Figure 1. Capital investments in the Polish food industry (PLN billion)

*Current prices corrected by the investment goods index

Source: Own elaboration based on the CSO Statistical Yearbooks 2001-2012.

1. Investment outlays in food processing enterprises (PLN million)

Sector of industry	2000-2002 ^b	2004	2006-2008 ^b	2009-2010 ^b	2011	Total 2000-2011
Meat	572	1,551	1,048	699	804	10,536
Poultry	93	259	233	183	299	2,237
Dairy including ice-cream	507	982	882	768	704	8,875
Fish	72	164	231	165	285	1,892
Milling (excluding starches)	130	184	205	163	230	2,067
Oil-mill	68	77	98	82	137	1,014
Sugar	135	251	299	282	281	2,952
Potato	39	120	39	42	53	566
Fruit and vegetable	144	549	386	279	468	3,853
Juice production	104	171	258	134	170	2,043
Non-alcoholic beverages	278	350	332	289	325	3,718
Fodder	178	208	276	226	329	2,781
Bakery	171	183	297	315	324	2,938
Confectionery	53	107	95	97	118	1,047
Sweets	145	296	493	562	412	4,392
Pasta	15	32	31	41	48	351
Coffee and tea processing	68	79	61	63	322	1,016
Food concentrates	188	195	338	592	345	3,679
Spirits	47	86	118	80	59	954
Brewing (including malt)	643	614	683	343	361	6,850
Wine	57	40	28	28	34	442
Tobacco	297	190	470	495	581	4,604
Total food industry	4,003	6,688	6,901	5,926	6,534	68,646

^a which submitted financial reports; ^b on average per year

Source: Own elaboration based on unpublished CSO data.

High level of investments in food industry enterprises, in particular in 2007 and 2008, resulted from good economic situation of agricultural products on the global market. Another factor affecting the increase in investment came down to concluding transitional periods for the

so-called sensitive sectors, namely meat, dairy and fish sectors. The drop in investment outlays in 2009-2010 resulted from the global economic crisis. The receding economic crisis and, more to that, “controlled” mitigation of its effects led to an economic recovery and,

once again, growth of investment outlays. In 2011, food industry companies invested ca. PLN 7.6 billion, i.e. by 1/10 more than in 2009-2010 [Mroczek 2012].

In the 2000-2011 period, the greatest investment outlays were made by the meat sector (PLN 10.5 billion), i.e. 15.3% of investment in the whole food industry and dairy sector including ice-cream (ca. PLN 8.9 billion), brewing sector (ca. PLN 6.9 billion), as well as sweets and tobacco sectors ca. PLN 4.5 billion each (Table 1).

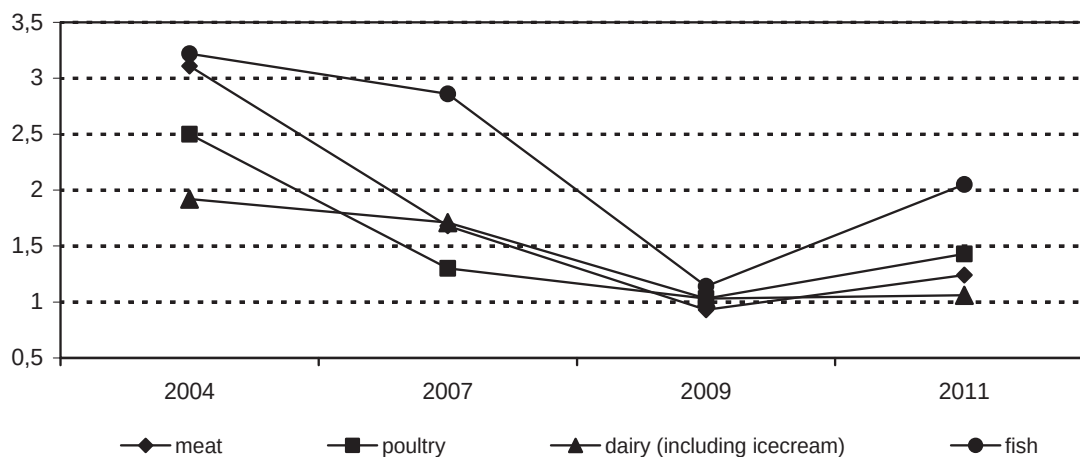
In the past decade, the food industry companies used assistance funds from the European Union, which were available both in the pre-accession period, and throughout the entire period of our membership in the Community. The funds were available under the following programmes: SAPARD (launched at the beginning of July 2002, ended 2006), Sectoral Operational Programme 2004-2006 (SOP) or Rural Development Programme 2007-2013 (RDP). Funds granted under these programmes amounted to a small proportion of investment outlays made by the food industry. It means that the main burden

of investment expenditures was incurred by companies using the assistance in the form of bank loans [Mroczek 2011].

2. Investment rate

Investment rate is one of the measures of investment activity and indicates the degree of replacement of the company's assets. When depreciation deductions are higher than investments, depreciation of fixed assets of an enterprise occurs, since it is not being replaced to an adequate extent. In 2004, the highest investment rate was noted in the fish sector (3.2) followed by meat (3.1), fruit and vegetable (2.6), poultry (2.5) and dairy (1.9) (Figure 2 and Figure 3). In the years to follow investment rate in these sectors decreased and it was levelled with other food industry sectors. At the times of the global economic crises, sectors of high investment activity level seriously limited their investments, and in 2009 the investment rate fluctuated around 1. In 2011, the investment rate in the dairy sector remained low, and it slightly increased in meat and poultry sectors (to 1.2 and 1.4), and exceeded 2 in the fish sector.

Figure 2. Food industry sectors of high investment rate

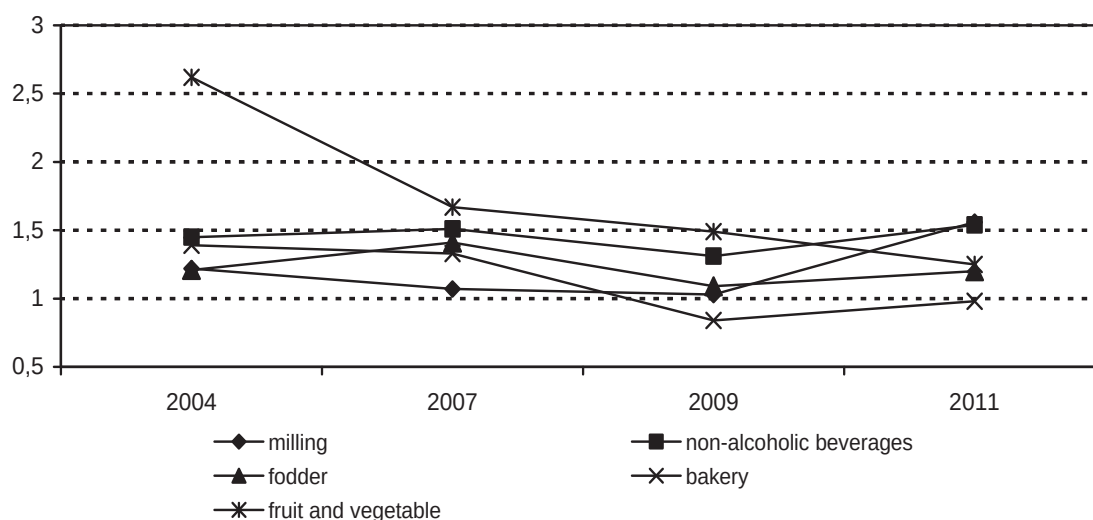

Source: Own elaboration based on unpublished CSO data.

The group of industry sectors of moderate investment rate (at the level of ca. 1.5) included, *inter alia*, the following sectors: milling, non-alcoholic beverages, fodder and bakery (Figure 3). Here, though to a lesser extent, the decrease in the investment rate in the period of the last world economic crisis is also notice-

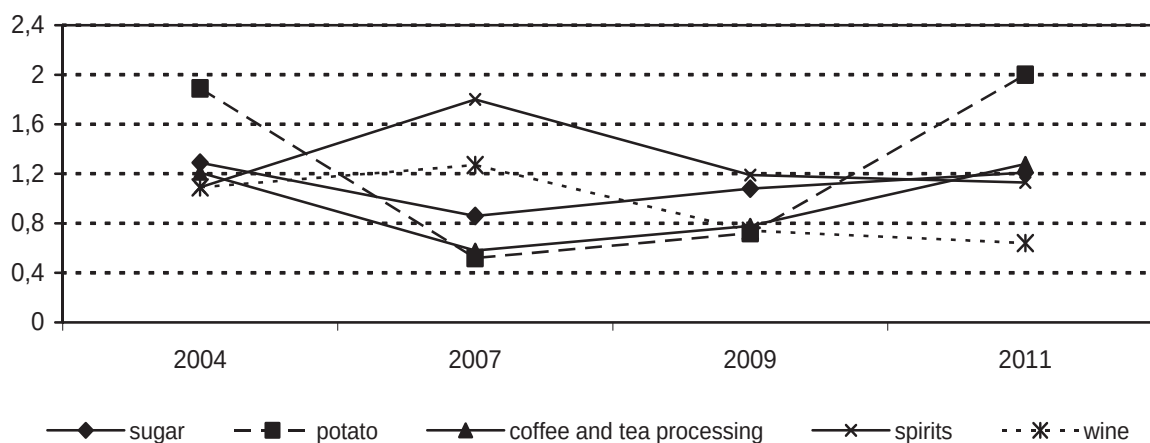
able. Fixed assets were depreciated, or replaced only to a small extent, in such sectors as: sugar, potato, coffee and tea processing, spirits and wine (Figure 4). The impact of the global crisis on the amount of investment rates in sectors of average and low investment rate was very low.

Figure 3. Food industry sectors of moderate investment rates

Source: as in Figure 2.

Figure 4. Food industry sectors of low investment rates

Source: as in Figure 2.

3. Fixed assets and its structure

In 2003-2011, the gross value of fixed assets in food industry (including micro-enterprises) in current book-keeping prices grew by 68% from PLN 52.2 billion to PLN 87.7 billion. Growth in the value of fixed assets was relatively stable, as in 2003-2007 the value of fixed assets increased by 31.5% from PLN 52.2 billion to PLN 68.7 billion PLN, and in 2007-2011 the value of fixed assets grew by 27.7%

from PLN 68.7 billion to 87.7 billion PLN. At that time, the structure of fixed assets was subject to slight changes (Table 2). The share of buildings and structures was practically unchanged – ca. 35%. The share of machines, equipment and tools increased by 2.2 p.p. from 56.7% (in 2003) to 58.9% (in 2009-2011), and the share of means of transport decreased by 2.5 p.p. from 8.4% to 5.9% [Mroczek 2012].

2. Value and structure and use of fixed assets in food industry

Specification	2003	2007	2009	2010	2011
Gross value (PLN million)					
Including (%)	52,206.4	68,657.0	77,561.0	81,843.0	87,680.0
• buildings and structures	34.8	35.9	35.4	35.4	35.2
• machines, equipment and tools	56.7	57.6	58.7	58.6	58.9
• means of transport	8.4	6.5	5.9	6.0	5.9

Net value (PLN million)	29,353.9	37,388.0	40,353.0	42,422.0	44,341.2
The use of fixed assets (%) including:	43.8	45.5	48.0	48.2	49.4
• buildings and structures	26.5	26.3	29.0	28.7	29.1
• machines, equipment and tools	53.1	56.3	58.0	58.7	60.2
• means of transport	52.3	60.2	62.0	61.0	62.9

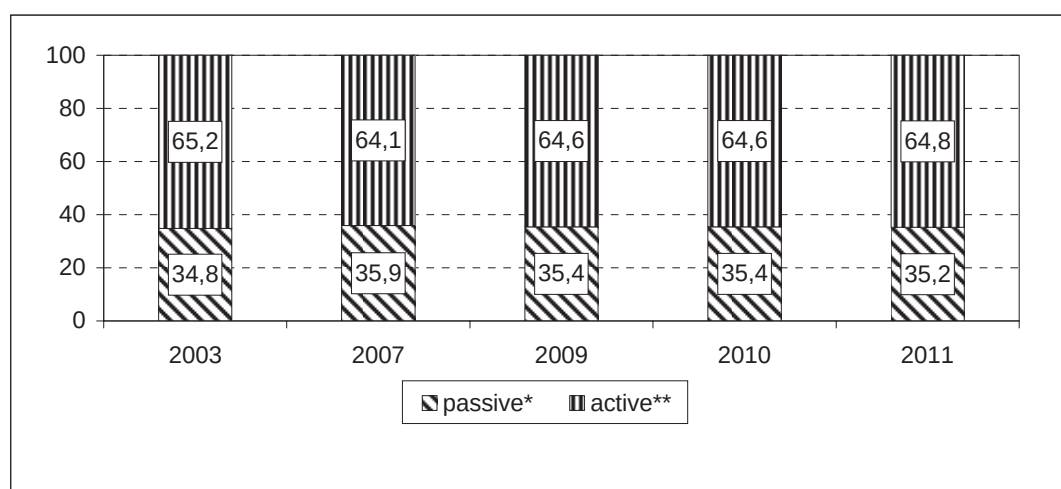
Source: Own calculations based on CSO Statistical Yearbooks 2004 and 2008-2012.

In 2003-2011, the use of active fixed assets in food industry increased, including, to the greatest extent, in relation to means of transport, by 10.6 p.p., and machines, equipment and tools by 7.1 p.p. The part of the fixed assets depreciated to a largest extent was means of transport. The index of their use in 2011 amounted to 62.9%. Machines, equipment and tools were depreciated to a slightly smaller degree, as the index of their use amounted to 60.2%. The use of passive assets (buildings and structures) in 2011 amounted to 29.1% and was twice lower than of active assets. Significant

differences between the use index of passive and active assets result, above all, from the longer lifecycle (depreciation period) of buildings and structures than that of machines and means of transport.

In 2011, the net value of fixed assets amounted to PLN 44.3 billion and was higher by 51% than in 2003 (Table 2). This increase was, however, lower by 17 p.p. from gross fixed assets, due to the increasing use of active assets, exceeding 60%. In 2003-2011, the use of fixed assets in food industry grew from 43.8% to 49.4%, i.e. by 5.6 p.p.

Figure 5. The structure of fixed assets of enterprises of food industry (including tobacco) (%)

* Passive assets (buildings and structures), **active assets (machines, equipment, tools and means of transport)

Source: Based on Table 2.

Assets of an enterprise consist of net fixed assets (machines, equipment, means of transport and buildings and structures) and current property. i.e. savings, liabilities and cash. The value of total assets of enterprises of the food industry submitting financial reports (Table 3)

grew by 89.5% from PLN 67.4 billion in 2003 to PLN 127.7 billion in 2011, with value of fixed assets (in current, book-keeping prices) doubled from PLN 34.8 billion to PLN 71.5 billion, and of current assets grew by 72% from PLN 32.6 billion to PLN 56.2 billion (current prices).

3. The value of assets of food industry enterprises submitting financial reports

Specification	2003	2007	2009	2010	2011
Fixed assets (PLN million)	34,852.2	49,500.1	61,835.1	62,007.4	71,530.2
Current assets (PLN million)	32,560.2	46,803.6	47,029.6	48,816.3	56,202.3
Total (PLN million)	67,412.4	96,303.7	108,864.7	110,823.7	127,732.5
including: fixed (%)	51.7	51.4	56.8	56.0	56.0

Source: Own calculations based on unpublished CSO data.

The share of current and fixed assets in the value of assets of food industry enterprises in 2003 was quite similar (the difference amounted to 3.4 p.p.) and was maintained at the same level in the following years. Only at the end of the previous decade the difference grew in favour of fixed assets, of which the share increased to 56% in 2009-2011.

Changes in asset value in individual sectors of the food industry had different paces (Table 4). In the majority of the industry sectors (12 of 22) – the company's assets are based on the fixed assets. These sectors are: meat, dairy, milling, non-alcoholic beverages, bakery, confectionery, sweets, pasta, coffee and tea processing, spirits, brewery and tobacco. The share of fixed assets in this group varied between 53.4% in the pasta sector and 72.8% in the spirits sector. Also the juice and potato sectors had a slightly higher value of fixed assets than

current assets. In such sectors as: fish, oil-mill, sugar, fruit and vegetable, fodder, wine and poultry, the current assets usually had several percentage advantages.

In 2003-2011, the most significant structural changes in company assets took place in oil-mill, sugar, sweets, coffee and tea processing, spirits, tobacco and brewery sectors. The share of fixed assets grew by over a half in these sectors. The highest growth of the share of these assets took place in spirits industry (by 2.5 times), followed by tobacco (by 60%), coffee and tea processing (by 38.6%), oil-mill (33.5%),d sweets (30.6%) and milling (16.8%). Some sectors witnessed a drop in the share of fixed assets. Among these were the following: pasta (19.9%), confectionery (16.4%), juice (12.4%) and brewery (11.3%). Stable assets structure was retained in potato, fruit and vegetable, fodder and wine sectors.

4. Assets of food industry companies submitting financial reports

Sector of industry	Value of assets in PLN million		Share of fixed assets in %		Dynamics indexes (2003 = 100)		
	2003	2011			total assets	fixed assets	current assets
			2003	2011			
Meat	7,653.2	13,026.7	62.1	56.7	170.2	155.4	194.5
Poultry	1,642.4	4,416.3	49.8	47.3	268.9	255.4	282.3
Dairy	6,291.0	13,327.8	52.7	57.8	211.9	232.4	189.0
Fish	1,175.3	4,287.8	42.5	44.0	364.8	377.7	355.3
Milling ^b	2,596.7	3,993.6	46.4	54.2	153.8	179.6	131.4
Oil-mill	1,459.1	3,079.3	32.5	43.4	211.0	281.8	177.0
Sugar	6,203.7	8,544.5	46.3	38.7	137.7	115.1	157.2
Potato	1,082.9	1,282.3	50.9	51.3	118.4	119.3	117.4
Fruit and vegetable	4,653.0	6,546.2	38.4	39.4	140.7	144.4	138.4
Juice production	2,388.6	4,866.5	58.1	50.9	203.7	178.5	238.7
Non-alcoholic beverages	2,845.9	7,753.4	61.9	69.7	272.4	306.8	216.7
Fodder	3,830.1	6,143.7	42.3	43.2	160.4	163.8	157.9
Bakery	1,619.7	3,634.2	68.9	66.3	224.4	215.9	243.1
Confectionery	1,033.5	1,556.7	58.0	61.1	150.6	158.7	139.5
Sweets	3,257.0	11,448.5	49.4	64.5	351.5	458.9	246.6
Pasta	435.6	864.9	66.7	53.4	198.6	159.0	277.9
Coffee and tea processing	948.3	2,878.4	44.0	61.0	303.5	420.8	211.4
Food concentrates	2,829.1	7,084.9	44.6	48.9	250.4	274.6	231.0
Spirits	2,559.9	9,027.8	29.5	72.8	352.7	870.3	136.1
Brewing	6,986.0	7,072.7	74.5	66.1	101.2	89.8	134.6
Wine	752.1	905.9	34.3	35.7	120.4	125.4	117.9
Tobacco	4,465.9	4,933.1	42.4	67.7	110.5	176.4	61.9
Food industry	67,412.4	127,732.5	51.7	56.0	189.5	205.2	172.6

^a excluding ice-cream, ^b excluding starch, ^c including malt

Source: Own elaboration based on unpublished CSO data.

Dynamics of growth of total asset value in the analysed food industry enterprises was differentiated, since:

- at least 3-time growth of property value was reached in the following sectors: fish, sweets, coffee and tea processing, and spirits

sectors (from PLN 7.9 billion to PLN 25.7 billion),

- double and slightly greater increase was noted in poultry, dairy, oil-mill, juice, non-alcoholic beverages, bakery and food concentrates sectors (from PLN 19.1 billion to PLN 44.2 billion),

- assets increased, in most times by several dozen percent, in meat, milling, sugar, potato, fruit and vegetable, fodder, confectionery, pasta, wine and tobacco sectors (from PLN 32.7 billion to PLN 47.8 billion).

Much more differentiation between sectors was observed in the field of changes in the value of fixed assets in food industry companies, as:

- at least 3-time growth of the value was reached in the following sectors: fish, non-alcoholic beverages, sweets, coffee and tea processing, and spirits (from PLN 5.0 billion to PLN 23.0 billion),

- growth of fixed assets, in most cases by several percent, was noted in meat, milling, sugar, potato, fruit and vegetable, juice production, fodder, pasta, wine and tobacco sectors (from PLN 16.5 billion to PLN 28.1 billion).

Changes of value of current assets were smaller, as only in the fish sector their value grew by over three times. In eight sectors (poultry, juice production, non-alcoholic beverages, bakery, sweets, coffee and tea processing and

food concentrates) the value of current assets doubled.

4. Asset intensity of food industry

One of the measures of technical and economic effectiveness of an enterprise operation is asset intensity of production. This is a ratio of outlays for the creation of company assets to the volume of production obtained with the use of this assets. In the analysis performed, the ratio of the value of fixed assets of companies to the value of sold production (at basic prices) was used to calculate asset intensity of the production, which may be presented in a following formula:

$$\text{Asset intensity of production} = \frac{\text{value of fixed assets}}{\text{value of production sold}}$$

In 2003-2011, the asset intensity of production grew in the majority of food industry sectors. It means that per each zloty of production sold, a bigger part (value) of fixed assets of an enterprise was distributed. One of the factors that could impact the growth of asset intensity of production is substitution of live labour by machines and equipment. In 2003-2011, the number of persons employed in the food sector decreased by 6% from ca. 468 to 439 thousand, and the value of machines, equipment and tools grew by 175% resulting from the undertaken investments (see Table 2).

5. Asset intensity of production and assets productivity in enterprises submitting financial reports (PLN/PLN)

Sector of industry	Asset intensity of production		
	2003	2007	2011
Meat	0.29	0.31	0.25
Poultry	0.20	0.21	0.17
Dairy	0.27	0.21	0.32
Fish	0.25	0.34	0.31
Milling	0.40	0.39	0.39
Oil-mill	0.20	0.32	0.30
Sugar	0.82	0.75	0.59
Potato	0.44	0.34	0.48
Fruit and vegetable	0.33	0.35	0.36
Juice production	0.59	0.48	0.50
Non-alcoholic beverages	0.55	0.64	0.79
Fodder	0.26	0.24	0.22
Bakery	0.52	0.45	0.43
Confectionery	0.44	0.55	0.45
Sweets	0.45	0.44	0.74
Pasta	0.69	0.41	0.46
Coffee and tea processing	0.27	0.41	0.62
Food concentrates	0.35	0.30	0.38

Spirits	0.39	0.51	2.23
Brewing	0.86	0.74	0.54
Wine	0.34	0.42	0.44
Tobacco	0.56	0.51	0.98
Food industry	0.40	0.37	0.43

^a excluding ice-cream, b excluding starch, c including malt

Source: Own elaboration based on unpublished CSO data.

Asset intensity of the production in individual sectors of food industry was much differentiated. It was the highest in spirits, tobacco, coffee and tea processing, non-alcoholic beverages, sugar, sweets, brewery and juice production sectors amounting from 0.5 to 2.2. This ratio was therefore at least twice higher than in such sectors as: poultry, meat and fodder (Table 5). Depending on the direction and pace of changes of the ratio of the fixed assets to the sold production, following groups can be distinguished:

- sectors with high growth of asset intensity (more than 2-times), include: spirits and tea and coffee processing sectors,
- sectors with significant growth (of over 40%) include: oil-mill, non-alcoholic beverages, tobacco and sweets,
- sectors with moderate growth include: dairy, fish, potato, fruit and vegetable, food concentrates and wine,
- industry sectors with diminishing asset intensity of production include: meat, brewery, poultry, confectionery, juice production, fodder, bakery and pasta.

Conclusions

1. In 2000-2011, investment outlays in entire Polish food industry (including tobacco) amounted to PLN 76 billion. It transpires from financial reports submitted by food industry enterprises that the highest investment outlays were spent by the meat industry (PLN 10.5 billion), and dairy sector including ice-cream (ca. PLN 8.9 billion), brewery (ca. PLN 6.9 billion) and sweets and tobacco ca. PLN 4.5 billion each. In the period of the last global economic crisis, there was a slowdown of investments in the food industry. This phenomenon was temporary and in 2011 the level of investment outlays returned to the level noted in 2006-2008.

2. The fixed assets of food industry enterprises was replaced the fastest in meat, poultry, dairy and fish sectors, however, at the times of the global economic crisis, the dropdown of

investments in these sectors was significant. Among the sectors of average investment rate (at the level of ca. 1.5) were: milling, non-alcoholic beverages, fodder, fruit and vegetable and bakery. At the lowest, and often inadequate level, fixed assets were replaced in the following sectors: sugar, potato, coffee and tea processing, spirits and wine.

3. Investments carried out in the last years significantly increased the gross value of fixed assets or food industry companies. In 2003-2011, its value grew by over 2/3 from PLN 52.2 billion to PLN 87.7 billion. The part of the fixed assets depreciated to a largest extent was means of transport. The index of their use in 2011 amounted to 62.9%. Machines, equipment and tools were depreciated to a slightly smaller degree, as the index of their use amounted to 60.2%. The use of passive assets (buildings and structures) in 2011 amounted to 29.1% and was twice lower than of active assets. Significant differences between the use index of passive and active assets result, above all, from the longer lifecycle (depreciation period) of buildings and structures than that of machines and means of transport.

4. In 2003-2011, the highest, over three times growth of fixed assets was noted in fish, non-alcoholic beverages, sweets, coffee and tea processing, and spirits sectors, and over 2-times growth was noted in poultry, dairy, oil-mill, bakery and food concentrates sectors.

5. In the last years asset intensity of production in the Polish food industry grew. The growth resulted, for instance, from the fact that live labour was substituted with machines and equipment. In 2003-2011, the number of persons working in the food industry decreased by 6.2% (from 468.2 thousand to 439.2 thousand) and the gross value of machines, equipment and tools in current fixed prices grew by 2/3 (from PLN 34.0 billion to PLN 56.8 billion). The fastest growth of asset intensity (by more than 2 times) was noted in spirits and coffee and tea

processing, and significant (over 40%) in oil-mill, non-alcoholic beverages, tobacco and sweets sectors. Sectors with decreasing asset

intensity include: meat, brewery, poultry, confectionery, juice production, fodder, bakery and pasta.

References

1. Praca zbiorowa pod redakcją R. Mroczka "Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (1)", seria Program Wieloletni 2011-2014 nr 4, IERIGŻ-PIB, Warszawa 2011.
2. Praca zbiorowa pod redakcją R. Mroczka "Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (2)", seria Program Wieloletni 2011-2014 nr 35, IERIGŻ-PIB, Warszawa 2012.
3. Roczniki Statystyczne GUS 2001-2012.

The article has been received 11.04.2013

*

УДК 657.1:631.11

**В.Б. МОССАКОВСЬКИЙ, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Особливості управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» введено поняття внутрішньогосподарського (управлінського) обліку як системи обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством. Оскільки кожне підприємство має особливості в організації діяльності, здійсненні технологічних операцій, збуті продукції й т.п., йому надано право розробляти систему і форми управлінського обліку, звітності та контролю господарських операцій, а також права працівників на підписання господарських документів тощо.

Метою управлінського обліку є збір і наступний контроль за виробничими і збутовими процесами у підприємстві для підвищення його прибутковості, але підприємства певної галузі, зокрема сільськогосподарські, мають свої особливості, що вимагає перегляду основних положень і приведення їх у відповідність до потреб управління витратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі вітчизняні дослідники та зарубіжні вчені [3–5] останніми роками досліджували, як правило, основні положення формування управлінської інформації й наступний її аналіз із метою виявлення шляхів поліпшення діяльності конкретного підприємства при застосуванні загальноприйнятої методики обліку та контролю витрат. Для транснаціональних і подібних компаній [5] запропонована інша система обліку й контролю, наприклад DSC. Однак для сільськогосподарських підприємств вони не зовсім підходять через відмінності організації їхньої діяльності.

Мета статті – визначити особливості діяльності сільськогосподарських підприємств, які мають бути взяті до уваги при формуванні управлінської інформації з метою поліпшення визначення результатів діяльності.

Виклад основних результатів дослідження. У середині 80-х років ХХ ст. виникла потреба істотної перебудови управлінського обліку, зумовленої й тим, що перегляд методики розподілу непрямих витрат вже не задовольняв управлінський персонал. На підтвердження цього Дж. Шанк і В. Гавидарджа [6, с.10] наводять цікаве висловлювання

processing, and significant (over 40%) in oil-mill, non-alcoholic beverages, tobacco and sweets sectors. Sectors with decreasing asset

intensity include: meat, brewery, poultry, confectionery, juice production, fodder, bakery and pasta.

References

1. Praca zbiorowa pod redakcją R. Mroczka "Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (1)", seria Program Wieloletni 2011-2014 nr 4, IERIGŻ-PIB, Warszawa 2011.
2. Praca zbiorowa pod redakcją R. Mroczka "Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (2)", seria Program Wieloletni 2011-2014 nr 35, IERIGŻ-PIB, Warszawa 2012.
3. Roczniki Statystyczne GUS 2001-2012.

The article has been received 11.04.2013

*

УДК 657.1:631.11

**В.Б. МОССАКОВСЬКИЙ, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Особливості управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» введено поняття внутрішньогосподарського (управлінського) обліку як системи обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством. Оскільки кожне підприємство має особливості в організації діяльності, здійсненні технологічних операцій, збуті продукції й т.п., йому надано право розробляти систему і форми управлінського обліку, звітності та контролю господарських операцій, а також права працівників на підписання господарських документів тощо.

Метою управлінського обліку є збір і наступний контроль за виробничими і збутовими процесами у підприємстві для підвищення його прибутковості, але підприємства певної галузі, зокрема сільськогосподарські, мають свої особливості, що вимагає перегляду основних положень і приведення їх у відповідність до потреб управління витратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі вітчизняні дослідники та зарубіжні вчені [3–5] останніми роками досліджували, як правило, основні положення формування управлінської інформації й наступний її аналіз із метою виявлення шляхів поліпшення діяльності конкретного підприємства при застосуванні загальноприйнятої методики обліку та контролю витрат. Для транснаціональних і подібних компаній [5] запропонована інша система обліку й контролю, наприклад DSC. Однак для сільськогосподарських підприємств вони не зовсім підходять через відмінності організації їхньої діяльності.

Мета статті – визначити особливості діяльності сільськогосподарських підприємств, які мають бути взяті до уваги при формуванні управлінської інформації з метою поліпшення визначення результатів діяльності.

Виклад основних результатів дослідження. У середині 80-х років XX ст. виникла потреба істотної перебудови управлінського обліку, зумовленої й тим, що перегляд методики розподілу непрямих витрат вже не задовольняв управлінський персонал. На підтвердження цього Дж. Шанк і В. Гавидарджа [6, с.10] наводять цікаве висловлювання

Е. Прайора стосовно стану американського бізнесу: "Облік витрат знаходиться у катастрофічному стані. Якщо ми збираємося залишатися конкурентоспроможними, ми повинні змінити наші системи обліку витрат", а Ф.С. Уорті доповнює, що поступово найбільші компанії визнають, що їхні управлінські системи витрат не відповідають сучасним умовам конкуренції. Методи, які вони застосовують для розподілу витрат між численними видами продукції, безнадійно застаріли. Тобто точна інформація про витрати дає компанії переваги у конкуренції. Тому від бухгалтерів почали вимагати дієвіших заходів щодо посилення впливу на рівень витрат, що привело до переорієнтації системи управлінського обліку. Його дедалі почали виділяти в окрему галузь знань.

Система управління витратами потребує, насамперед, належної побудови інформаційного забезпечення, яке б давало змогу не тільки розраховувати досягнуті економії або перевитрати, а й виявляти причини подібних явищ, враховувало б технологію, організацію й інші особливості підприємств конкретної галузі. Цей факт відіграє вирішальну роль при побудові управління витратами. Однак окремі автори, зокрема Я.В. Соколов, доводять недоцільність використання галузевого обліку: "Не логічно послідовні теорії визначають методологію обліку, а інтереси осіб, які мають відношення до господарських процесів. Бухгалтери та управлінський персонал відштовхуються в обліку від технологічних процесів, які склалися в конкретних галузях народного господарства, а власники та інвестори виходять з фінансових можливостей підприємств, в які вони вкладають кошти. Багато десятиріч бухгалтери вели галузевий облік і складали звітну калькуляцію, формуючи таким чином облік у галузях народного господарства. Звідси галузевий облік і галузева калькуляція на ціле століття стали символом віри наших облікових працівників. Видатний російський вчений Е.К. Гільде (1904–1983) у своїй роботі "Моделі організації нормативного обліку в промисловості" (М.: Фінанси, 1970) показав непридатність галузевого принципу обліку витрат і калькулювання

собівартості продукції. ...Кожна організація веде свій управлінський облік" [7].

Однак слід визнати, що в окремих галузях такий підхід до побудови управлінського обліку дуже обмежений, адже статистичні органи вимагають подання звітності про рівень собівартості продукції, що потребує побудови інформаційного забезпечення та калькуляції собівартості продукції за єдиною методикою. На підтвердження цього слід навести той факт, що звітність за формою № 50-сг подають підприємства, які виробляють сільськогосподарську продукцію, включаючи великі, малі й навіть ті, що ведуть бюджетний облік, наприклад, учгоспи.

Вивчення умов функціонування сільськогосподарських підприємств України в сучасних умовах доводить про їхню специфіку порівняно з підприємствами інших галузей національного господарства, що впливає на побудову управлінського обліку. Ці особливості стосуються багатьох аспектів, зокрема щодо менеджменту, економіки, технології, організації діяльності тощо (рис.).

Деякі із наведених факторів досить істотно впливають на побудову обліку та контроль витрат. Це, насамперед, стосується складності управління через тривалість виробничого процесу, організаційні форми господарювання, територіальну відокремленість підрозділів і спеціалізацію діяльності.

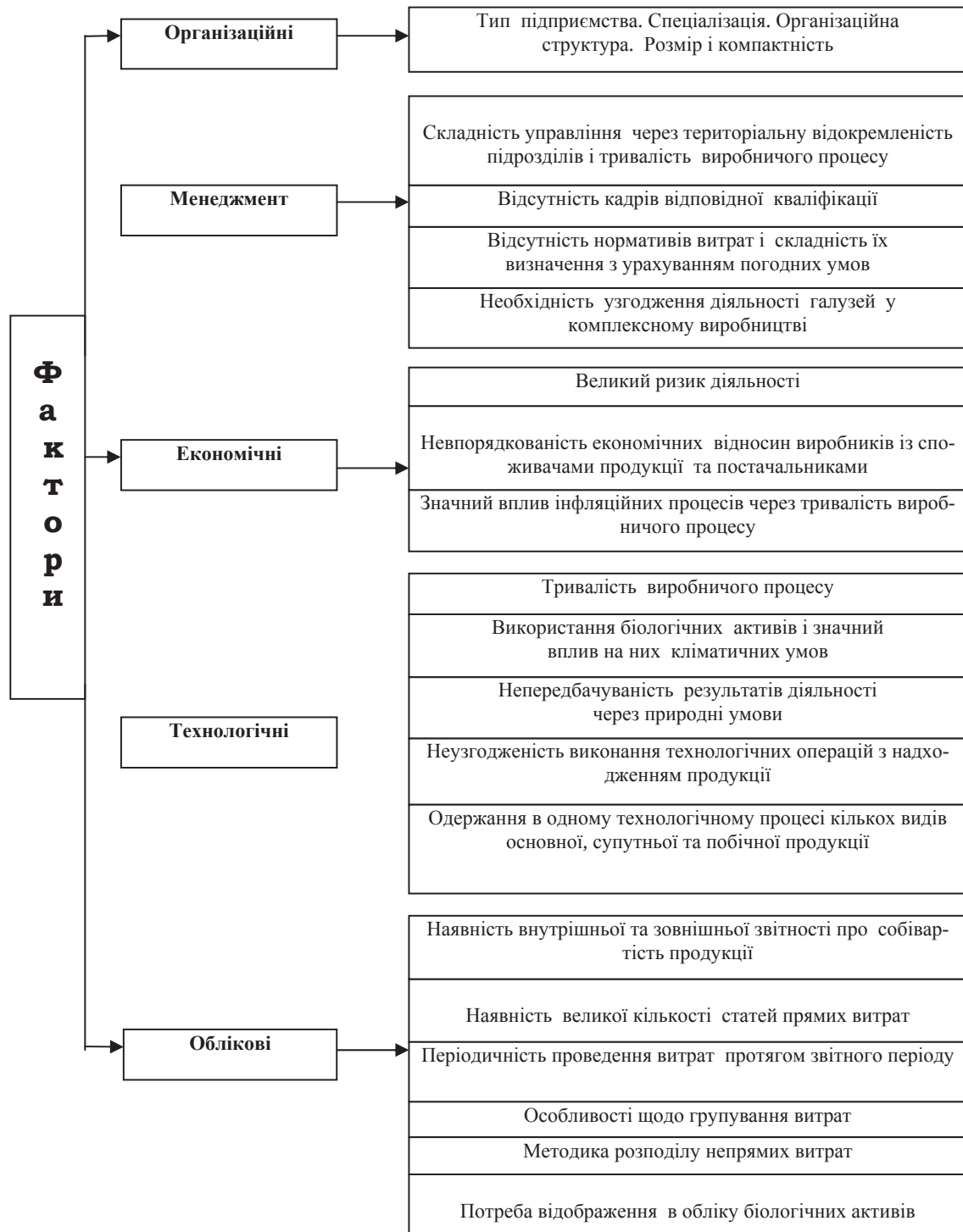
Більшість галузей сільськогосподарських підприємств мають тривалий цикл виробництва й лише в молочному скотарстві та при виробництві яєць здійснюється щоденний вихід продукції. Цей фактор дуже ускладнює процес управління, адже керівник, приймаючи рішення, має враховувати, що результати стануть відомі лише через великий проміжок часу, тобто поточне регулювання перетворюється у стратегічне, особливо через неможливість передбачення впливу на виробничий процес у першу чергу зовнішніх факторів, зокрема природних і маркетингових.

Однаковою мірою це стосується питання перебудови галузі шляхом зміни спеціалізації, адже результати запровадження нового сорту або породи тварин можна визначити лише через тривалий проміжок часу, не говорячи вже про перебудову галузі.

Велика територіальна розкиданість підприємств ускладнює контроль за технологічними операціями, передусім за своєчасністю та якістю їх виконання і необхідністю оперативного втручання в ці процеси через зміну погодних умов.

Істотно впливає на побудову обліку витрат форма господарювання. У сільському господарстві функціонують ферми, коопера-

тиви, товариства різних видів, приватні підприємства. Їхні власники можуть по-різному підходити до побудови обліку взагалі й виробничих процесів зокрема, спостерігаються суттєві особливості фінансової та інших форм звітності.

Особливості діяльності та управління сільськогосподарських підприємств

Джерело: Власні дослідження.

Зазначені особливості діяльності сільськогосподарських підприємств зумовлюють складності прийняття управлінського рішення. Водночас слід підкреслити, що ряд моментів визначають безпосередньо побудову обліку.

Передусім слід врахувати, що велике значення для побудови обліку витрат має їх групування. Майже в усіх працях, присвячених цьому питанню, простежується єдиний підхід як щодо бази групування, так і щодо поділу на групи. Ці поняття досить детально розглянуті в літературних джерелах [2-4], але окремі ознаки поділу витрат потребують уточнення, зокрема групування їх залежно від обсягу виробництва, що має істотне значення для прийняття управлінських рішень.

Майже в усіх наукових працях витрати поділяють на змінні й постійні. Змінні витрати – це ті, які змінюються відповідно до обсягу виробництва, тобто ці витрати з розрахунку на одиницю продукції є більшими, меншими або постійними, тому зі зростанням обсягу виробництва загальна сума витрат збільшуватиметься і навпаки. Постійні витрати не залежать від обсягу виробництва, тому із збільшенням виходу продукції витрати з розрахунку на одиницю продукції зменшуватимуться.

Деякі витрати рослинництва (вартість добрив, насіння, хімікатів, палива та ін.) не залежать від кількості продукції, адже їхня величина визначається площею посіву, а вже від нього залежить кількість одержаної продукції, тобто при складанні бюджету базою при нормуванні витрат буде не кількість продукції, а площа посіву. За цих умов спостерігається опосередкована залежність між витратами й обсягом виробництва.

Тим самим в основних галузях сільськогосподарських підприємств слід виділити умовно-змінні витрати, величина яких залежить від площі посіву або поголів'я тварин, тобто виконання більшості технологічних операцій у рослинництві вимагає витрат, величина яких ще не означає одержання передбаченої кількості продукції. Поряд із цим є витрати, пов'язані зі збиранням продукції, а їхня величина залежить від того, скільки одержано продукції, наприклад, оплата праці, нарахо-

вана за зібраний урожай, його транспортування до місць зберігання, подальша обробка, витрати на збут. Це змінні витрати, які залежать від наявності продукції.

Складність використання поділу витрат на три групи залежно від впливу на них обсягу виробництва полягає у тому, що використання цього поділу на практиці потребує більшої деталізації статей витрат. Наприклад, витрати на оплату праці можуть бути віднесені до змінних (якщо вона нарахована за вироблену продукцію), умовно-змінних (за обсяг виконаних робіт чи за догляд за худобою) чи постійних (згідно зі ставкою).

Витрати на годівлю тварин (корми) визначаються потребами у кормі: підтримуючому (необхідному для життєдіяльності тварин, тобто відповідно до наявності поголів'я та його маси) і продуктивному (запрограмованому виходом продукції, наприклад, у молочному скотарстві), а при пасовищному утриманні тварин вартість кормів визначається витратами на утримання пасовища, тобто такі витрати тваринництва будуть постійними, якщо догляд за пасовищами здійснює рослинницький підрозділ. В окремих випадках такої статті взагалі може не бути, наприклад, при випасанні худоби на природних пасовищах, на утримання яких не понесено витрат.

Особливості групування витрат в основних галузях сільськогосподарських підприємств істотно впливають на методику розрахунку ряду показників ефективності виробництва, зокрема точки беззбитковості.

Найбільші складності в нормуванні й контролі витрат пов'язані з тим, що процес виробництва передбачає функціонування біологічних активів, на які значно впливають природні фактори, особливо у рослинництві. Здійснення одних і тих самих технологічних операцій у рослинництві, наприклад упродовж двох років, може привести до різних результатів.

У тваринницьких підрозділах також складно здійснювати контроль за витратами з ряду обставин. Серед них нечітко визначений зв'язок між витратами та виходом продукції. Наприклад, у тваринництві вихід продукції, як правило, залежить від годівлі, однак у бджільництві підгодовля сімей, що

здійснюється восени та взимку, може впливати на силу сім'ї, а не на вихід продукції, адже на цей показник впливають зовсім інші фактори (інтенсивність цвітіння, віддаленість пасіки від місць медозбору тощо). Аналогічна ситуація спостерігається й у деяких інших галузях (рибництві, конярстві, шовківництві, одержанні сперми).

Однак і в основних підгалузях (скотарстві, свинарстві, птахівництві) витрати кормів важко узгоджувати з очікуваним виходом продукції з двох причин. Найбільш важлива полягає у тому, що кількість спожитого корму визначається потребами тварин на підтримання їхньої життєдіяльності (а ця величина через збільшення маси тварин постійно змінюється протягом життя), а решта спожитого корму використовується на виробництво продукції.

Інша причина має організаційний характер. Дослідження процесів годівлі тварин засвідчують відсталість технологічних процесів годівлі в Україні, зокрема щодо визначення поживності корму в кормових одиницях.

Складності щодо управління витратами в окремих підгалузях сільськогосподарських підприємств виникають через зіставність валової й товарної продукції. Так, при вирощуванні та відгодівлі певних видів тварин (великої рогатої худоби, свиней тощо) продукцією звітного періоду є приріст живої маси, а товарною продукцією – жива маса, яка є результатом діяльності кількох звітних періодів, або різних виробничих підрозділів чи підприємств, тобто товарною продукцією виробництва яловичини у живій масі є маса відгодованих тварин, які були придбані в іншому підприємстві або вирощені у своєму господарстві шляхом утримання в інших групах (вирощування у довідгодівельному періоді).

Потрібно брати до уваги той факт, що у малих сільськогосподарських підприємствах

України оплата праці власникам не нараховується, тому система управління витратами істотно різнитиметься, адже при побудові графіка беззбитковості зона прибутку перетворюється в зону доходу (прибуток + дохід (заробіток) сім'ї фермера).

У рослинницьких, а також у ряді тваринницьких галузей, зокрема у вівчарстві, рибництві, бджільництві та багатьох інших, процес виробництва не завжди закінчується виходом продукції і, відповідно, початком нового виробничого процесу. Наприклад, у бджільництві при проведенні осінньої інвентаризації визначають, скільки меду має залишитися у вуликах, після чого їх переносять у спеціальні приміщення і залишають зимувати. У вівчарстві окремі отари, наприклад з ярками, розформовують, тварин переводять в основне стадо, а чабанській бригаді передають нову отару з ярка, відбитих від маток. Другу стрижку овець проводять восени. У рибництві восени рибу вже не годують, часто її переводять в інші ставки для подальшого утримування. Все це свідчить про особливості обліку витрат, що істотно впливає на побудову контролю за ними та визначення результатів діяльності підрозділів.

Висновки. Проведені дослідження методики формування даних про витрати виробництва в основних галузях сільськогосподарських підприємств показали, що слід враховувати ряд істотних відмінностей щодо збирання й обробки даних, які суттєво впливатимуть на методику формування даних і підведення підсумків діяльності підрозділів.

Це підкреслює значимість таких особливостей при вивченні шляхів економії витрат та підвищення ефективності виробництва. Заслуговують на увагу особливості методики контролю витрат по окремих виробництвах і підведення підсумків діяльності підрозділів.

Список використаних джерел

1. Atkinson A.A., Banker R.D., Kaplan R.S., Joung S.M. – Management Accounting. 2nd. ed. – Prentice Hall, 1997.
2. Гаррисон Рей. Управленческий учет / Рей Гаррисон; пер. с англ. О.В. Чумаченко. [11-е изд.] – К.: Companion Group, 2011. – 1024 с.
3. Нападовська Л.В. Управлінський облік: підруч. [для студ. вищ. навч. закладів] / Л.В. Нападовська. – К.: Книга, 2004. – 544 с.
4. Голов С.Ф. Управленческий учет: учеб. / С.Ф. Голов. – К.: Лібра, 2004. – 576 с.

5. *Аткинсон Э.А.* Управленческий учет; пер. с англ. / Э.А. Аткинсон, Р.Д. Банкер, С.Р. Каплан, М.С. Янг. [3-е изд.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005.
6. *Шанк Дж.* Стратегическое управление затратами / Дж. Шанк, В. Гавидараджа; пер. с англ. – СПб: ЗАО Бизнес мікро, 1999. – 288 с.
7. *Соколов Я.В.* Учет затрат – от теории к практике / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. – 2005. – № 6. – с. 44-47.
8. *Калінчик М.В.* Економічне обґрунтування норм внесення мінеральних добрив залежно від цін на ресурси і продукцію / М.В. Калінчик, М.М. Ільчук, М.Б. Калінчик. – К.: Нічлава, 2006. – 44 с.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2013 р.

*

УДК 330.53

*В.М. МЕТЕЛИЦЯ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Стандартизація галузевої методології обліку як елементу професії бухгалтера

Постановка проблеми. Послаблення рівня економічної роботи в агропромислових підприємствах пов'язане з відсутністю контролю за дотриманням галузевої методології обліку з боку управлінь (відділів) статистики, відстороненням Міністерства аграрної політики та продовольства України від розробки й затвердження інструктивних матеріалів з обліку специфічних галузевих об'єктів, капітуляцією Міністерства фінансів України перед Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (на що вказує виключення норми про Методологічну раду з бухгалтерського обліку із Закону про бухоблік у жовтні 2012 р.). За таких умов завданням вітчизняної облікової науки (ННЦ «Інститут аграрної економіки», ТДВ «Інститут обліку і фінансів», аграрні ВНЗ) та професійної спільноти (Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України) є стандартизація галузевого обліку й звітності складових реальної економіки для забезпечення контролю за їх раціональним використанням. У противному разі Україна буде змушена постійно стежити за змінами в міжнародних стандартах звітності, які мають значний багаж знань у вирішенні питання як показати у звітності «віртуальну

економіку», і не дають відповіді на питання як відобразити реальні активи реальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжними та вітчизняними вченими не тільки напрацьована значна кількість власних методичних рекомендацій [15, 16, 7, 5, 3], але й розроблені пропозиції щодо стандартизації аграрного обліку [2, 1]. Проте ці розробки не мають системного характеру й містять багато протиріч і неузгодженостей.

Мета статті – визначення складових реальної економіки як об'єктів обліку та порівняння міжнародних і національних стандартів обліку й звітності для вибору таких принципів і методів, які є найбільш обґрунтованими для застосування суб'єктами вітчизняного аграрного сектору й можуть бути покладені в основу галузевих стандартів обліку.

Виклад основних результатів дослідження. Вивчення міжнародної та вітчизняної методології обліку і звітності дають можливість виділити складові реальної економіки в складі об'єктів обліку. Основним її об'єктом є земельний капітал, проблема стандартизації обліку якого нами розглядається окремо. Тут зупинимось на питанні стандартизації обліку інтелектуального, біо-

5. *Аткинсон Э.А.* Управленческий учет; пер. с англ. / Э.А. Аткинсон, Р.Д. Банкер, С.Р. Каплан, М.С. Янг. [3-е изд.]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005.
6. *Шанк Дж.* Стратегическое управление затратами / Дж. Шанк, В. Гавидараджа; пер. с англ. – СПб: ЗАО Бизнес мікро, 1999. – 288 с.
7. *Соколов Я.В.* Учет затрат – от теории к практике / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. – 2005. – № 6. – с. 44-47.
8. *Калінчик М.В.* Економічне обґрунтування норм внесення мінеральних добрив залежно від цін на ресурси і продукцію / М.В. Калінчик, М.М. Ільчук, М.Б. Калінчик. – К.: Нічлава, 2006. – 44 с.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2013 р.

*

УДК 330.53

*В.М. МЕТЕЛИЦЯ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Стандартизація галузевої методології обліку як елементу професії бухгалтера

Постановка проблеми. Послаблення рівня економічної роботи в агропромислових підприємствах пов'язане з відсутністю контролю за дотриманням галузевої методології обліку з боку управлінь (відділів) статистики, відстороненням Міністерства аграрної політики та продовольства України від розробки й затвердження інструктивних матеріалів з обліку специфічних галузевих об'єктів, капітуляцією Міністерства фінансів України перед Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (на що вказує виключення норми про Методологічну раду з бухгалтерського обліку із Закону про бухоблік у жовтні 2012 р.). За таких умов завданням вітчизняної облікової науки (ННЦ «Інститут аграрної економіки», ТДВ «Інститут обліку і фінансів», аграрні ВНЗ) та професійної спільноти (Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України) є стандартизація галузевого обліку й звітності складових реальної економіки для забезпечення контролю за їх раціональним використанням. У противному разі Україна буде змушена постійно стежити за змінами в міжнародних стандартах звітності, які мають значний багаж знань у вирішенні питання як показати у звітності «віртуальну

економіку», і не дають відповіді на питання як відобразити реальні активи реальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжними та вітчизняними вченими не тільки напрацьована значна кількість власних методичних рекомендацій [15, 16, 7, 5, 3], але й розроблені пропозиції щодо стандартизації аграрного обліку [2, 1]. Проте ці розробки не мають системного характеру й містять багато протиріч і неузгодженостей.

Мета статті – визначення складових реальної економіки як об'єктів обліку та порівняння міжнародних і національних стандартів обліку й звітності для вибору таких принципів і методів, які є найбільш обґрунтованими для застосування суб'єктами вітчизняного аграрного сектору й можуть бути покладені в основу галузевих стандартів обліку.

Виклад основних результатів дослідження. Вивчення міжнародної та вітчизняної методології обліку і звітності дають можливість виділити складові реальної економіки в складі об'єктів обліку. Основним її об'єктом є земельний капітал, проблема стандартизації обліку якого нами розглядається окремо. Тут зупинимось на питанні стандартизації обліку інтелектуального, біо-

логічного капіталу та державної підтримки (рисунок).

До галузевого інтелектуального капіталу належать об'єкти права інтелектуальної власності, визначені ст. 420 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 року № 435-IV [14], серед яких, зокрема, комп'ютерні програми, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин і породи тварин, торговельні марки. Галуzeвий інтелектуальний ка-

пітал відображається у складі нематеріальних активів, виходячи з норм МСБО 38 «Нематеріальні активи» [8], П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» [10], Методичних рекомендацій із бухгалтерського обліку нематеріальних активів [9]. На міжнародному рівні досягнутий також консенсус у питанні капіталізації витрат на розробку інтернет-сайтів (тлумачення ПКТ 32 «Нематеріальні активи: витрати на сторінку в Інтернеті») [8].

Складові реальної економіки як об'єкти аграрного обліку

Джерело: розробка автора.

Зіставлення норм МСБО 38 і П(С)БО 8 дає підстави для висновку про виправдане значно ширше пояснення терміна «нематеріальний актив», яке дає міжнародний стандарт, порівняно з національним. Відповідно до МСБО 38 для класифікації статті як нематеріального активу треба довести, що його можна ідентифікувати, контролювати й одержувати від нього економічні вигоди в майбутньому. Так, право інтелектуальної власності є ідентифікованим, якщо воно може бути відокремленим і його можна продати, передати або обміняти; виникає в результаті договірних або інших юридичних прав (патент на сорт, породу) незалежно від того, чи може воно бути передано або відокремлено від суб'єкта господарювання, або ж від інших прав та зобов'язань. Суб'єкт господарювання контролює право інтелектуальної власності, якщо він має повноваження одержувати майбутні економічні вигоди, що надходять від основного ресурсу (тобто від

сортів рослин, порід тварин), й обмежувати доступ інших до цих вигід. Майбутні економічні вигоди, які надходять від права інтелектуальної власності, можуть включати дохід від продажу продукції (наприклад, від урожаю) чи послуг, скорочення витрат або інші вигоди, які є результатом використання активу суб'єктом господарювання (п. 12, 13 17 МСБО 38).

Національний стандарт встановлює вичерпну класифікацію нематеріальних активів (п. 5 П(С)БО 8), згідно з якою об'єкти права інтелектуальної власності належать до різних груп, таких як права на комерційні позначення (торговельні марки (знаки для товарів і послуг), права на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин), авторське право та суміжні з ним права (комп'ютерні програми, бази даних). Міжнародний стандарт наводить приблизні класи нематеріальних активів, даючи мож-

ливість суб'єкту господарської діяльності визнавати нематеріальним активом внутрішньо генеровані нематеріальні активи (тобто створені власними силами) не тільки після їхнього створення, але й на етапі розробок (п. 57, 119 МСБО 38). Національний стандарт необґрунтовано позбавляє підприємства можливості визнавати таку складову своєї інтелектуальної власності, як нематеріальні активи, на етапі розробки, навіть якщо доведена технічна та фінансова здатність завершити створення такого активу й обґрунтовані шляхи генерування ним майбутніх економічних вигід.

Різняться підходи і до визначення строку корисної експлуатації нематеріальних активів, передбачені П(С)БО 8 та МСБО 38. Відповідно до п. 26 П(С)БО 8 підприємство може застосовувати строки корисного використання нематеріальних активів, встановлені пп. 145.1.1 ПКУ, тобто виходячи з правовстановлюючого документа. Для прав на об'єкти промислової власності (сорти рослин, породи тварин) такий строк не повинен бути меншим за 5 років, а для авторського права й суміжних із ним прав (комп'ютерні програми) – меншим за 2 роки. Якщо відповідно до правовстановлюючого документа строк дії права користування нематеріальним активом не встановлено, такий строк становить 10 років безперервної експлуатації. На відміну від наведених норм МСБО 38

обґрунтовано не бере до уваги податкове законодавство при визначенні строку корисного використання нематеріальних активів.

Вимоги до розкриття звітної інформації про права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, встановлені МСБО 38, виправдано ширші за норми, наведені в П(С)БО 8. Зокрема, суб'єкти господарювання повинні розкривати інформацію про статті витрат звіту про сукупні доходи, в які включено амортизацію нематеріальних активів (пп. «г» ст. 118); по класу переоцінених нематеріальних активів наводиться дата проведення переоцінки, їхня балансова вартість і балансова вартість, за якою обліковувалися б ці активи, якби продовжувалося застосування моделі собівартості; висвітлюються методи й суттєві припущення, застосовані під час оцінювання справедливої вартості активів (пп. «а», «в» п. 124 МСБО 38). Крім того, заохочується опис повністю амортизованих нематеріальних активів, які продовжують експлуатувати, та опис контрольованих активів, які не визнані нематеріальними через невідповідність критеріям визнання (пп. «а», «б» п. 128 МСБО 38).

Результати проведеного зіставлення методологічних підходів до обліку галузевого капіталу покладені в основу запропонованих нами норм національного галузевого стандарту звітності (НГСЗ 2) «Інтелектуальна власність у сільському господарстві»¹ (табл. 1).

1. Рекомендовані норми НГСЗ 2 «Інтелектуальна власність у сільському господарстві»

№ п./п.	Рекомендовані до включення в стандарт норми
1	Для класифікації об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів треба довести, що його можна ідентифікувати, контролювати та одержувати від нього економічні вигоди в майбутньому
2	Об'єкт права інтелектуальної власності, створений (створюваний) власними силами суб'єкта господарювання, який відповідає критеріям визнання (ідентифікація активу, що генеруватиме майбутні економічні вигоди, можливість достовірної оцінки його собівартості), слід визнавати внутрішньогенерованим нематеріальним активом. Внутрішньогенеровані торгові марки (товарні знаки), витрати на підвищення ділової репутації, вартість видань не визнаються як нематеріальні активи
3	Веб-сторінка визнається як нематеріальний актив тоді, коли суб'єкт господарювання здатний продемонструвати як ця веб-сторінка генеруватиме можливі майбутні економічні вигоди (платний доступ на сайт, приймання замовлень через сайт). Витрати на веб-сторінку для рекламування своїх власних продуктів (послуг) визнаються витратами періоду
4	При встановленні строку корисної експлуатації об'єктів прав інтелектуальної власності вимоги податкового законодавства не беруться до уваги, а враховується професійне судження суб'єкта господарювання

¹ У попередніх роботах нами рекомендовано норми, які можуть бути застосовані при розробці національного галузевого стандарту звітності (НГСЗ 1) – «Землі, плата та права користування ними в сільському господарстві».

5	Амортизація об'єкта права інтелектуальної власності починається з моменту, коли він стає придатним для використання (коли він доставлений до місця розташування, приведений у стан, придатний до експлуатації у визначений управлінським персоналом спосіб). Амортизація об'єкта права інтелектуальної власності з визначеним строком корисної експлуатації не припиняється, коли він більше не використовується. Винятком є випадки, коли об'єкт був повністю амортизований, або коли він класифікується як утримуваний для продажу
6	У фінансовій звітності необхідно розкривати інформацію про статті витрат, в які включено амортизацію об'єктів прав інтелектуальної власності; про дату проведення переоцінки об'єктів прав інтелектуальної власності, їх балансову вартість та балансову вартість, за якою обліковувались би ці активи, якби продовжувалося застосування моделі собівартості; про методи і суттєві припущення, застосовані під час оцінювання справедливої вартості активів; про повністю амортизовані об'єкти прав інтелектуальної власності, які продовжують експлуатувати, та про контрольовані активи, які не визнані нематеріальними через невідповідність критеріям визнання; про первісну вартість, залишкову вартість і метод оцінки об'єктів, одержаних за рахунок коштів бюджетного фінансування

Джерело: розробка автора.

Наступною важливою складовою реальної економіки є біологічний капітал, до якого належать біологічні активи та сільськогосподарська продукція. На переконання Г.Г. Кірейцева, основним біологічним активом у системі аграрної економіки є землі сільськогосподарського призначення, проте міжнародні стандарти обліку і звітності до складу біологічних активів відносять тільки живі рослини й тварини [4, с. 194-196]. На нашу думку, важливішим є розуміння того, що штучна класифікація землі у складі «неживих» благ не повинна слугувати основою для розробки методології обліку землі, ідентичної до тієї, яка визначена для основних засобів і нематеріальних активів, адже останні людина створює своїми руками для задоволення потреби в прибутках шляхом повного їх фізичного зносу, а земля є природним благом, яке потребує постійних заходів щодо відтворення, охорони та підвищення природної родючості ґрунтів.

Порядок обліку і звітності біологічного капіталу встановлено МСБО 41 «Сільське господарство» [8], П(С)БО 30 «Біологічні активи» [11], Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку біологічних активів [12].

При порівнянні норм міжнародного й національного стандартів обліку сільськогосподарської діяльності слід звернути увагу на такі основні невідповідності. Так, на відміну від П(С)БО 30, МСБО 41 головним критерієм визнання біологічних активів та сільськогосподарської продукції визначив контроль активу (п. 10). Така норма цілком виправдана, оскільки в більшості випадків визнання активів спирається на юридично оформлене право власності, яке набуто в минулих періодах і дає змогу захистити майбутні економічні вигоди.

При первісній оцінці сільськогосподарської продукції МСБО 41 допускає можливість виключного застосування моделі справедливої вартості (п. 32), тоді як П(С)БО 30 допускає її первісну оцінку також за виробничою собівартістю (п. 12). Крім того, за міжнародним стандартом біологічні активи, які раніше були оцінені за справедливою вартістю мінус витрати на продаж, продовжують оцінюватися за цим же підходом (п. 31), тоді як національний стандарт такої вимоги не містить. У цілому поділяючи ідею Концептуальної основи фінансової звітності про необхідність зменшення кількості альтернативних облікових підходів для підвищення зіставності інформації (п. ЯХ25), все ж прийнятнішою для України вважаємо норму національного стандарту, оскільки інфраструктура вітчизняного аграрного ринку не забезпечує той рівень доступності інформації про цінову кон'юнктуру, який характерний для країн Європи та США. Крім того, відповідність поточним ринковим цінам більш обґрунтована у періоди глибоких інфляційних коливань.

Платникам податку на прибуток П(С)БО 30 дає можливість обліку довгострокових, поточних і додаткових біологічних активів за первісною вартістю (п. 11). Водночас міжнародний стандарт не бере до уваги податковий статус суб'єкта господарювання, що цілком виправдано для цілей збільшення можливостей зіставлення інформації.

Порівнюючи класифікацію фінансових результатів, необхідно відзначити, що крім двох видів прибутків (збитків) – від первісного визнання біологічного активу (сільсь-

ких результатів, необхідно відзначити, що крім двох видів прибутків (збитків) – від первісного визнання біологічного активу (сільсь-

когосподарської продукції) та внаслідок зміни справедливої вартості біологічного активу, – передбачених п. 26-28 МСБО 41, П(С)БО 30 встановлює порядок обліку доходу від реалізації сільськогосподарської продукції й біологічних активів, оцінка яких здійснюється за справедливою вартістю за вирахуванням очікуваних витрат на місці продажу (п. 19). Така норма є зайвою, адже операції з реалізації сільськогосподарських товарів не різняться специфічними особливостями і порядок їх обліку може бути регламентований стандартом П(С)БО 15 «Дохід» [13]. Разом із тим норми про порядок обліку цільового фінансування (п. 16-19) підлягають виключенню із цього стандарту та включенню в галузевий стандарт з обліку державної підтримки.

Вимоги до розкриття інформації про сільськогосподарську діяльність у фінансовій звітності, які висунуті МСБО 41, більш деталізовані порівняно з П(С)БО 30. Цілком обґрунтованими є норми МСБО 41 про висвітлення характеру діяльності, пов'язаної з кожною із груп біологічних активів (пп. «а» п. 46); про опис кінцевих залишків кожної із груп біологічних активів у натуральних показниках (абз. «і» пп. «б» п. 46); про розкриття стратегій управління фінансовими ризиками (пп. «в» п. 49); про подання узгодження змін балансової вартості біологічних активів за поточний період (такі як зменшення внаслідок збирання врожаю, збільшення внаслідок об'єднання бізнесу, курсова різниця після переведення фінансової звітності в іншу валюту (пп. «г»-«д» п. 50); про розкриття інформації щодо фізичних і ціно-

вих змін справедливої вартості біологічних активів мінус витрати на продаж (за групами (п. 51); про строки корисної експлуатації чи норм амортизації біологічних активів, оцінених на кінець періоду за собівартістю («г» п. 54). Разом із тим недоцільними та переобтяжливими для вітчизняних бухгалтерів є вимоги про розкриття діапазону попередніх оцінок, у межах якого найімовірніше перебуває справедлива вартість біологічних активів, оцінених на кінець періоду за собівартістю (пп. «в» п. 54), та розкриття інформації про очікувані значні зменшення розміру державних грантів, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю (пп. «в» п. 57).

Викладене вище порівняння міжнародної і національної методології обліку сільськогосподарської діяльності дає можливість рекомендувати норми, обов'язкові для включення чи збереження в П(С)БО 30 «Біологічні активи», який доцільно перейменувати на НГСЗ 3 «Сільськогосподарська діяльність» (табл. 2).

Не менш важливим об'єктом галузевої облікової методології є державна підтримка сільськогосподарського виробництва. Проблема методології обліково-аналітичного забезпечення державної підтримки у вигляді бюджетного фінансування та пільгового оподаткування висвітлювалася нами в деяких публікаціях [6]. Далі зупинимося на порівнянні МСБО 20 «Облік державних грантів і розкриття інформації про державну допомогу» [8] та П(С)БО 15 «Дохід», які регламентують порядок обліку державної підтримки.

2. Рекомендовані норми НГСЗ 3 «Сільськогосподарська діяльність»

№ п./п.	Рекомендовані до включення в стандарт норми
1	Стандарт не поширюється на фінансовий результат, одержаний від реалізації біологічних активів (сільськогосподарської продукції), та на державну підтримку сільськогосподарської діяльності. Ці норми регулюються П(С)БО 15 «Дохід» і НГСЗ 4 «Державна підтримка сільськогосподарського виробництва» відповідно
2	Біологічний актив (сільськогосподарська продукція) визнається за умови, коли суб'єкт господарювання контролює актив у результаті минулих подій. Підтвердженням контролю може бути, але не виключно, юридично оформлене право власності, яке дає змогу захистити майбутні економічні вигоди
3	Сільськогосподарська продукція при її первісному визнанні оцінюється за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу або за виробничою собівартістю

4	Біологічні активи, які раніше були оцінені за справедливою вартістю мінус витрати на місці продажу, у подальшому слід оцінювати за його собівартістю мінус усі накопичені амортизаційні відрахування та всі накопичені збитки від зменшення корисності у випадку, якщо оцінка за справедливою вартістю є очевидно недостовірною
5	Податковий статус суб'єкта господарювання не впливає на вибір моделі оцінки його біологічних активів
6	У фінансовій звітності необхідно розкривати інформацію про характер діяльності, пов'язаної з кожною з груп біологічних активів; про залишки кожної з груп біологічних активів у натуральних показниках на кінець періоду; про стратегії управління фінансовими ризиками, пов'язані з сільськогосподарською діяльністю; про узгодження змін балансової вартості біологічних активів за поточний період (зменшення внаслідок збирання врожаю, збільшення внаслідок об'єднання бізнесу, курсова різниця після переведення фінансової звітності в іншу валюту подання; про фізичні та цінові зміни справедливої вартості біологічних активів мінус витрати на продаж (за групами); про строки корисної експлуатації, норми амортизації біологічних активів, оцінених на кінець періоду за їх собівартістю мінус будь-яку накопичену амортизацію та будь-які накопичені збитки від зменшення корисності

Джерело: розробка автора.

Термінологія МСБО 20 і П(С)БО 15 суттєво різняться. Національний стандарт спирається на поняття «цільове фінансування», яке включає умовне фінансування (в тому числі пільги з податку на прибуток), капітальні інвестиції, компенсації витрат (збитків (п. 17-19). Водночас міжнародний стандарт оперує поняттям «державні гранти», яке включає передачу ресурсів у немонетарній формі, вигоду від державної позики за ставкою відсотка нижче ринкової, але не стосується податкових пільг (п. 3, 10А, 23). На наше переконання, галузевий стандарт повинен давати визначення поняття «державна підтримка», яке передбачає бюджетне фінансування суб'єктів аграрного сектору (передача державою ресурсів у монетарній, немонетарній формах) та надання їм податкових пільг.

В обліку держпідтримки П(С)БО 15 пропонує один підхід – метод доходу (цільове фінансування визнається доходом протягом одного або кількох періодів (п. 16), тоді як МСБО 20 регламентує альтернативний варіант обліку – метод капіталу (грант визнається поза прибутком або збитком (п. 13). Цей метод уможливорює відображати державні гранти у звіті про фінансовий стан як джерело активів і тому є доцільним для застосування в обліку вітчизняних сільськогосподарських підприємств – платників податку на прибуток, оскільки при його використанні цільове фінансування не збільшує базу оподаткування податком на прибуток.

Класифікація цільового фінансування та державних грантів подібна: умовному (по-

требує виконання певних умов) і безумовному (компенсації витрат (збитків) цільовому фінансуванню за своєю суттю відповідають гранти, пов'язані з доходами, а цільовому фінансуванню капітальних інвестицій – гранти, пов'язані з активами. Підходи до їх обліку різняться, оскільки національний стандарт не дає альтернативних методів обліку, тоді як міжнародний їх дозволяє. Так, відповідно до п. 24-27 МСБО 20 державні гранти, пов'язані з активами, відображаються у звіті про фінансовий стан або визначенням гранту як відстроченого доходу (грант відображається як відстрочений дохід, який визнається у прибутку або збитку на систематичній основі протягом строку корисної експлуатації активу), або вирахуванням гранту при визначенні балансової вартості активу (при обчисленні балансової вартості активу грант вираховують і він визнається у прибутку або збитку протягом строку експлуатації активу, що амортизується, як зменшення амортизаційних витрат). Для обліку цільового фінансування капітальних інвестицій П(С)БО 15 передбачено застосування виключно одного методу – відстроченого доходу (п. 18). Це є цілком обґрунтованим, оскільки застосування методу вирахування зменшення суми амортизаційних відрахувань за рахунок періодичного списання державного гранту призводить до спотворення реальної суми накопиченої амортизації та залишкової вартості активу.

Слід також нагадати, що МСБО 20 застосовується лише для обліку грантів, пов'язаних із біологічними активами, оціне-

ними за їх собівартістю мінус усю накопичену амортизацію та всі накопичені збитки від зменшення корисності, а для обліку державних грантів, пов'язаних із біологічними активами, оціненими за їх справедливою вартістю мінус витрати на продаж, застосовується МСБО 41 (п. 37 цього стандарту). На наше переконання, незалежно від моделі оцінки біологічних активів порядок обліку цільового фінансування, пов'язаного з такими активами, повинен визначатися в одному галузевому стандарті.

Іншою класифікаційною групою державних грантів МСБО 20 виділяє гранти, пов'язані з доходом, і пропонує два методи їх відображення в обліку: або як кредит у звіті про сукупні доходи окремо або під загальним заголовком (наприклад, «Інші доходи»), або їх вирахуванням при відображенні пов'язаних з ними витрат (п. 29-31). Національний стандарт окремо не регламентує порядок обліку умовного й безумовного цільового фінансування, яке за суттю відповідає такому виду грантів. Проте все ж слід погодитись із аргументами прихильників першого методу про те, що відображення статей прибутків доходу та витрат на нетто-

основі є недоцільним, адже відокремлення гранту від витрат полегшує порівняння з іншими витратами, на які грант не впливає (п. 30 МСБО 20).

На відміну від П(С)БО 15, який не містить вимог до розкриття інформації про цільове фінансування у фінансовій звітності, МСБО 20 регламентує правила розкриття інформації про державні гранти: про облікову політику, прийняту для державних грантів, включаючи методи подання; про характер і обсяг державних грантів, інших форм державної допомоги, від яких суб'єкт господарювання має пряму вигоду; невиконані умови та інші умовні зобов'язання, пов'язані з державною допомогою, що була визнана (п. 39).

Порівняння міжнародних і національних підходів до обліку різних форм держпідтримки дає змогу рекомендувати зібрати найбільш обґрунтовані для вітчизняного аграрного сектору методи галузевого обліку та звітності щодо напрямів використання державних коштів у відповідний стандарт – НГСЗ 4 «Державна підтримка сільськогосподарського виробництва» (табл. 3).

3. Рекомендовані норми НГСЗ 4 «Державна підтримка сільськогосподарського виробництва»

№ п./п.	Рекомендовані до включення в стандарт норми
1	Державна підтримка – це допомога держави у формі бюджетного фінансування суб'єктів аграрного сектору (передача ресурсів у монетарній, немонетарній формах) та надання їм податкових пільг
2	Державна підтримка може надаватись у вигляді умовного бюджетного фінансування (потребує виконання певних умов); бюджетного фінансування капітальних інвестицій (на придбання та поліпшення основних засобів, нематеріальних активів тощо); безумовного бюджетного фінансування (компенсація витрат (збитків) без установлення умов його використання); немонетарного бюджетного фінансування; безповоротних позик; пільг із податку на прибуток підприємств; вигід від державної позики за ставкою відсотка, яка є нижчою за ринкову
3	Бюджетне фінансування не визнається доти, поки не існує підтвердження того, що воно буде одержане та суб'єкт господарювання виконає умови щодо його одержання. В обліку бюджетного фінансування застосовуються два методи, які вважаються допустимими альтернативами: метод капіталу, згідно з яким фінансування визнається у складі іншого додаткового капіталу, і метод доходу, згідно з яким фінансування визнається у складі інших операційних доходів, або інших доходів протягом одного або кількох періодів
4	Умове бюджетне фінансування відображається як забезпечення наступних витрат і платежів, яке визнається доходом протягом тих періодів, в яких були зазначені витрати, пов'язані з виконанням умов фінансування. Згортання статей доходів і пов'язаних з ними витрат не допускається
5	Безумовне бюджетне фінансування визнається дебіторською заборгованістю з одночасним визнанням доходу поточного періоду. Згортання статей доходів і пов'язаних з ними витрат не допускається

6	Бюджетне фінансування капітальних інвестицій відображається як дохід майбутніх періодів, який визнається у складі доходів поточних періодів протягом строку корисної експлуатації відповідних об'єктів інвестування пропорційно сумі нарахованої амортизації цих об'єктів. Цей метод є однаково прийнятним для обліку бюджетного фінансування капітальних інвестицій, пов'язаних із біологічними активами, оціненими за їх справедливою вартістю мінус витрати на продаж, та пов'язаних із біологічними активами, оціненими за їх собівартістю мінус усю накопичену амортизацію та всі накопичені збитки від зменшення корисності
7	У фінансовій звітності необхідно розкривати інформацію про облікову політику, прийняту для бюджетного фінансування (зокрема, застосовувані методи обліку); про характер, види та обсяги державної підтримки; невиконані умови й інші умовні зобов'язання, пов'язані з державною підтримкою

Джерело: розробка автора.

Висновки. Порівняльний аналіз міжнародної та вітчизняної методології обліку дав можливість запропонувати норми трьох національних галузевих стандартів звітності (НГСЗ) в аграрному секторі: НГСЗ 2 «Інтелектуальна власність у сільському господарстві», НГСЗ 3 «Сільськогосподарська діяльність», НГСЗ 4 «Державна підтримка сільськогосподарського виробництва». Головними положеннями цих стандартів є постановка на баланс об'єктів права інтелектуальної власності, створених власними силами суб'єкта господарювання; реалізація моделі оцінки за собівартістю в обліку біологічних активів і сільськогосподарської продукції за

відсутності достатньо розвиненої ринкової інфраструктури; розкриття у фінансовій звітності інформації про облікову політику щодо бюджетного фінансування, видів, обсягів та умов одержання державної підтримки. Такий підхід до розвитку методології аграрного обліку покликаний показати значущість активів реальної економіки та їхній пріоритет над активами «віртуальної економіки», що відповідає національним інтересам аграрної держави Україна. Запровадження галузевих стандартів звітності сприятиме не тільки розвитку професії бухгалтера в аграрному секторі, але й виходу її на новий якісний рівень.

Список використаних джерел

1. Бездушина Ю.С. Нормативні засади структуризації економіки як передумова розробки галузевих стандартів бухгалтерського обліку / Ю.С. Бездушина // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 2. – С. 17-20.
2. Жук В.М. До питання стандартизації обліку в сільському господарстві / В.М. Жук // Науковий вісник НАУ. – К., 2007. – Вип. 111. – С. 299–302.
3. Жук В.М. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку та оцінки прав на об'єкти інтелектуальної власності в бюджетних установах [Текст] / В.М. Жук, Ю.С. Рудченко // Облік і фінанси АПК. – 2009. – № 2. – С. 107-168.
4. Кірейцев Г.Г. Розвиток бухгалтерського обліку [Текст]: теорія, професія, міжпредметні зв'язки : моногр. / Г.Г. Кірейцев ; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир : ЖДТУ, 2007. – 236 с.
5. Методичні рекомендації з відображення в бухгалтерському обліку коштів державної фінансової підтримки підприємств АПК [Текст] / В.М. Гаврилюк, В.М. Жук, І.В. Герасимук та ін.; за ред. В.М. Гаврилюка та В.М. Жука. – Облік і фінанси АПК. – 2008. – №2. – С. 10-23.
6. Методичні рекомендації з відображення в обліку державної фінансової підтримки агропромислового виробництва [Текст] / В.М. Гаврилюк, В.М. Жук, О.В. Вакуляк та ін.; за ред. В.М. Гаврилюка та В.М. Жука. – К.: Юр-Агро-Веста, 2010. – С. 10-22.
7. Методичні рекомендації з організації обліку біологічних активів і сільськогосподарської продукції за ринковою (справедливою) вартістю [Текст] / В.М. Жук, Ю.С. Рудченко, Б.С. Гузар та ін.; за ред. В.М. Жука. – Облік і фінанси АПК. – 2008. – №1. – С. 5-22.
8. Міжнародні стандарти фінансової звітності: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408.
9. Наказ Міністерства фінансів України від 16 листоп. 2009 року № 1327 «Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку нематеріальних активів»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: IAE «Ліга». – 2009 – 2013.
10. Наказ Міністерства фінансів України від 18 жовтня 1999 року № 242 «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: IAE «Ліга». – 1999 – 2013.
11. Наказ Міністерства фінансів України від 18 листоп. 2005 року № 790 «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: IAE «Ліга». – 2005 – 2013.

12. Наказ Міністерства фінансів України від 29 груд. 2006 року № 1315 «Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: IAE «Ліга». – 2006 – 2013.
13. Наказ Міністерства фінансів України від 29 листоп. 1999 року № 290 «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: IAE «Ліга». – 1999 – 2013.
14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Ліга: еліт Закон Copyright: IAE «Ліга». – 2003 – 2013.
15. Agriculture Financial Standards Manual. Department of Agriculture (USDA) Chief Financial Officer (CFO): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ocfo.usda.gov/acctpol/pdf/fasm.pdf>.
16. Order the Guidelines. Farm Financial Standards Council: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ffsc.org/order-the-guidelines>.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2013 р.

* * *

Новини АПК

Ідентифікація худоби коштує селянам не більше 33 грн

В Україні триває масова ідентифікація худоби. Щоб зробити це, селянину потрібно заплатити від 22 до 33 грн, залежно від виду тварини, підприємцям – від 20 до 48. Враховуючи таку прийнятну вартість, можна прогнозувати, що невдовзі все поголів'я худоби в Україні буде обліковане.

З березня господарі худоби сплачують за послугу ідентифікації за новими тарифами, які затвердило «Агентство з ідентифікації і реєстрації тварин». Згідно з чинними тарифами фізичні особи за первинну ідентифікацію великої рогатої худоби мають сплатити 24,8 грн, товарних свиней – 22, овець і кіз – 24, коней – 28,8 (без родоvodu) і 33,5 (з родоводом).

У Державній ветеринарній та фітосанітарній службі зазначають, що поки ідентифікація тварин для фізичних осіб, які займаються розведенням тварин та їх утриманням для власного споживання, не є обов'язковою, а невдовзі ситуація може змінитися.

«Останнім часом зафіксовано занадто багато випадків, коли на ринки потрапляє неякісна продукція від тварин, що не пройшли щеплення та ветеринарних досліджень. Фахівці державних лабораторій ветеринарно-санітарної експертизи, які працюють на продовольчих ринках, виявляють таку продукцію. Проте ризик залишається, оскільки у нас в країні й досі немало стихійних ринків, де реалізують м'ясну продукцію без жодних документів, які б засвідчували її якість та безпечність», – зазначив Голова Держветфітослужби Володимир Горжесєв.

Ідентифікувати худобу на підприємстві коштуватиме дещо дорожче. Так, юридичні особи за первинну ідентифікацію ВРХ сплачують 42 грн, племінних свиней – 23, овець і кіз – 20, коней – 28,80 (без родоvodu) і 33,50 (з родоводом). За комплект бирок та ідентифікацію племінних свиней без бланку реєстраційного свідоцтва підприємці платять 39,60 грн, а з бланком реєстраційного свідоцтва – 48 грн.

Після ідентифікації власник тварини отримує відповідні документи. На ВРХ і коней – паспорти, а на свиней, овець та кіз – реєстраційні свідоцтва. Пройшовши процес ідентифікації, власник худоби не тільки ставить її на облік, що сприяє стабільній епізоотичній ситуації, а й може претендувати на дотацію від держави.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 657.6:504

*М.М. КОЧЕРГА, кандидат сільськогосподарських наук,
заступник директора з наукової роботи та інноваційної діяльності
Інститут агроекології і природокористування НААН*

Оцінка еколого-економічного збитку в сільськогосподарському виробництві

Постановка проблеми. Сучасне сільське господарство з кожним роком усе більше впливає на кругообіг біогенних елементів у природі та вступає тим самим у протиріччя з природно-історичним розвитком біосфери. Як показують численні дослідження, інтенсивне використання різних хімікатів негативно впливає на природні процеси підвищення родючості ґрунту, руйнує його мікрофлору, забруднює навколишнє середовище агрохімікатами та біогенними елементами, погіршує якість виробленої продукції. Для відшкодування втрат, заподіяних навколишньому середовищу, необхідне визначення вартісних величин економічного збитку від діяльності сільськогосподарських товаровиробників; існуючі методики багато в чому недосконалі й не враховують усього комплексу шкоди, завданої екосистемам їхньою діяльністю. Усе викладене зумовлює необхідність опрацювання теоретичних і практичних питань оцінки величини екологічного впливу діяльності сільськогосподарських товаровиробників на стан природних ресурсів агросфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам екологізації агропромислового виробництва та формування екологічно збалансованого сільського господарства присвятили свої праці В.А. Борисова [1], В.А. Голян [9], О.І. Карпіщенко [2], Л.Г. Мельник [5], В.М. Трегобчук [8], О.М. Царенко [11], М.А. Хвесик [9] й ін. Розроблення теоретико-методичних засад щодо оцінки еколого-економічних збитків у сільському господарстві, спричинених негативним впливом виробництва на довкілля, здійснено у роботах М. Ксенофонта [2],

А. Кудаківа, Г. Кудаківої [3], Є. Лисенка [4], П. Тархова [11], Ходаківської О.В. [10], О. Шкуратова [12], В. Щербаня [11] та ін. Проте основна увага дослідників акцентується на проблемах вибору й використання показників і критеріїв оцінки еколого-економічного збитку. Тому існує необхідність подальших досліджень даної проблематики в напрямі визначення величини впливу сільськогосподарського виробництва на стан природних ресурсів агросфери.

Мета статті – обґрунтування методичних основ оцінки еколого-економічного збитку від впливу сільськогосподарського виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Розв'язання проблеми сталого виробництва сільськогосподарської продукції залежить, насамперед, від підвищення ефективності землеробства, досягається за допомогою керуючих впливів на функціонування конкретних його систем. В Україні об'єднання цих двох завдань в єдиній економічній перспективі може бути вирішено при запровадженні адаптивно-ландшафтних систем землеробства. Вони передбачають пристосовність виробництва продукції до різних елементів агроландшафту, форм господарювання і матеріальних ресурсів на підставі досягнень науки й техніки, з урахуванням розв'язання екологічних проблем сільськогосподарського виробництва та ресурсозбереження.

Із погляду економіки сутність нової технологічної політики, яка впливає з адаптивно-ландшафтного землеробства, полягає в тому, щоб сприяти товаровиробнику в прийнятті самостійного господарського рішення на основі наданих йому пакетів агротехнологій.

Відповідно до різної забезпеченості виробничими ресурсами, особливо добривами, іншими засобами хімізації, розробляються різні варіанти технологій обробітку сільськогосподарських культур. При їх оцінці за рівнем інтенсифікації розглядають три основні категорії:

екстенсивні технології, орієнтовані на використання природної родючості ґрунтів без застосування мінеральних добрив або інших хімічних засобів, або з дуже обмеженим їх застосуванням;

нормальні технології, орієнтовані на усунення дефіциту мінеральних елементів живлення, на створення й підтримку середнього рівня окультуреності ґрунтів, запобігання деградації ґрунтів;

інтенсивні технології, що забезпечують оптимальний рівень мінерального живлення рослин і захисту їх від бур'янів, хвороб, шкідників, вилягання посівів при максимальній окупності виробничих ресурсів [2; 4; 6].

Будь-яка виробнича діяльність людини й, насамперед, аграрна, змінює середовище її проживання, завдаючи навколишньому природному середовищу екологічний збиток. Екологічні проблеми нині є одними з найбільш важливих і глобальних. Сучасні практики та дослідники аграрної науки зазначають, що на нинішній час вплив людини на природу досягає такого розмаху, за якого природні регуляторні механізми вже не в змозі самотійно нейтралізувати багато не-

бажаних і шкідливих його наслідків. Отже, сучасна господарська діяльність створює низку екологічних проблем, які можуть істотно вплинути на збільшення врожайності та погіршення якості сільськогосподарської продукції. Найвиразнішим прикладом є еколого-економічні проблеми забруднення й виснаження ґрунтів.

Внаслідок порушення науково обґрунтованих систем ведення землеробства природна родючість сільськогосподарських угідь знижується. Майже на всіх землях спостерігається зменшення вмісту гумусу в ґрунтах. Загалом по Україні його баланс негативний і середньорічні втрати становлять 0,6–0,7 т/га (рис. 1). Існують дві основні причини втрати гумусу. Перша – це результат переваги мінералізації гумусу над його надходженням і гуміфікації свіжої органічної речовини. Ці втрати називають біологічними. Друга група причин зумовлена процесами ерозії ґрунтів (механічні втрати) [2, с. 147].

Аналіз сучасного стану ґрунтів показує, що фактичний вміст гумусу в них нижчий від оптимальних показників. Доведено, що за 15–20 років використання ріллі без добрив і травосіяння вміст гумусу зменшується на 35–40%, тоді як на виробництво 1 т зерна озимої пшениці витрачається близько 0,19–0,52 т гумусу залежно від типу ґрунту. Такі втрати неможливо відновити за короткий проміжок часу, а темпи їх залежать від рівня інтенсифікації землеробства [11, с. 144].

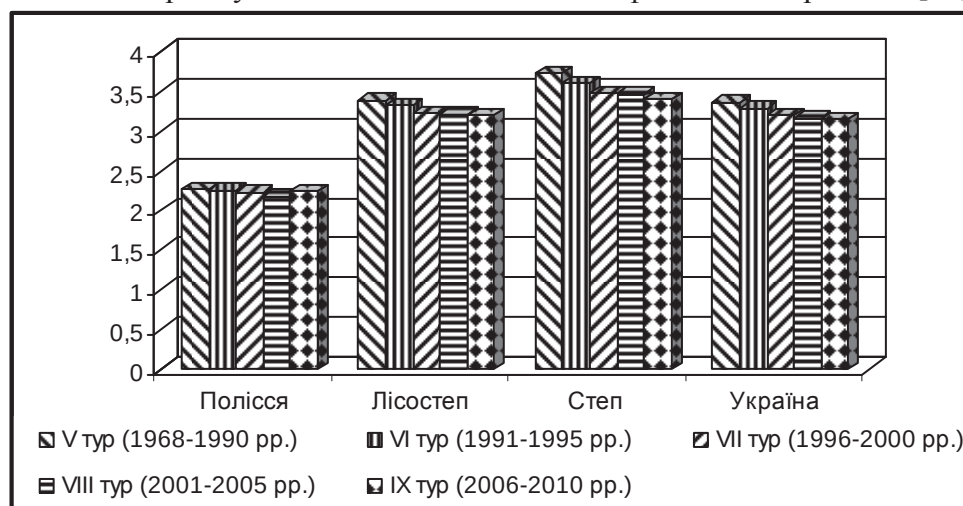

Рис. 1. Динаміка вмісту гумусу в ґрунтах України, %

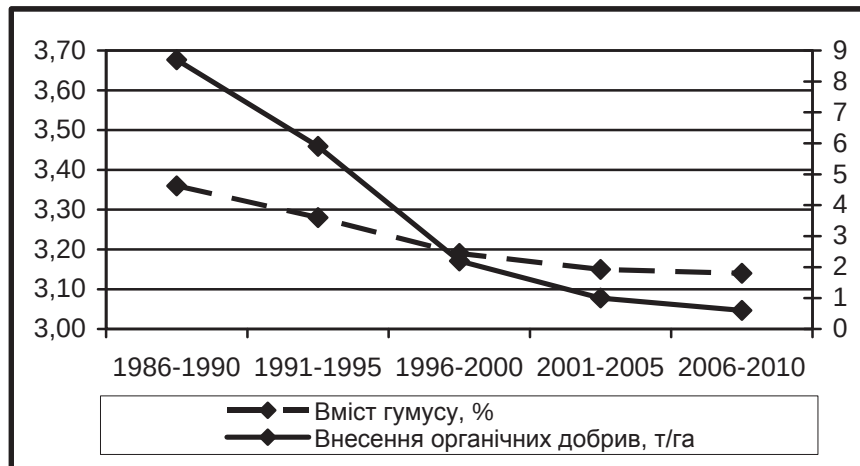
Джерело: Власні розрахунки за даними Центрдержродючості.

Аналіз сучасного стану ґрунтів показує, що фактичний вміст гумусу в них нижчий

від оптимальних показників. Доведено, що за 15–20 років використання ріллі без доб-

рив і травосіяння вміст гумусу зменшується на 35–40%, тоді як на виробництво 1 т зерна озимої пшениці витрачається близько 0,19–0,52 т гумусу залежно від типу ґрунту. Такі втрати неможливо відновити за короткий проміжок часу, а темпи їх залежать від рівня інтенсифікації землеробства [11, с. 144].

Однією з основних причин зменшення вмісту гумусу є також скорочення внесення обсягів органічних добрив при інтенсивних технологіях сільськогосподарського виробництва (рис. 2). Занепокоєння також викликає позитивна тенденція до збільшення обсягів внесення мінеральних добрив при зниженні обсягів органічних.

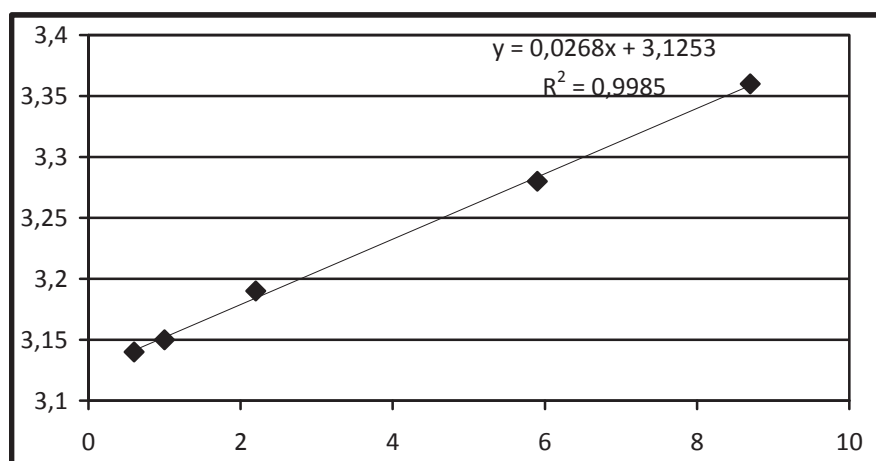
Рис. 2. Залежність вмісту гумусу від обсягів внесення органічних добрив

Джерело: Власні розрахунки за даними Центрдержзроductності та Держслужби статистики України.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу нами була встановлена пряма залежність вмісту гумусу від кількості внесених органічних добрив:

$$y = 0,0268 \cdot x + 3,1253.$$

Коефіцієнт кореляції (0,9992) показує сильний зв'язок і пряму залежність, а коефіцієнт детермінації (0,9985) – що 99% випадків усіх змін вмісту гумусу пов'язані зі зміною обсягів внесення органічних добрив, тобто – точність добору рівняння регресії висока (рис. 3).

Рис. 3. Кореляційна залежність вмісту гумусу від обсягів внесення органічних добрив

Джерело: Власні розрахунки.

На рисунку 3 наведено точковий графік і теоретичну лінію регресії при прямолінійній кореляції між вмістом гумусу й обсягами внесення органічних добрив. Лінійна регресія показує (з імовірністю 99,85%), що збі-

льшення обсягів внесення органічних добрив на 1 т/га відповідає збільшенню вмісту гумусу в ґрунті на 0,0268%. Це дає можливість прогнозувати зміну вмісту гумусу залежно від обсягів внесення органічних добрив.

Зниження родючості ґрунтів відбувається також внаслідок їхнього переущільнення. У процесі вирощування сільськогосподарських культур, у разі використання недосконалої техніки, кореневмісний шар ґрунту ущільнюється на глибину 0,5 м і більше, що істотно сповільнює ріст та розвиток кореневої системи рослин і призводить до зниження їх урожайності на 20–30%. При цьому порушується грудкувато-зерниста структура ґрунтів, знижується їхня водопроникність й аераційна здатність.

Тому еколого-економічний збиток як показник економічної оцінки припускає оцінку в грошовій формі можливих і фактичних втрат ґрунтової родючості, порушення кормових угідь, забруднення ґрунтів та сільськогосподарської продукції відходами тваринницьких комплексів, хімічними речовинами тощо, що виникають унаслідок господарської діяльності, а також необхідних ресурсів для ліквідації негативних наслідків сумарного антропогенного навантаження.

Є.Г. Лисенко наводить такий приклад: значний ефект у сільському господарстві від інтенсивних систем землеробства, передусім по хімізації та меліорації, був одержаний тільки в перші 15 років. За цей період зростання валової продукції сільського господарства становило 21%. У наступні 15 років урожайність культур практично не підвищувалася, а собівартість зросла, у тому числі зернових – на 42%, соняшнику – на 23%. Тобто настає період, коли знижується родючість, посилюється екологічний опір ґрунтів, а витрати на їхнє відновлення не окуповуються. Екологізація ж землеробства дає позитивні результати [4, с. 58].

Ми дотримуємося думки, що екологічні заходи, як і матеріальне виробництво, мають набути економічної оцінки. У зв'язку з цим виникла конкретна задача оцінки розмірів деградаційних процесів у ціновому вираженні в адаптивно-ландшафтній системі землеробства. Економічним критерієм екологічних заходів може слугувати величина запобігання шкоди.

Еколого-економічний збиток показує фактичні або можливі збитки, заподіяні природному потенціалу території внаслідок погіршення стану навколишнього середовища і залежить від багатьох факторів.

При роботі над проблемою було підтримано наступне твердження: «ведення адаптивно-ландшафтних систем землеробства стає економічно доцільним за умови, що витрати від реалізованої продукції буде не меншою, ніж витрати на обробіток вирощуваних культур і відшкодування еколого-економічного збитку» [3, с. 72]. Таким чином, умови оцінки доцільності ведення сільськогосподарського виробництва наступні:

$$V_{np} \cdot C_{np} \geq B_{обр} + U_{ee},$$

де V_{np} – обсяг виробленої продукції, ц;

C_{np} – ціна продукції, грн;

$B_{обр}$ – витрати на обробіток технологічних культур, грн;

U_{ee} – еколого-економічний збиток від втрат ґрунтової родючості при веденні сільськогосподарського виробництва, грн.

Виснаження й забруднення ґрунтів може відбуватися внаслідок різних впливів сільськогосподарських технологій та техніки. Як найбільш небезпечні, з урахуванням механізації, можна виділити три впливи:

застосування хімічних засобів і агрохімікатів;

збільшення тваринницьких стоків, викид шкідливих газів в атмосферу із тваринницьких приміщень;

негативний вплив машинного землеробства на ґрунт і навколишнє середовище.

Розмір питомого еколого-економічного збитку від втраченої родючості ґрунту визначимо за формулою:

$$U_{eei} = B_{рг} + П_{нед} + B_{хз} + X,$$

де $B_{рг}$ – сума витрат, необхідних для відновлення втраченої родючості ґрунту, грн;

$П_{нед}$ – вартість сільськогосподарської продукції, недоодержаної через зниження родючості ґрунту від ущільнення орного шару, грн;

$B_{хз}$ – витрати на усунення наслідків хімічного забруднення ґрунту, грн;

X – вартість інших неврахованих факторів, що потребують відшкодування, грн.

Кількість лімітуючих факторів сталого розвитку аграрного виробництва значно більша, тому включені в дану формулу елементи витрат по відшкодуванню збитку не можуть вважатися остаточними й по мірі розвитку наукового знання доповнюватимуться.

Підприємство, передбачаючи нанесену при виробництві шкоду, може або запобігти їй, витрачаючи кошти на проведення природоохоронних заходів, унаслідок чого збільшується собівартість виробленої продукції, або відшкодувати вже завдану навколишньому середовищу шкоду, тим самим зменшуючи одержаний прибуток. Другий варіант більш витратний. Враховуючи даний підхід, товаровиробник сам вибере найприйнятніший для нього варіант рішення.

Для точнішого відображення екологічного фактора необхідно визначити еколого-економічну ефективність сільськогосподарського виробництва, яка виявляється з урахуванням оцінки еколого-економічного збитку та еколого-економічного ефекту [4; 12].

З урахуванням прийнятого виробником рішення, формула рівня рентабельності виробництва, на нашу думку, має виглядати наступним чином:

а) якщо товаровиробник хоче запобігти передбачуваному збитку:

$$P_{ee} = \frac{P - U_{ee}}{C_k} \cdot 100;$$

б) якщо виробник готовий нести витрати по усуненню завданих збитків:

$$P_{ee} = \frac{P}{C_k - U_{ee}} \cdot 100,$$

де P_{ee} – рівень рентабельності виробництва з урахуванням еколого-економічного збитку, %;

P – прибуток підприємства від реалізації продукції, грн;

U_{ee} – еколого-економічний збиток, грн;

C_k – собівартість комерційна (повна), грн.

Висновки. Еколого-економічний збиток як показник економічної оцінки припускає оцінку можливих і фактичних втрат, що виникають у результаті господарської діяльності, а також необхідних ресурсів для ліквідації негативних наслідків сумарного антропогенного навантаження. Результати дослідження можна застосовувати як для оцінки еколого-економічного збитку як конкретного поля й агроландшафту, так і для регіону чи країни в цілому.

Визначення еколого-економічного збитку сільськогосподарського виробництва потребує подальшого дослідження. Необхідне глибоке проникнення в сутність взаємозв'язку екологічних та економічних чинників, розробка технологій, що забезпечують екологічну ефективність галузі.

Список використаних джерел

1. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти: [моногр.] / В.А. Борисова. – Суми: Вид-во “Довкілля”, 2003. – 372 с.
2. Карпіщенко О.І. Агроекосистеми: проблеми стійкого розвитку: [моногр.] / О.І. Карпіщенко, М.М. Ксенофонов. – Суми: ВАТ “Сумська обласна друкарня вид-во “Козацький вал”, 2004. – 186 с.
3. Кудаков А.С. Эколого-экономический ущерб и его оценка в сельскохозяйственном производстве / А.С. Кудаков Г.Г. Кудакова // Справочник экономиста. – 2008. – № 1. – С. 67–78.
4. Лысенко Е. Эколого-экономические основы устойчивого развития сельского хозяйства / Е. Лысенко // Экономист. – 2001. – № 5. – С. 55–63.
5. Мельник Л.Г. Забезпечення екологічної спрямованості розвитку суб'єктів господарювання / Л.Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 11. – С. 484–485.
6. Світличний О. Рациональне використання та охорона земельних ресурсів: поняття і зміст / О. Світличний // Землеустрій і кадастр. – 2011. – № 1. – С. 50–52.
7. Сільське господарство України: стат. щоріч. за 2011 рік / за заг. кер. Н.С. Власенко. – К.: Держслужба статистики України, 2012. – 386 с.
8. Трегобчук В.М. Еколого-економічна реструктуризація та оптимізація регіональних АПК / В.М. Трегобчук // Вісн. аграр. науки. – 2001. – № 11. – С. 73–77.
9. Хвесик М.А. Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика: [моногр.] / М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2006. – 260 с.
10. Ходаківська О.В. Екологізація сільськогосподарських земель: сучасний вимір та перспективи розвитку / О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 28–36.
11. Царенко О.М. Економіка та менеджмент екологізації АПК: [моногр.] / О.М. Царенко, В.П. Щербань, П.В. Тархов. – Суми: Університетська книга, 2002. – 256 с.
12. Шкуратов О.І. Екологічний аудит в системі інвестиційного забезпечення підприємств / О.І. Шкуратов // Наук. вісн. Акад. муніц. упр. – 2011. – Вип. 4. – С. 150–157. – (Серія „Економіка”).

Стаття надійшла до редакції 19.02.2013 р.

* * *

УДК 63 001.8:004.451(100) + 025.5.001.16

*О.Є. ТАРАБРІН, доктор сільськогосподарських наук,
професор, заступник директора з наукової роботи
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН*

Світова система наукової аграрної інформації та проблеми доступу до міжнародних інформаційних ресурсів

Постановка проблеми. В Україні агро-промисловий комплекс традиційно вважається одним із основних сегментів вітчизняної економіки, подальший розвиток якого неможливий без науково-інформаційного супроводження.

Аграрна наука потребує не тільки оптимального інформування в межах країни, але й доступу до світових інформаційних ресурсів та оперативного інтегрування до них досліджень вітчизняних учених. Інтеграція і глобалізація науки вимагає нових підходів щодо її інформаційного забезпечення через розроблення стратегії модернізації бібліотечно-інформаційної діяльності шляхом реалізації державних та міжнародних програм, проектів, забезпечення вільного доступу громадян до світових інформаційних ресурсів, розвитку

ідеології соціально-інформаційної рівності й доступності інформації з одночасним застосуванням єдиних стандартів, протоколів, гетерогенного наукового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням світової системи наукової аграрної інформації присвячували свої публікації окремі вітчизняні та зарубіжні науковці: В.П. Нечипоренко [2], В.О. Голубєв [1], О.В. Баркова [3] й інші. Питання також неодноразово розглядалося на міжнародних наукових конференціях, нарадах і зборах [5]. Однак згідно із Законами України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про національну програму інформатизації» підкреслюється роль наукової бібліотеки, визначаються її завдання в процесі формування нового інформаційного суспільства. Це зумовило необхідність перегляду традиційних функцій бібліотек із погляду нових інформаційних технологій. Змінюється статус традиційної бібліотеки: відбувається еволюція у напрямі від пасивного «паперового» книгосховища до активного розповсюджувача електронних інформаційних ресурсів, що стали суттєвим компонентом бібліотечних фондів.

Мета статті – дослідити й узагальнити світовий потік наукової аграрної інформації та запропонувати розв'язання проблем доступу до міжнародних інформаційних ресурсів.

Виклад основних результатів дослідження. Основою інформаційної підтримки інноваційних процесів є структуровані інформаційні ресурси й сучасні інформаційно-

комунікаційні технології, що забезпечують ефективність їх використання учасниками інноваційних процесів [2].

Нині перед Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою НААН стоїть завдання кардинального вдосконалення інформаційного забезпечення аграрної галузі у контексті сталого розвитку суспільства та державотворчих процесів, що передбачають, зокрема, досягнення якісно нового рівня обслуговування вчених і спеціалістів на основі традиційних та новітніх інформаційних продуктів і послуг.

На нинішній час жодна з наукових бібліотек України не має повного зібрання видавничої продукції Росії, Білорусі, інших держав. Необхідність в ній не зменшилася. Доступ до зарубіжної наукової інформації, передусім до провідних наукових журналів, потрібний для підтримки високого творчого потенціалу вчених, ознайомлення з новими ідеями і тенденціями у світовій науці, розвитку взаємовигідного наукового співробітництва. Відомий факт, що відсутність інформації, навіть за один рік, призводить до зупинки розвитку наукових розробок на п'ять років, оскільки за таких умов неможливо проводити дослідження на сучасному науковому рівні з використанням нових методів та обладнання.

У науковій літературі постійно наводяться дані, що 45-50% обсягу результатів наукових розробок залишаються на робочому столі авторів, якщо в процес матеріалізації пропозицій не включаються науково-інформаційні технології. Останні мають два напрями застосування: звичайне науково-інформаційне забезпечення інноваційних процесів й усунення інформаційних перепон. Отже, актуальності набула більш загальна проблема доведення до користувачів усіх одержуваних знань.

Для підвищення рівня інформаційного забезпечення вчених і спеціалістів аграрної галузі потрібні нові інноваційні підходи. Нині очевидно, що найефективніше ця задача розв'язується створенням електронних бібліотек на базі інформаційних ресурсів традиційних бібліотек.

Адже в умовах швидкого розвитку інформаційних та комунікаційних технологій, який надає нові перспективи процесам створення

електронних ресурсів, виникає протиріччя між постійно зростаючим обсягом інформаційних матеріалів в електронному вигляді й можливістю повного та оперативного їх використання. Причинами даного протиріччя є роз'єднаність національних інформаційних ресурсів, нескоординованість робіт із їхнього формування, неузгодженість форматів представлення інформації. Інформаційні ресурси існують переважно в локальних мережах, базах даних, а електронні документи, які надано в Internetі, розпорошені на багатьох Web-сайтах. Використання електронної наукової інформації ускладнюється зростаючою проблемою інформаційного завантаження комунікаційних мереж. Корисної інформації в WWW стає все більше, але знайти щось необхідне дедалі складніше. Комплекс із розв'язання важливих завдань щодо формування єдиного інформаційного простору України як складової світової інформаційної інфраструктури включає створення національної наукової інформаційної бази даних Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки, як унікальної можливості для інтеграції документального та глобального інформаційного обміну [5].

Світовий інформаційний потік із питань сільського господарства з максимальною повнотою відображено у міжнародних БД AGRIS, CAB Abstracts, AGRICOLA, Food Science and Technology Abstracts, AGROS, AGORA. Ці БД володіють генеральною сукупністю 15 млн записів із 70-х років XX ст., отже, значно дублюють один одного та одночасно мають риси винятковості [1].

Доступ до даних БД забезпечується шляхом підписки на них, що є доступним лише для наукових центрів економічно розвинутих країн. В інших країнах доцільно мати один комплект усіх БД й організовувати його використання обслуговуванням інформаційних запитів віддалених користувачів.

Для пошуку науково-технічної інформації з аграрної тематики використовується багато каналів, більшість з яких не дають гарантії віднаходження документів, розкиданих у світовому інформаційному просторі. Нині у світі щорічно публікується близько 150 тис. статей, книг, звітів, інших матеріалів. Публікації різноманітні за тематикою, видами, мовою, призначенням і роз-

осереджені по десятках тисяч журналів у всіх країнах світу.

Доступ до публікацій можливий лише за використання міжнародних баз даних (БД), в яких збираються, записуються й акумулюються відомості про публікації, що з'явилися незалежно від географічних і політичних меж. Виявлення та використання таких БД забезпечує доступ до інформації, розосередженої в часі й просторі.

П'ять міжнародних інформаційних центрів створюють БД з однаковою метою — описати світовий інформаційний потік із питань сільського, лісового господарств та продовольства.

Організація ООН по сільському господарству і продовольству – *Food and Agriculture Organization (FAO)* створила й підтримує міжнародну інформаційну систему AGRIS. Вона діє на корпоративних засадах на глобальному рівні. У кожній країні, що є членом FAO, створюється національний інформаційний центр, функції якого виконують звичайно наукові сільськогосподарські бібліотеки (в Україні, зокрема, – це наукова бібліотека НУБіП). Він збирає поточні публікації своєї країни, реферує їх англійською мовою, транслітерує заголовки, індексує за єдиним для системи тезаурусом AGROVOC і передає записи каналами Internet в інформаційний центр FAO WAICENT. Після перевірки якості записів їх інтегрують у БД AGRIS, де нині понад 5 млн записів, починаючи з 1975 року. Доступ до БД AGRIS в Internet безкоштовний, на CD-ROM — комерційний. Національні інформаційні центри використовують БД AGRIS на CD-ROM безкоштовно.

Сільськогосподарське бюро британської Співдружності – *Agricultural Bureau of the British Commonwealth (CAB International)* створює БД CAB Abstracts. CAB International проводить експертизу наукової значущості журналів, що видаються в різних країнах, відбирає та накопичує близько 11 тис. журналів, визнаних кращими, і реферує статті з них. У БД близько 5 млн записів із 1973 року англійською мовою. Доступ до БД CAB Abstracts в Internet і на CD-ROM — комерційний.

Найбільша у світі аграрна бібліотека — Національна сільськогосподарська бібліоте-

ка США – National Agricultural Library створює БД AGRICOLA. У цій БД понад 4 млн записів із рефератами, що відображають світовий інформаційний потік із 1970 року англійською мовою. Доступ до БД AGRICOLA в Internet безкоштовний, на CD-ROM — комерційний.

Міжнародний інформаційний центр з проблем продовольства = International Food Information System генерує БД Food Science and Technology Abstracts (FSTA). У ній наведено і зареферовано близько 1 млн публікацій, що стосуються виробництва й безпеки продуктів харчування, з 1969 року – англійською мовою. Доступ до БД FSTA в Internet і на CD-ROM — комерційний.

Друга в світі за обсягом інформаційних ресурсів сільськогосподарська бібліотека — Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Російського академії – створює БД AGROS. У ній наведено і частково зареферовано 1,7 млн публікацій із 1985 року російською мовою. Доступ до БД AGROS в Internet безкоштовний, на CD-ROM — комерційний.

БД AGORA – повнотекстова база даних понад 1000 періодичних видань провідних видавництв наукової літератури з питань безпеки харчування, сільського господарства і навколишнього середовища. AGORA надає повну версію тексту журналів в електронному вигляді в режимі on-line англійською, арабською, французькою, іспанською мовами. Доступ: безкоштовно тільки для окремої групи країн із низьким рівнем доходів. Для України підписка зі знижкою – 1500 доларів США на рік.

У БД AGRIS використовується міжнародний багатомовний тезаурус AGROVOC. БД CAB Abstracts і AGRICOLA застосовують тезаурус CAB International. БД FSTA й AGROS використовують свої власні тезауруси. Тезаурус AGROS — російською мовою. Тезауруси близькі за обсягом лексики і структурою. БД AGRIS, CAB Abstracts, AGRICOLA, FSTA на CD-ROM тиражуються та поставляються корпорацією SilverPlatter Information і мають однакову ІПС SilverPlatter Information and Retrieval System, БД AGROS використовує пошуковий інтерфейс ІРБІС. Річна підписка на все БД — близько 15 тис. дол., повна підписка

— 50 тис. дол. Сукупний обсяг записів у міжнародних БД — більш 15 млн. Генеральний інформаційний потік значною мірою дублюється різними БД. Разом із тим кожна БД має свої відмінності. БД AGRIS, краща ніж інші БД, відображає регіональні публікації; БД CAB Abstracts і FSTA здійснюють якісніший відбір публікацій та реферування; БД AGRICOLA добре відображає інформаційний потік США; БД AGROS, на відміну від інших БД, краще подає інформацію про російський інформаційний потік.

Кожен міжнародний інформаційний центр проводить свою маркетингову політику на ринку БД, проте досвід інтенсивного використання міжнародних БД показує, що найбільший ефект дає одночасне використання всіх БД.

Для організації доставки документів-першоджерел у 1987 році, за ініціативою FAO, було створено асоціацію національних інформаційних центрів AGLINET. Члени AGLINET мають можливість направляти один одному запити на доставку національних документів і зобов'язуються забезпечувати один одного копіями національних документів у пріоритетному режимі та, як правило, безкоштовно [7].

Висновки. Використання міжнародних БД дає користувачам інформації гарантію однакових можливостей її одержання незалежно від місця мешкання і профілю роботи, знання іноземних мов, матеріального статусу. Проте порядок доступу до міжнародних інформаційних ресурсів з аграрних питань у різних країнах залежить від рівня економічного розвитку. У науково-інформаційних центрах на місцях в економічно розвинутих країнах проблеми доступу розв'язуються придбанням усіх ресурсів і наданням їх у вільне користування в локальних мережах.

Усі міжнародні БД одночасно повинні придбати тільки Національні наукові сільськогосподарські бібліотеки, вони ж мають бу-

ти національними інформаційними центрами міжнародної інформаційної системи FAO ООН. Ці бібліотеки збирають запити віддалених користувачів, проводять пошуки у БД та результати пошуків передають у вигляді текстових файлів користувачам.

І в першому, і в другому випадках доставка зарубіжних документів ведеться через національні інформаційні центри.

У країнах, де не накопичують та не надають у доступ міжнародні БД AGRIS, CAB Abstracts, AGRICOLA, FSTA, AGROS, AGORA й не забезпечують доставку документів через AGLINET, користувачі інформації знаходяться у свідомо неконкурентоспроможному стані [6].

Тому при вивченні питань інформаційного забезпечення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності агропромислового виробництва необхідно враховувати позитивний досвід, накопичений у цій галузі в нашій країні та за її межами. Треба чітко усвідомити те, що інновації й розвиток сучасного наукоємного агропромислового виробництва в Україні є справою не віддаленого майбутнього, а вже нинішнього часу. Наскільки успішною буде реалізація визначених пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, залежить від інформаційного забезпечення вчених держави науковою інформацією. Адже саме правильно організоване інформаційне забезпечення наукової діяльності сприяє підвищенню ефективності наукових досліджень, створенню потужної системи науково-технічної інформації та її використання на всіх етапах наукової діяльності за умови активізації всіх його форм [3].

Згідно із Законом України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" органи виконавчої влади всіх рівнів зобов'язані створити режими найбільшого сприяння виконанню робіт, спрямованих на реалізацію відповідних пріоритетних напрямів, і концентрації на них фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів [4].

Список використаних джерел

1. Голубев В.А. Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса / В.А. Голубев. — Матер. 13-й Междунар. конф. — Крым. — Москва, 2006. — С. 78-81.
2. Нечипоренко В.П. Информационное обеспечение инновационных процессов — новые международные инициативы / В.П. Нечипоренко // Межотраслевая информационная служба. — 2001. — №1. — С.30-33.
3. Перспективи створення національного наукового порталу в мережі Internet на базі Web-сайта НБУВ [Електронний ресурс] / О.В. Баркова // Нові обличчя бібліотек та організацій: від надій до партнерства і професіоналізму: Фокусний семінар. — Б.м., 2001. — С. 24-28.

4. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 жовтня 2012 р. № 5460-VI // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.
5. Роль бібліотек у формуванні єдиного науково-інформаційного простору України: матер. Міжнар. наук. конф. – К., 2009. – С. 13-14.
6. *Хорошилов А.В.* Мировые информационные ресурсы / А.В. Хорошилов, С.Н. Селетков. – СПб.: Питер, 2004. – С. 176.
7. The economics of regulation in Agriculture Compliance with Public and Private Standards Edited by floor Brouwer, LEI – Wageningen UR, The Netherlands, glenn fox, University of Guelph, Canada, roel Jongeneel, 2012 / с.272 pages / HB / 9781845935573.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2013 р.

*

УДК 338.432

*З.Б. ЯНЧЕНКО, кандидат економічних наук, заслужений економіст України,
начальник Департаменту економічного розвитку, торгівлі та міжнародного
співробітництва Житомирської облдержадміністрації*

Особливості розробки регіональних інноваційних програм аграрної сфери

Постановка проблеми. Світовий досвід показує, що роль регіональної інноваційної політики у формуванні національної інноваційної системи постійно зростає. Найвагоміших результатів у розвитку інновацій нині досягають ті країни, які забезпечують децентралізацію господарських зв'язків на користь регіонів. Для посилення впливу на формування регіональної інноваційної системи та розвиток регіональних інноваційних процесів обласними державними адміністраціями у регіонах України на виконання вимог Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року розробляються й затверджуються регіональні інноваційні програми, що визначають стратегічною метою діяльності регіонів формування інноваційної моделі розвитку економіки.

Відсутність єдиної концепції розробки регіональної інноваційної програми та локалізація процесів розробки програм виключно в регіонах із випереджальними темпами економічного розвитку призвели до недотримання принципу системності під час розробки проектів програм, неефективного розподілу наявних ресурсів та управління інноваційним потенціалом регіонів. Досяг-

нення закладених у стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року пріоритетів щодо максимального внеску регіонів у національну економіку, здобуття конкурентних переваг на зовнішньому ринку й повна реалізація потенційних можливостей регіонів вимагають створення на регіональному рівні адекватних моделей управління інноваціями та побудови ефективної регіональної інноваційної системи, першим кроком на шляху до чого стає якісний і обґрунтований проект регіональної інноваційної програми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам змістовного наповнення регіональних програм інноваційного розвитку, аналізу їх побудови, відповідності дійсній нормативно-правовій базі й вимогам економічних реалій, повноті відображення в її нормах перебігу інноваційних процесів, розробки методики оцінки ефективності присвятили свої праці відомі вітчизняні та зарубіжні дослідники: А. Валюх [2], В. Головатюк [8], М. Гоменюк [1], Н. Дронова [10], Е. Зінь [2], І. Карасьов [3], Г. Кореняко [8], З. Костак [4], О. Красовська [5], Н. Куцай [6], В. Соловійов [8], В. Третяк [10], Д. Чуб [11].

Водночас питання концепції стандартизованої методики розробки регіональних інноваційних програм і створення системи показників, що відображають рівень регіо-

---

© З.Б. Янченко, 2013

4. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 16 жовтня 2012 р. № 5460-VI // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.
5. Роль бібліотек у формуванні єдиного науково-інформаційного простору України: матер. Міжнар. наук. конф. – К., 2009. – С. 13-14.
6. *Хорошилов А.В.* Мировые информационные ресурсы / А.В. Хорошилов, С.Н. Селетков. – СПб.: Питер, 2004. – С. 176.
7. The economics of regulation in Agriculture Compliance with Public and Private Standards Edited by floor Brouwer, LEI – Wageningen UR, The Netherlands, glenn fox, University of Guelph, Canada, roel Jongeneel, 2012 / с.272 pages / HB / 9781845935573.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2013 р.

*

УДК 338.432

*З.Б. ЯНЧЕНКО, кандидат економічних наук, заслужений економіст України,
начальник Департаменту економічного розвитку, торгівлі та міжнародного
співробітництва Житомирської облдержадміністрації*

Особливості розробки регіональних інноваційних програм аграрної сфери

Постановка проблеми. Світовий досвід показує, що роль регіональної інноваційної політики у формуванні національної інноваційної системи постійно зростає. Найвагоміших результатів у розвитку інновацій нині досягають ті країни, які забезпечують децентралізацію господарських зв'язків на користь регіонів. Для посилення впливу на формування регіональної інноваційної системи та розвиток регіональних інноваційних процесів обласними державними адміністраціями у регіонах України на виконання вимог Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року розробляються й затверджуються регіональні інноваційні програми, що визначають стратегічною метою діяльності регіонів формування інноваційної моделі розвитку економіки.

Відсутність єдиної концепції розробки регіональної інноваційної програми та локалізація процесів розробки програм виключно в регіонах із випереджальними темпами економічного розвитку призвели до недотримання принципу системності під час розробки проектів програм, неефективного розподілу наявних ресурсів та управління інноваційним потенціалом регіонів. Досяг-

нення закладених у стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року пріоритетів щодо максимального внеску регіонів у національну економіку, здобуття конкурентних переваг на зовнішньому ринку й повна реалізація потенційних можливостей регіонів вимагають створення на регіональному рівні адекватних моделей управління інноваціями та побудови ефективної регіональної інноваційної системи, першим кроком на шляху до чого стає якісний і обґрунтований проект регіональної інноваційної програми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам змістовного наповнення регіональних програм інноваційного розвитку, аналізу їх побудови, відповідності дійсній нормативно-правовій базі й вимогам економічних реалій, повноті відображення в її нормах перебігу інноваційних процесів, розробки методики оцінки ефективності присвятили свої праці відомі вітчизняні та зарубіжні дослідники: А. Валюх [2], В. Головатюк [8], М. Гоменюк [1], Н. Дронова [10], Е. Зінь [2], І. Карасьов [3], Г. Кореняко [8], З. Костак [4], О. Красовська [5], Н. Куцай [6], В. Соловійов [8], В. Третяк [10], Д. Чуб [11].

Водночас питання концепції стандартизованої методики розробки регіональних інноваційних програм і створення системи показників, що відображають рівень регіо-

---

© З.Б. Янченко, 2013

нальної інноваційної активності, опрацьовано недостатньо.

Мета статті – дослідження особливостей перебігу вітчизняних процесів створення регіональних інноваційних програм, визначення їх основних недоліків та напрямів удосконалення тощо на прикладі аграрних підприємств, формування системи індикаторів, що дасть змогу здійснювати ефективний моніторинг таких програм і контроль за їх практичною реалізацією.

Виклад основних результатів дослідження. Проведений аналіз доводить, що розробка інноваційних програм ще не є гарантією їхньої реалізації, а підходи до виконання значно різняться. Реалізація регіональних інноваційних програм повинна забезпечувати підґрунтя для активізації інноваційної діяльності, створення інноваційної та науково-виробничої інфраструктури, інтеграції освіти, науково-технічної сфери й виробництва як передумов інноваційного розвитку економіки регіонів [9, с. 24-26].

Процесу розробки інноваційних програм в Україні притаманний ряд характерних негативних рис [7, с. 79-85]. Зокрема, не витримуються такі типові стадії, процедури та основні принципи програмно-цільового управління, як цільова спрямованість, комплексність, альтернативність і керованість програм. Формування більшості проектів здійснюється на безальтернативних засадах, без проведення конкурсів та державної експертизи. Наукові розробки вчених, що працюють на регіональному рівні, не враховуються в жодній програмі, не створюється й не застосовується вітчизняна база даних наукових розробок. Питання трансферу технологій, формування інфраструктури, необхідної для інноваційного розвитку територій, залучення інвестицій майже відсутні в усіх розроблених програмах.

Регіональна інноваційна програма повинна являти собою комплекс взаємозв'язаних завдань і заходів, спрямованих на розв'язання найважливіших проблем інноваційного розвитку регіону та окремих галузей його економіки й територіальних громад. Основою складання інноваційної програми регіону мають стати науково обґрунтовані стратегічні пріоритети його розвитку, визначення яких слід здійснювати за резуль-

татами ґрунтового маркетингового дослідження внутрішнього ринку інновацій. Процес формування регіональної інноваційної програми полягає у виявленні сумісності інноваційних проектів, які представляють суб'єкти інноваційної діяльності, з цілями, досягнення яких сприятиме стійкому соціально-економічному розвитку аграрної сфери певного регіону.

Сільські інноваційні проекти можуть бути включені в регіональну інноваційну програму тільки у тому випадку, якщо їх реалізація, крім досягнення ефективності, закладеної розробниками, що представляють інтереси бізнесу, дасть ефекти в соціальній та екологічній сферах певного регіону – поєднання цих умов є даниною реалізації концепції сталого розвитку. Додатковою перевагою проекту буде його спроможність створювати позитивні ефекти в інших сферах економіки регіону. Необхідною умовою є взаємодія із суб'єктами інноваційної сфери – науковими та освітніми закладами, промисловими підприємствами тощо.

Завдання розробки, економічного обґрунтування регіональних інноваційних програм, а також моніторинг їх реалізації вирішуються поетапно й на різних рівнях управління. Кожному етапу формування та рівню моніторингу програми відповідатиме певна система показників, що забезпечують можливість оцінки інноваційних процесів відповідно до встановлених критеріїв.

На першому етапі має відбуватися формування інноваційних проектів суб'єктами інноваційної діяльності – визначається напрям останньої, витрати й терміни реалізації, а також очікувана ефективність. При цьому передбачається використання стандартних методик визначення ефективних проектів і системи показників господарської діяльності підприємств. Новим підходом у розробці інноваційних проектів на мікрорівні стане необхідність ув'язування очікуваних позитивних зрушень у діяльності підприємства, зумовлених інноваційним чинником, із взаємодією з іншими суб'єктами інноваційної діяльності. Метою цієї взаємодії є підвищення ефективності функціонування інноваційної сфери та поширення впливу інновацій на економіку регіону. Саме вихід результатів за межі підприємницьких інте-

ресів визначатиме доцільність реалізації проекту, а також форми й ступеня його державної підтримки.

Необхідність взаємодії розробників проекту із суб'єктами інноваційної діяльності визначає розширення інформаційної бази, що використовуватиметься у процесі розробки. Крім даних про аграрні підприємства, до неї повинні бути включені відомості про можливих партнерів із реалізації інноваційного проекту: науково-дослідні організації (можливість використання інноваційних технологій чи продукції); заклади освіти (підготовка та перепідготовка кадрів); промислові підприємства – учасники міжгалузевої взаємодії (постачальники матеріалів і споживачі продукції).

У ході розробки інноваційного проекту має бути сформований комплекс параметрів, що визначатимуть межі, в яких припустимі коливання показників макроекономічної та міжгалузевої ефективності при різних варіантах реалізації проекту, що передбачають неоднаковий ступінь участі в проектах підприємств і організацій регіону.

Другий етап – формування регіональної інноваційної програми. При цьому визначають форми й напрями її реалізації, а також кошти, необхідні та достатні для досягнення максимально можливої соціально-економічної й міжгалузевої ефективності. При розробці інноваційної програми беруть до уваги можливість та економічну доцільність використання наявного науково-технічного потенціалу, оцінюють здійсненність функціонування підгалузей і виробництв як компонента технологічного ланцюжка з випуску інноваційної конкурентоспроможної продукції, визначають ступінь впливу зовнішньоекономічного чинника на ефективність реалізації програми. У результаті розробки регіональної інноваційної програми визначають склад суб'єктів інноваційної діяльності як елементів регіонального комплексу, що проводить інноваційну діяльність за узгодженою програмою. Система показників, яку використовують для оцінки представлених на конкурс інноваційних проектів, має відображати ресурси, необхідні для інноваційної діяльності, та очікувані результати за термінами реалізації проектів.

На третьому етапі визначають напрями державної підтримки регіональних інноваційних програм, виходячи із перспектив розвитку регіонів у цілому й аграрної сфери зокрема. Управління інноваційною сферою переслідує цілі, спрямовані на розвиток відтворювальних процесів і структурних перетворень в економіці. Інформаційна база, яку використовують на цьому етапі, повинна забезпечувати можливість: аналізу динаміки виробництва послуг аграрної науки та освіти в процесі реалізації інноваційних програм; оцінки інноваційно-технологічного переозброєння аграрної сфери й суміжних із нею галузей; досліджень динаміки показників ефективності господарської діяльності в аграрній сфері, харчовій та легкій промисловості; оцінки участі малих і середніх підприємств в аграрних науково-виробничих комплексах в аграрній сфері; прогнозу передбачуваних результатів на мікро- та мезорівнях.

Економічне обґрунтування регіональних інноваційних програм з орієнтацією на сільські території має будуватися на комплексній оцінці тенденцій соціально-економічного розвитку сільської місцевості регіону, результатів виробничої діяльності аграрної сфери й рівня аграрного науково-освітнього потенціалу. Сукупність показників, які описують потенціал суб'єктів інноваційної діяльності – претендентів на участь у реалізації програм, а також оцінка прогнозованих результатів реалізації програм на макро-, мезо- та мікрорівні є основою для виробітку рішень щодо підтримки тих чи інших проектів відповідно до цілей і завдань реструктуризації регіонального аграрного комплексу й забезпечення стійкого зростання соціально-економічних показників аграрної сфери регіону.

Процес формування регіональної аграрної інноваційної політики має супроводжуватися створенням адекватної інформаційної бази, що містить необхідні та достатні відомості про стан економіки регіону, а також показники, які дають змогу оцінити вплив різних соціально-економічних факторів на реалізацію регіональних інноваційних програм сільського спрямування. Використання одержаних оцінок стану галузей і виробництв аграрної сфери у комплексі з оцінками ефективності інноваційних проектів по-

винно сприяти успішному проведенню інвестиційної та технологічної політики, спрямованої на реалізацію програм, в яких рушійною силою соціально-економічного розвитку регіону є інноваційний чинник.

Запропонований підхід до формування системи показників, яка є основою інформаційної бази, передбачає розробку блоків економічних критеріїв і відповідних показників (табл.), які відповідають рівням прийняття рішень з управління інноваційною

сферою та основним етапам процесу управління в аграрній сфері, а саме: розробці й економічному обґрунтуванню аграрних інноваційних проектів; формуванню на основі інноваційних проектів регіональної інноваційної програми; оцінці регіональних інноваційних програм і визначенню ступеня їх підтримки із коштів інвестиційного фонду; оцінці результатів реалізації регіональних інноваційних програм.

Системи показників оцінки інноваційних програм в аграрному секторі

Рівень управління економічними об'єктами	Критерії та показники оцінки регіональних інноваційних програм	Показники оцінки результатів реалізації регіональних інноваційних програм
Загальнодержавний рівень	Взаємодія аграрного й науково-освітнього потенціалу регіону Інноваційно-технологічний розвиток міжгалузевих комплексів Розвиток аграрних і суміжних із ними про-мислових підприємств (харчова галузь, легка промисловість) Розвиток малого та середнього бізнесу Участь великого регіонального бізнесу в регіональних інновацій-них програмах	Обсяг аграрного виробництва. Частка аграрної сфери в формуванні валової доданої вартості Динаміка інвестицій в основний капітал аграрної сфери Чисельність персоналу, зайнятого науковими дослідженнями та розробками в аграрній сфері Кількість створених передових виробничих технологій для аграрної сфери Кількість використаних передових виробничих технологій в аграрній сфері Рівень сільського безробіття Динаміка реальної заробітної платні в аграрній сфері Динаміка споживання домо-господарств на селі
Регіональний рівень	Участь закладів науки та освіти в розвитку інноваційної аграрної сфери	Обсяг аграрного виробництва Частка аграрного виробництва у формуванні регіональної валової доданої вартості Динаміка інвестицій в основний капітал підприємств аграрної сфери регіону Витрати на підготовку та перепідготовку кадрів для підприємств аграрної сфери Вартість замовлень на здійснення послуг науково-дослідного характеру для аграрної сфери підприємствам та організаціям Чисельність зайнятих у малих і середніх аграрних підприємствах Суб'єкти інноваційної діяльності аграрного та науково-технічного характеру
Рівень підприємств	Активізація міжгалузевих зв'язків, формування узгоджених інноваційних програм розвитку міжгалузевих комплексів Інноваційно-техно-логічне переозброєння підприємств аграрної сфери, легкої та харчової промисловості	Інтегральний показник прогнозованої ефективності міжгалузевої взаємодії в ході реалізації інноваційних проектів Участь малих і середніх агропідприємств в інноваційному процесі

Джерело: Розроблено автором.

Такий принцип формування інформаційної бази дасть змогу забезпечити можливість оцінки кожного з критеріїв у сукупності показників, вибраних для характеристики процесів функціонування аграрної сфери. Вибір групи показників, за якими можна оцінити інноваційний проект на відповідність критеріям, уможливило одержати кількісні характеристики критеріїв. Стане мож-

ливим порівняння проектів за кількісним еквівалентом критеріїв їхньої оцінки.

Головною компонентою процедури формування орієнтованих на село інноваційних програм на регіональному рівні повинен бути конкурс інноваційних проектів. По кожному із показників слід розраховувати індекс росту, виходячи із прогнозованих значень показників, а також способом, що широко використовується у статистичних порів-

няннях, має здійснюватися ранжування інноваційних проектів за величиною одержаного середнього сукупного індексу:

$$I_{ij} = (Q_{ij} - Q_{jmin}) / (Q_{jmax} - Q_{jmin}),$$

де I_{ij} – індекс інноваційного проекту i по показнику j ;

Q_{jmax} та Q_{jmin} – відповідно максимальна й мінімальна величина показника j з числа проектів до розгляду;

Q_{ij} – величина показника j інноваційного проекту i .

Наведена система показників та їх інформаційне забезпечення можуть бути використані для моніторингу інноваційних програм регіонів.

Висновки. Найважливішим інструментом регулювання інноваційної діяльності в таких складних соціально-економічних системах, які являє собою регіон, є програмний підхід. Програма дасть змогу поєднати у комплексі інноваційні інтереси та потреби, терміни й заходи, механізми реалізації та ресурси як органів державної влади й місцевого самоврядування, так і господарських суб'єктів.

Наразі кількість розроблених регіональних інноваційних програм в Україні є недостатньою, а їхня якість та ефективність виконання не може вважатися задовільною.

Аналіз перебігу процесів регіонального програмотворення й розробка орієнтовної концепції регіональної інноваційної програми уможливають:

перевірити основні існуючі в Україні регіональні програми інноваційного розвитку на відповідність вимогам, що висуваються до програм нормативними документами, які регулюють процес їх розробки та реалізації;

розробити методичну частину оптимальної концепції регіональної інноваційної програми як основного і найдієвішого інструменту регіональної інноваційної політики.

У подальшому запропоновану концепцію розробки програм використовуватимуть як один із засобів управління інноваціями в регіоні, що сприятиме підвищенню координації взаємодії розробників інновацій і реального сектору економіки, економічному зростанню на інноваційному підґрунті.

Список використаних джерел

1. Гоменюк М.О. Стратегія управління інноваційною діяльністю на регіональному рівні / М.О. Гоменюк // Економіка: проблеми науки та практики: зб. наук. праць. – Вип. 237: У 6 т. – Т. 1. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 111-117.
2. Зінь Е. Механізм розвитку регіональної інноваційної діяльності [Електронний ресурс] / Е. Зінь, А. Валюх. – Режим доступу: http://www.anvou.org.ua/index.php?module=pagemaster&PAGE_user_op=view_page&PAGE_id=403.
3. Карасьов І.В. Інноваційна діяльність та стійкість регіональних економічних систем / І.В. Карасьов // Актуальні проблеми розвитку економіки України: зб. наук. праць Донецького держ. ун-ту управління. – Донецьк, 2008. – Т. IX, вип. 104, серія "Економіка". – С.240-249.
4. Костак З.Р. Вплив регіональної інноваційної політики на розвиток економіки регіону / Костак З.Р. // Наук. вісн. нац. лісотехнічного ун-ту України: [Зб.наук.-техн. праць]. – Львів: Національний лісотехнічний університет України, 2009. – Вип.19.4. – С.171-176.
5. Красовська О.В. Регіональні інноваційні програми як інструмент регіональної інноваційної політики в Україні / О.В. Красовська // Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Економіка», 2011. – Спецвипуск 33. – Ч. 2. – С. 118-125.
6. Куцай Н.С. Аналіз інноваційного потенціалу регіонів України / Н.С. Куцай // Регіональна економіка. – 2010. – №1. – С. 48-53.
7. Ревуцький С. Негативна практика щодо порушення та невиконання основних положень при реалізації законодавства про науково-технологічну та інноваційну діяльність в Україні / С. Ревуцький // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2007. – № 5. – С. 79-85.
8. Соловійов В.П. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики: моногр. / В.П. Соловійов, Г.І. Коренько, В.М. Головатюк. – К.: Фенікс, 2008. – 224 с.
9. Стріха М.В. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів: збірник / М.В. Стріха, В.С. Шовкалюк, Т.В. Боровіч, Ж.І. Дутчак, А.О. Сєдов. – К.: Прок-Бізнес, 2009. – 40 с.
10. Третяк В.В. Регіональна інноваційна система як основний об'єкт формування інноваційної політики / В.В. Третяк, Н.В. Дронова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3 (93). – С. 131-137.
11. Чуб Д.В. Регіональний рівень в побудові національної інноваційної системи / Д. В. Чуб // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2010. – № 3. – Т. 2. – С. 151-154.
12. Bulanov A.O. Metodicheskie osnovy i informatsyonnoe obespecheniye formirovaniya regionalnyh innovatsyonnyh program. – Elektronnyy resurs. – Rezhym dostupa: <http://elibrary.ru/item.asp?id=12889995>.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2013 р.

* * *

**И.Г. УШАЧЕВ, академик, вице-президент Россельхозакадемии, директор
Всероссийского научно-исследовательского института
экономики сельского хозяйства**

Научное обеспечение Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 гг.*

Нынешний год является началом реализации новой Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции сырья и продовольствия на 2013—2020 гг. Определены цели и задачи с объемами финансовой поддержки АПК на ближайшую перспективу. Государственная программа будет реализовываться в сложных, принципиально новых экономических условиях. Это связано, *во-первых*, со вступлением России во ВТО; *во-вторых*, с развитием Таможенного союза Беларуси, Казахстана, России и переходом к Единому экономическому пространству, а впоследствии к Евразийскому экономическому союзу; *в-третьих*, с глобальным изменением конъюнктуры на мировом продовольственном рынке при сохраняющемся росте численности населения в мире и потребности в продовольственных ресурсах.

Если говорить о первой Государственной программе, то при всех позитивных резуль-

татах в целом нельзя дать ей однозначную оценку. С одной стороны, валовая продукция сельского хозяйства за 2008—2012 гг. возросла на 16,8% к уровню 2007 г., с другой — это на 4,9 п. п. меньше, чем предусматривалось Государственной программой. Валовой сбор зерновых культур в среднем по стране за минувшее пятилетие возрос к предыдущему пятилетию на 12,8%, сахарной свеклы на 37,1, семян подсолнечника на 28,8% (см. таблицу). Реализация скота и птицы в 2012 г. к 2007 г. возросла на 33%, производство яиц — на 9,9%, молока — снизилась на 0,2%.

Однако экономика сельского хозяйства оставалась в сложном положении. Рентабельность сельхозорганизаций по всей деятельности без субсидий за этот период колебалась от -5 до +5%, а с субсидиями — от 8 до 15%.

Производство основных видов сельскохозяйственной продукции (в среднем за год), тыс. т

	2003-2007	2008-2012	
		абс.	к 2003-2007, %
Зерновые и зернобобовые культуры	76459	86228	112,8
Волокно льна-долгунца	51	46	90,2
Сахарная свекла	24390	33436	137,1
Масличные культуры	6823	7546	110,6

* Передрук із журналу «АПК: економіка, управління», № 3, 2013. (По материалам доклада на годовичном собрании Россельхозакадемии 14 февраля 2013 г.)

© И.Г. Ушачев, 2013

из них:			
семена подсолнечника	5716	7361	128,8
соя	618	1310	212,0
рапс	385	836	217,1
Картофель	28165	28632	101,7
Овощи открытого и защищенного грунта	11440	13557	118,5

Из 12 основных индикаторов за 5 лет был выполнен всего 1 — располагаемые ресурсы домашних хозяйств в сельской местности. Причин много, главные — низкая доходность сельхозтоваропроизводителей на рынке и сложившийся уровень финансового обеспечения Государственной программы 2008—2012 гг. Таким образом, сельское хозяйство страны в целом работало на уровне простого воспроизводства, и лишь отдельные его отрасли, где имела более значительная государственная поддержка, демонстрировали ускоренное развитие на основе инновационных технологий.

Одним из наиболее явных просчетов в этот период стало *недостаточное технико-технологическое обновление сельского хозяйства*. При общем парке тракторов около 500 тыс. ежегодно поступает лишь около 20 тыс. новых машин, что в два раза меньше, чем необходимо для нормального обновления техники.

В качестве примера просчетов можно привести *регулирование рынка зерна*, который серьезно влияет на другие сегменты агропродовольственного рынка. Не случайно этот вопрос рассматривается Правительством. Ныне основным регулятор на рынке зерна в России — закупочные и товарные интервенции. Однако они не решают проблему справедливого ценообразования, так как по срокам, объемам и механизму их проведения не способны существенно влиять на динамику цен. Достаточно напомнить две цифры: в 2012 г. только сельхозорганизациями было реализовано 44 млн т зерна, в то время как на интервенциях было продано всего около 3 млн.

Что касается внешнего рынка, то здесь проблем не меньше, так как наша политика на мировом рынке зерна существенно отличается от ведущих стран-экспортеров. Пока Россия на каждой тонне экспортированной пшеницы обеспечивает дисконт зарубеж-

ным покупателям 40—50 долл., фактически уменьшая доходы отечественного сельхозтоваропроизводителя. Если бы мы перешли к глубокой переработке зерна, как это сделано в США и Канаде, то российские сельхозтоваропроизводители и переработчики вместо теряемых 1,5 тыс. руб. с каждой тонны при экспорте непереработанного зерна дополнительно могли бы получать около 15 тыс. руб.

В этой связи хотелось бы подчеркнуть еще один момент — доля сельскохозяйственного товаропроизводителя в конечной цене экспорта производимой им продукции. Есть канадский опыт, когда фермер получает не только первоначальную цену от экспорта продукции, но и значительную долю прибыли от внешнеторговых операций с этим зерном, тогда как наш сельскохозяйственный товаропроизводитель даже не знает конечной экспортной цены своего зерна.

Еще один серьезнейший просчет — это *слабое социальное развитие села*. Сохраняется неоправданное отставание уровня оплаты труда занятых в сельском хозяйстве от ее уровня в среднем по экономике страны (53%), медленно развивается социальная инфраструктура сельских территорий, в большинстве регионов сохраняются демографические проблемы. Так, согласно данным социологических обследований Всероссийского научно-исследовательского института экономики сельского хозяйства (ВНИИЭСХ), намерены уехать из села более 25% селян, а среди молодежи — около 50%.

Во многом это связано с тем, что в процессе реализации программы социального развития села была проведена так называемая «оптимизация расходов», в результате чего фактически направлено из федерального бюджета за 5 лет почти на 69 млрд руб. меньше, чем было предусмотрено при ее утверждении в 2007 г.

Ставились ли эти вопросы учеными Россельхозакадемии перед исполнительной и законодательной властью? Несомненно! Неоднократно, несмотря на зачастую отрицательную реакцию органов управления АПК.

В разработке *Госпрограммы на 2013—2020 гг.* активное участие принимали ученые Россельхозакадемии, особенно на первых этапах. Вместе с тем на последнем этапе в нее был внесен ряд принципиальных изменений в части снижения объемов финансового обеспечения.

Структурно Госпрограмма состоит из 6 *подпрограмм*: «Развитие подотрасли растениеводства, переработки и реализации продукции растениеводства»; «Развитие подотрасли животноводства, переработки и реализации продукции животноводства»; «Развитие мясного скотоводства»; «Поддержка малых форм хозяйствования»; «Техническая и технологическая модернизация, инновационное развитие»; «Обеспечение реализации государственной программы». В Госпрограмму также входят 4 *федеральные целевые программы*.

Основные цели Государственной программы:

- обеспечение продовольственной независимости страны в прогнозных параметрах;

- повышение конкурентоспособности российской сельскохозяйственной продукции на внутреннем и внешних рынках в рамках вступления России во Всемирную торговую организацию;

- повышение финансовой устойчивости предприятий;

- устойчивое развитие сельских территорий;

- воспроизводство и повышение эффективности использования в сельском хозяйстве земельных и других ресурсов, экологизация производства.

Предусмотрено получить следующие результаты к 2020 г. по отношению к 2012 г.:

- индекс прироста производства продукции сельского хозяйства в хозяйствах всех категорий (в сопоставимых ценах) — 20,8%;

- индекс прироста производства продукции растениеводства — 21,2%;

- индекс прироста производства продукции животноводства — 20,2%;

- индекс прироста производства пищевых продуктов, включая напитки (в сопоставимых ценах) — 35%;

- индекс прироста физического объема инвестиций в основной капитал сельского хозяйства — 42%;

- рентабельность сельскохозяйственных организаций — в среднем 10—15% с учетом субсидий;

- соотношение среднемесячной номинальной заработной платы в сельском хозяйстве к ее среднему уровню по экономике страны — 55%.

На реализацию целей и задач Госпрограммы выделяется 1 трлн 509,7 млрд руб. (в текущих ценах), из них Минсельхозу России — 1 трлн 423,9 млрд руб., Федеральной службе по ветеринарному и санитарному надзору — 85 млрд 887,4 млн руб. В то же время, если перевести эти цифры в сопоставимые цены 2012 г., то общий размер в среднем за 2013—2020 гг. составит примерно 1,2 трлн руб., или 150 млрд руб. в год, что меньше, чем было в 2012 г., на 4%.

Единственное реальное условие динамичного развития агропромышленного комплекса — **переход на инновационную модель развития**. Задача ученых состоит в активном сопровождении новой Госпрограммы и постоянном мониторинге и выработке мер по совершенствованию отдельных ее положений.

Остановимся на наиболее важных положениях и проблемах научного обеспечения Госпрограммы.

Ученые Россельхозакадемии внесли существенный вклад в достижение показателей Госпрограммы. Однако вызывает опасение отсрочка на неопределенное время исполнения разработанной совместно с Минсельхозом России Стратегии развития селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур в Российской Федерации до 2020 года. В Госпрограмму не вошли меры по наращиванию производства таких важных видов растениеводческой продукции, как овощи, лен-долгунец и ряд других культур.

Основной проблемой развития отечественного *садоводства* по-прежнему остается отсутствие базовых питомников, производящих сертифицированный посадочный материал. Для ее решения первоочередная задача — создание центров питомниководства при профильных НИИ. Параллельной задачей должно стать производство сертифицированного посадочного материала рядовыми питомниками, заложенными базисным материалом.

В области защиты растений следует обратить внимание на то, что потенциальные потери урожая в результате массовых нашествий вредителей и возбудителей болезней превышают 100 млн т продукции в зерновых единицах. Риски опасных сорняков, конкурирующих с культурными растениями и выносящих из почвы более 5 млн т питательных веществ, в 2 раза выше объемов вносимых минеральных удобрений. При этом, несмотря на предложения Отделения защиты растений, в Государственной программе отсутствуют фитосанитарные мероприятия.

Особо необходимо остановиться на проблемах восстановления *мелиоративного комплекса России*, представленного 9 млн га мелиорированных земель, в числе которых орошаемых — более 4 млн га и осушаемых — почти 5 млн га. Большая часть основных фондов создана в 60—80 годы прошлого века, поэтому около 63% оросительных и свыше 44% осушительных систем нуждаются в проведении работ по техническому улучшению, перевооружению и восстановлению.

В то же время финансирование Федеральной целевой программы «Развитие мелиорации земель сельскохозяйственного назначения России на 2014—2020 годы» за счет средств федерального бюджета предусматривается в размере 76 млрд руб., что в 4 раза меньше необходимого объема, и за счет средств бюджетов субъектов Российской Федерации — 46 млрд руб. Такое финансирование не отвечает потребностям и не обеспечивает условия для полной реконструкции существующих и строительства новых мелиоративных систем, предусмотренных Концепцией по мелиорации.

Отметим, что в экстремально-засушливых условиях на мелиорированных землях можно было бы гарантированно получать до 10 млн т зерна. При увеличении площади мелиорируемых земель до 15 млн га «подушка» зерновой безопасности составит 30 млн т.

Важную роль в мелиоративном комплексе играет агролесомелиорация. По сути лесополосы и другие объекты агролесомелиорации брошены, а Стратегия развития защитного лесоразведения Российской Федерации на период до 2020 г., одобренная Президиумом Россельхозакадемии и Федеральным агентством лесного хозяйства, к сожалению, не нашла отражения в Государственной программе.

В отечественном *животноводстве* в результате реализации Приоритетного национального проекта по развитию АПК и Государственной программы развития сельского хозяйства в 2008—2012 гг. обозначились положительные тенденции. Прекратился имевший место в предшествующее десятилетие резкий спад численности поголовья всех видов сельскохозяйственных животных. За указанный период введено вновь и реконструировано свыше 2000 животноводческих и птицеводческих помещений, что положило начало широкой технологической модернизации отрасли. Вместе с тем, остается крайне низкой доля племенного скота в общей структуре стада, медленно прирастает численность скота специализированных мясных пород. Пока не решен в полном объеме вопрос с комплектацией птицефабрик племенным материалом отечественного производства, недостаточна емкость имеющихся репродукторов первого и второго порядков, не создано достаточное число селекционно-гибридных центров по свиноводству.

Целесообразно ориентировать власти субъектов Российской Федерации на заключение договоров с отраслевыми и региональными научно-исследовательскими учреждениями Россельхозакадемии для системного научного обеспечения программ развития животноводства, что будет способствовать внедрению инноваций в отрасли.

Пищевая и перерабатывающая промышленность — системообразующая сфера экономики АПК, формирующая агропродовольственный рынок, продовольственную безопасность нашей страны. Динамика производства основных видов продукции пищевой промышленности положительна, за исключением цельномолочной продукции, производства крупяных изделий, плодово-овощных консервов.

Чрезвычайно важная проблема — разработка технологий, позволяющих перейти к глубокой переработке сырья, что позволит значительно увеличить выход продукции с 1 т переработанного сырья в денежном и натуральном выражении. Однако созданные в научно-исследовательских учреждениях Россельхозакадемии технологии глубокой переработки сельскохозяйственного сырья не могут осваиваться на предприятиях с устаревшей техникой. Пищевая и перерабатывающая промышленность страны обеспечена машинами и оборудованием отечественного производства лишь на 35%. При этом лишь 19% эксплуатируемой техники отвечает мировому уровню. В результате мы находимся в зависимости от зарубежных фирм. Учитывая важность этого сектора экономики, нужны подпрограммы по созданию оборудования для пищевой и перерабатывающей промышленности в рамках предлагаемой Россельхозакадемией Федеральной целевой программы по развитию отечественного сельскохозяйственного машиностроения, а также хранению продовольствия.

Один из основных факторов, определяющих развитие сельскохозяйственного производства, — *техническая и технологическая оснащенность*. Однако из-за продолжающегося в сельхозмашиностроении кризиса ежегодно уменьшается номенклатура и число выпускаемых в России отечественных тракторов. Из-за старения машин затраты на их ремонт составляют 54 млрд руб. в год. Так, при плановом уровне обновления тракторов 10,3% фактически оно составило 4,2%, соответственно зерноуборочных комбайнов 13 и 5, кормоуборочных 11,6 и 5,7%.

По расчетам ученых, для инновационного развития аграрного производства, повышения качества сельскохозяйственной про-

дукции необходимо активное внедрение высокоэффективных высокоточных ресурсосберегающих технологий, которые могли бы обеспечить рост производительности труда не менее, чем в 3—4 раза (по Госпрограмме — в 1,7 раза), снизить затраты материальных ресурсов на производство сельхозпродукции в 1,5—2,5 раза, для чего потребовалось бы иметь в парке 850—900 тыс. современных тракторов, 200—250 тыс. зерноуборочных комбайнов, 60 тыс. кормоуборочных комбайнов, и довести энергообеспеченность на 1 га пашни до 3 л.с, то есть увеличить ее в 2 раза.

Специальная подпрограмма посвящена *поддержке малых форм хозяйствования*. Она включает мероприятия по поддержке начинающих фермеров, развитию семейных животноводческих ферм, государственной поддержке кредитования малых форм хозяйствования, оформлению земельных участков в собственность крестьянских (фермерских) хозяйств на 2013—2020 гг. Общий объем финансирования за счет средств федерального бюджета составит 83,7 млрд руб. Предусматривается участие в реализации намеченных мероприятий кредитных организаций, в том числе ОАО «Россельхозбанк», лизинговых компаний, общественных организаций (АККОР), «Опора России», «Деловая Россия» и др.

Задача научных учреждений Россельхозакадемии — продолжить исследования по повышению эффективности функционирования этой категории хозяйств, встраиванию их в кооперативные и другие интегрированные системы в целях улучшения доступа этого сектора к рынку, роста доходности занятых в нем сельскохозяйственных товаропроизводителей, улучшения их социального статуса.

Говоря о *развитии сельских территорий*, следует признать, что, к сожалению, сложившаяся порочная практика ущемления интересов работников, выражающаяся в недофинансировании инженерной и социальной инфраструктуры села, перенесена в новую Государственную программу. Например, газификация и водоснабжение сельского жилища возрастут незначительно: соответственно с 55,2 и 58% в 2011 г. до 60,2 и

61,9% в 2020 г. Таким образом, очевидно, что поддержка сельского развития на федеральном уровне недостаточна и по многим позициям не может обеспечить даже возврата к уровню 30-летней давности. В этой ситуации многократно возрастает роль вклада регионов в решении проблем сельского развития.

Одна из важных задач агроэкономической науки — *подготовка социальных стандартов, норм и нормативов по организации и развитию сельских территорий.*

Для реализации задач, поставленных Государственной программой, необходимо *совершенствовать экономические отношения в АПК.* В Государственной программе в основном сохранены экономические инструменты, которые использовались в предыдущей программе. Вместе с тем, в экономический механизм реализации Госпрограммы введен ряд новаций.

Первая новация — так называемые *несвязанные субсидии поддержки доходов сельскохозяйственных товаропроизводителей в области растениеводства.* Эта несвязанная поддержка вводится в связи с требованиями ВТО в расчете на 1 га взамен поддержки приобретения минеральных удобрений, льгот на ГСМ, уплаты части процентной ставки по кредитам коммерческих банков на проведение сезонных полевых работ.

Чтобы обеспечить более справедливое распределение этих субсидий по субъектам Российской Федерации, оно будет производиться с учетом выхода продукции с 1 га посевной площади в пересчете на так называемые зерновые единицы, которые в целом близки к кормовым единицам, а также с учетом уровня почвенного плодородия. Ученые Россельхозакадемии предлагали использовать в качестве еще одного критерия распределения субсидий биоклиматический потенциал, включающий солнечную радиацию, температуру и влажность воздуха, атмосферные осадки и запасы гумуса в почвах региона. Однако предложение не было принято.

На 2013 г. на несвязанную поддержку выделено 15,2 млрд руб. Средняя ставка субсидии составит около 208 руб. на 1 га и будет рассчитываться отдельно по каждому региону.

Эти показатели в целом учитывают различия субъектов Российской Федерации по структуре производства, почвенному плодородию, поэтому даже в таких разных регионах, как Астраханская область и Краснодарский край, получаются близкие значения субсидий в расчете на 1 га посевной площади: 260 и 277 руб. соответственно.

Надо сказать, что выделенных средств крайне недостаточно, поэтому сейчас Минсельхоз России прорабатывает в Правительстве вопрос об их увеличении с тем, чтобы они были не ниже, чем фактические расходы на эти цели в предыдущие годы. По этому и ряду других направлений предполагается выделить дополнительно более 42 млрд руб.

Вторая новация заключается в *стимулировании производства молока высшего и среднего сорта в расчете на 1 кг.* Правда, и здесь есть вопросы: предусмотрен целый ряд ограничений, а именно требования по жирности молока и содержанию в нем белка, выходу телят на 100 коров и др. Мы не поддерживаем такие ограничения, поскольку они могут привести, во-первых, к искажению информации, во-вторых, лишат небольшой поддержки значительную часть сельхозтоваропроизводителей.

Третья новация — *поддержка выпуска сельскохозяйственной техники.* Будут субсидироваться предприятия сельскохозяйственного машиностроения, но на это выделено в 2013 г. всего 2 млрд руб.—средства должны пойти на удешевление машин и оборудования, поставляемых сельскохозяйственным товаропроизводителям. Однако эта сумма составляет незначительную долю средств, расходуемых сельскохозяйственными товаропроизводителями на новую технику. Только сельскохозяйственные организации приобретают машин и оборудования на сумму более 100 млрд руб. в год, и такая поддержка лишь на 2% снизит затраты хозяйств.

Наибольшая доля в поддержке, как и в предыдущей Программе, направляется на субсидирование процентной ставки по кредитам коммерческих банков: с учетом малых форм хозяйствования — около 42%. В то же время на поддержку непосредственно сельскохозяйственного производства будет

приходиться примерно каждый 4-й руб. Таким образом, будет поддерживаться банковская и страховая сферы в ущерб экономике товаропроизводителей. Было бы более целесообразно снижать процентные ставки по кредитам, что неоднократно предлагали ученые Россельхозакадемии. Иначе доходность сельхозтоваропроизводителей будет снижаться, и уже к 2015—2016 гг. отрасль войдет в зону убыточности. Даже по таким развивающимся отраслям, как птицеводство и свиноводство, складывается критическая ситуация. Уже сейчас с мест поступает информации о том, что в ряде регионов возможно прекращение деятельности птицефабрик, вызванное резким повышением цен на комбикорма. Аналогичная ситуация в свиноводстве.

Ученым-экономистам предстоит существенно усилить научные исследования по проблемам *агропродовольственного рынка и рыночных отношений*. Неэффективно работает цепочка производство—переработка—реализация продукции. В розничной цене 1 кг муки сфера обращения составляет около 50%, а доля сельхозпроизводителей менее четверти.

Для увеличения спроса на продукцию сельского хозяйства предполагаются дотации малоимущим слоям населения. Этот инструмент важен, поскольку он одновременно влияет на развитие производства за счет повышения общего спроса на сельскохозяйственную продукцию и улучшает жизнь малообеспеченных граждан.

Для сельскохозяйственных товаропроизводителей крайне важна предсказуемость цен, по крайней мере на ближайшую перспективу. Стабильность финансового положения крестьян — определяющая при получении кредита, поэтому необходимо иметь механизм гарантии минимальных цен на продукцию товаропроизводителей. Отсутствие такого механизма приводит к тому, что крестьянин, не имея достоверной прогнозной информации, предпочитает производить то, что было выгодно в предыдущий период. Это оборачивается большими непроизводительными затратами.

Один из путей повышения экономической устойчивости производителей — *стра-*

хование. К сожалению, механизм, действующий с 2012 г., не привел к увеличению числа застрахованных площадей. Интересен зарубежный опыт стабилизации доходов фермеров при природных и экономических катаклизмах, когда государство выплачивает производителям компенсацию в зависимости от уровня падения их доходов: так, при сокращении рентабельности на 60% компенсация составляет до 70% недополученной прибыли.

В Государственной программе предусматривается обеспечить среднегодовой *темпа прироста инвестиций в основной капитал сельского хозяйства* 4,5% ежегодно, или 36% за 8 лет по отношению к 2011 г. Однако это может быть недостаточно для прироста производства сельскохозяйственной продукции на 21%, так как потребуются модернизация большей части основных фондов отрасли, не говоря уже об инновационном развитии.

И еще об одной широко обсуждаемой проблеме — *развитии сельскохозяйственной кооперации*. Разработан проект Концепции развития сельской кооперации, который предстоит обсудить на Первом всероссийском съезде сельскохозяйственных кооперативов. Наиболее сложная задача — формирование экономического механизма экономического стимулирования развития кооперации, вовлечение в него не только мелких собственников, но и сельскохозяйственных товаропроизводителей других категорий. Только заняв достойную нишу на рынке, они смогут оказать существенное влияние на его конъюнктуру, ценообразование, ограничить посредников, обеспечить себе достойную долю в конечной цене продовольствия. Недаром в странах с развитой рыночной экономикой доля кооперативов на рынке сельскохозяйственной продукции достаточно высокая, даже при наличии крупных торговых сетей, а в ряде стран — преобладающая, чего нельзя сказать о сельскохозяйственной кооперации в российском АПК (рис. 1).

Несмотря на то, что в Государственной программе нет специального раздела *по земельным отношениям*, за исключением вопросов оформления в собственность земель-

ных участков крестьянскими (фермерскими) хозяйствами, это не снижает актуальности и значимости проблемы. К числу нерешенных проблем можно отнести отсутствие стройной системы управления земельными ресурсами, организацию землеустройства, оформление прав на землю для владельцев пая, его выделение в натуре, субсидирование затрат на кадастровые работы, упрощение выделения земель для внутрихозяйственного строительства, восстановление системного подхода к территориальному планированию развития сельской местности и сельскохозяйственного производства, использование земельных участков в качестве залоговой базы при кредитовании. Весьма важным представляется, на наш взгляд, обсуж-

даемая проблема отмены целевых категорий земель; это приведет к бесконтрольному их обороту, спекулятивным сделкам и деградации. Ученые Отделений экономики и земледела выступают категорически против такого решения.

Принятие оптимальных управленческих решений на всех уровнях управления агропромышленным комплексом невозможно без использования *современных информационных технологий*. В Государственной программе предусмотрено мероприятие, направленное на создание государственных информационных ресурсов. Задача ученых состоит в методическом обеспечении информационных систем.

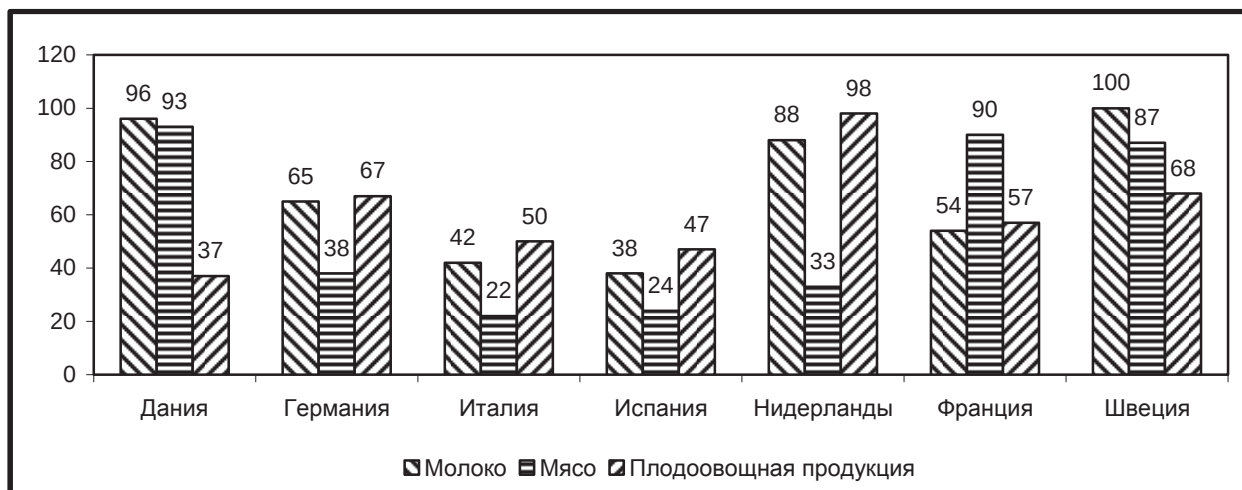

Рис. 1. Доля кооперативов на рынке сельскохозяйственной продукции в отдельных странах мира, %

Остаются нерешенными проблемы *совершенствования системы управления на всех уровнях, повышения роли органов местного самоуправления, взаимодействия органов управления АПК с союзами (ассоциациями)*.

Что касается научного обеспечения реализации **Государственной программы в сфере внешнеэкономической деятельности** в условиях присоединения России к ВТО и развития интеграционных процессов на Едином экономическом пространстве, то ученые Россельхозакадемии неоднократно привлекались для оценки ожидаемых последствий. Эти оценки для агропродовольственного комплекса в значительной степени корреспондировались с позициями отраслевых аграрных союзов, которые представили

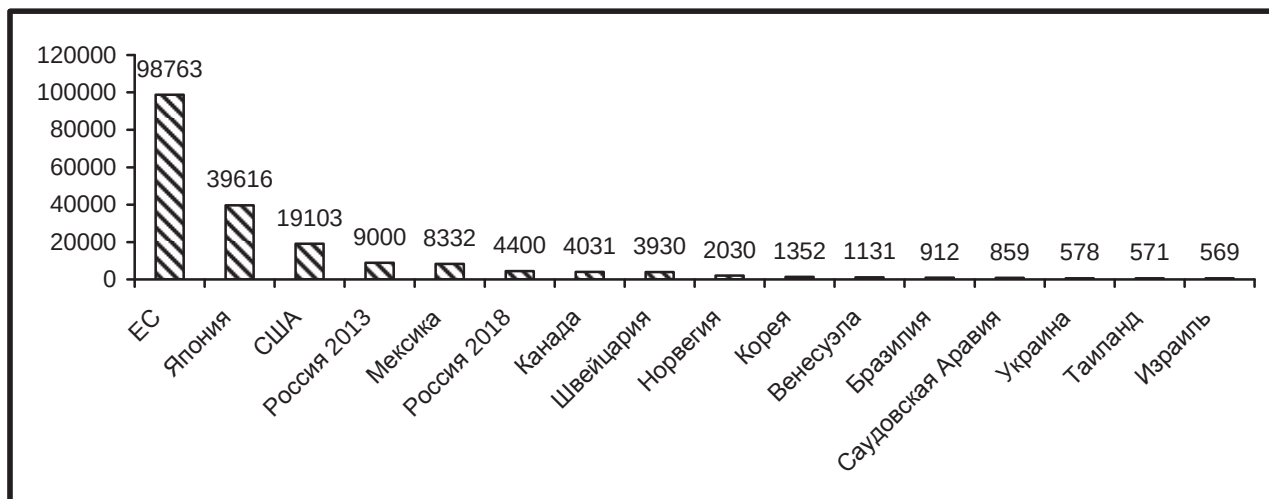
их в Минэкономразвития России. Однако они по существу не были учтены ни в подготовленном и принятом к реализации Плане действий Правительства, направленном на адаптацию отдельных отраслей экономики к условиям членства России во ВТО, ни в графике мероприятий по его реализации. Здесь следует отметить, что адаптационный План действий не содержит главного — направлений ускоренного развития и повышения конкурентоспособности наиболее чувствительных к вступлению во ВТО отраслей АПК. Кроме того, ни в Плате действий, ни в Графике среди соисполнителей нет Россельхозакадемии и отраслевых союзов. С нашей точки зрения, в порядке научного сопро-

вождения участие ученых было бы и целесообразным, и результативным.

Говоря об оценке условий, на которых Россия вступила во ВТО, следует иметь в виду, что ряд из них наносит ущерб сельскому хозяйству, в том числе в части обязательств по государственной поддержке сельхозтоваропроизводителей, доступу импортной продукции на внутренний рынок и

экспортным субсидиям. Например, в ЕС совокупная разрешенная поддержка сельского хозяйства из национальных и общего бюджета Союза составляет около 100 млрд долл. США, в то время как Россия сумела договориться на финальный год лишь на 4,4 млрд долл. США. В Японии же она выше почти в 9 раз (рис. 2).

Рис. 2. Согласованный с ВТО уровень поддержки сельского хозяйства в странах мира, млн долл. США

В целом по тарифу на сельскохозяйственную продукцию и продовольствие средневзвешенная ставка будет снижена на треть (с 15,6 до 11,3% на конец переходного периода), а по отдельным позициям произойдет еще более сильное снижение.

Также из инструментов регулирования исключается тарифное квотирование. Вследствие этого Россия лишается возможности сокращать квоты на все виды мяса, они фиксируются на уровне 2013 г. Более того, квота на свинину с 2020 г. полностью отменяется и заменяется на плоский тариф в размере 25%. Это еще больше усложнит обеспечение конкурентоспособности животноводческой отрасли. На 5—10 п.п. снизятся пошлины на молочные продукты.

Среди дополнительных требований ВТО фигурирует полный запрет на использование экспортных субсидий, которыми, несмотря на постоянные требования развивающихся стран, продолжают широко пользоваться США и ЕС. Используя этот регулятор, США в 2010 г. поставили задачу перед

национальными производителями и экспортерами сельскохозяйственной продукции удвоить объем сельскохозяйственного экспорта в течение 5 лет. Это неизбежно приведет к сжатию российского производства, поскольку основное направление их экспорта — наш рынок. За примером не надо далеко ходить. Недавно выдвинуто требование снять ограничение на ввоз в Россию мяса из США.

Расчеты по модели ФАО-ОЭСР, выполненные учеными Россельхозакадемии, показали, что рост валовой продукции сельского хозяйства в целом за 8 лет реализации Государственной программы сократится с предусмотренных 21 до 14%. Это эквивалентно недополучению в совокупности валовой продукции в сопоставимых ценах примерно на 1 трлн руб., или в среднем на 125 млрд руб. ежегодно. Кроме того, к 2020 г. может быть потеряно как минимум 200 тыс. потенциальных рабочих мест.

Информация о динамике импорта продовольствия в четвертом квартале 2012 г. сви-

детельствует о том, что такие оценки, по-видимому, достаточно верные, уже в сентябре-декабре отмечался существенный рост импорта свинины свежей и мороженой, молока, сыра, риса, несмотря на то, что еще не все условия ВТО вступили в силу.

И еще один немаловажный вопрос. В Плане действий Правительства по адаптации отраслей экономики к ВТО следовало бы предусмотреть подготовку в рамках второго высшего образования в крупнейших аграрных вузах страны достаточного числа специалистов, знающих специфику работы во ВТО, в том числе процессы, связанные с сельским хозяйством, с возможной стажировкой за рубежом. Это позволило бы сократить привлечение для таких целей зарубежных консалтинговых фирм и отдельных экспертов, которые вряд ли будут защищать интересы Российской Федерации.

Задача ученых всех отделений Россельхозакадемии — осуществлять по своим направлениям постоянный мониторинг ситуации, связанной с адаптацией отраслей агропромышленного комплекса к условиям функционирования во ВТО и Едином экономическом пространстве России, Казахстана и Беларуси, своевременно готовить рекоменда-

ции по нейтрализации возникающих рисков и угроз.

Реализация Государственной программы потребует осуществления **ряда организационных мер**. Прежде всего, необходимо проработать систему внедрения достижений науки в производство. Следует продолжить совершенствование системы специального образования и повышения квалификации управленческих и рабочих кадров. Проблема кадрового обеспечения в полной мере относится и к научным учреждениям, особенно в части поддержки молодых ученых. При этом целесообразно создание специальных фондов их поддержки.

Более активно предстоит проводить работу по реальной интеграции сельскохозяйственной науки и образования. В этой сфере уже накоплен определенный опыт, в частности в Сибирском, Северо-Западном методических центрах, однако широкого распространения он пока не получил.

Мы полагаем, что аграрные научные учреждения сделают все возможное для реализации намеченных Государственной программой мероприятий, чтобы обеспечить устойчивый социально-экономический рост АПК.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2013 р.

*

UDS 664.47

*MSc Mirosława Tereszczuk
Institute of Agricultural and Food Economics –
National Research Institute, Warszawa, Poland*

The position of the Polish food industry in the European Union

Topicality of the article. This article aims at assessing the position of the Polish food industry against the background of selected food producers in the EU.

Material and methods. The assessment of the position of the Polish food industry at the background of selected EU food producers was based on Eurostat data (value of production in

various sectors of the food industry, employment and number of companies), including the production of tobacco products. Comparability of the food industry data in individual EU countries was obtained by adjusting the value of output in current prices with an indicator (parity).

детельствует о том, что такие оценки, по-видимому, достаточно верные, уже в сентябре-декабре отмечался существенный рост импорта свинины свежей и мороженой, молока, сыра, риса, несмотря на то, что еще не все условия ВТО вступили в силу.

И еще один немаловажный вопрос. В Плане действий Правительства по адаптации отраслей экономики к ВТО следовало бы предусмотреть подготовку в рамках второго высшего образования в крупнейших аграрных вузах страны достаточного числа специалистов, знающих специфику работы во ВТО, в том числе процессы, связанные с сельским хозяйством, с возможной стажировкой за рубежом. Это позволило бы сократить привлечение для таких целей зарубежных консалтинговых фирм и отдельных экспертов, которые вряд ли будут защищать интересы Российской Федерации.

Задача ученых всех отделений Россельхозакадемии — осуществлять по своим направлениям постоянный мониторинг ситуации, связанной с адаптацией отраслей агропромышленного комплекса к условиям функционирования во ВТО и Едином экономическом пространстве России, Казахстана и Беларуси, своевременно готовить рекоменда-

ции по нейтрализации возникающих рисков и угроз.

Реализация Государственной программы потребует осуществления **ряда организационных мер**. Прежде всего, необходимо проработать систему внедрения достижений науки в производство. Следует продолжить совершенствование системы специального образования и повышения квалификации управленческих и рабочих кадров. Проблема кадрового обеспечения в полной мере относится и к научным учреждениям, особенно в части поддержки молодых ученых. При этом целесообразно создание специальных фондов их поддержки.

Более активно предстоит проводить работу по реальной интеграции сельскохозяйственной науки и образования. В этой сфере уже накоплен определенный опыт, в частности в Сибирском, Северо-Западном методических центрах, однако широкого распространения он пока не получил.

Мы полагаем, что аграрные научные учреждения сделают все возможное для реализации намеченных Государственной программой мероприятий, чтобы обеспечить устойчивый социально-экономический рост АПК.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2013 р.

*

UDS 664.47

*MSc Mirosława Tereszczuk
Institute of Agricultural and Food Economics –
National Research Institute, Warszawa, Poland*

The position of the Polish food industry in the European Union

Topicality of the article. This article aims at assessing the position of the Polish food industry against the background of selected food producers in the EU.

Material and methods. The assessment of the position of the Polish food industry at the background of selected EU food producers was based on Eurostat data (value of production in

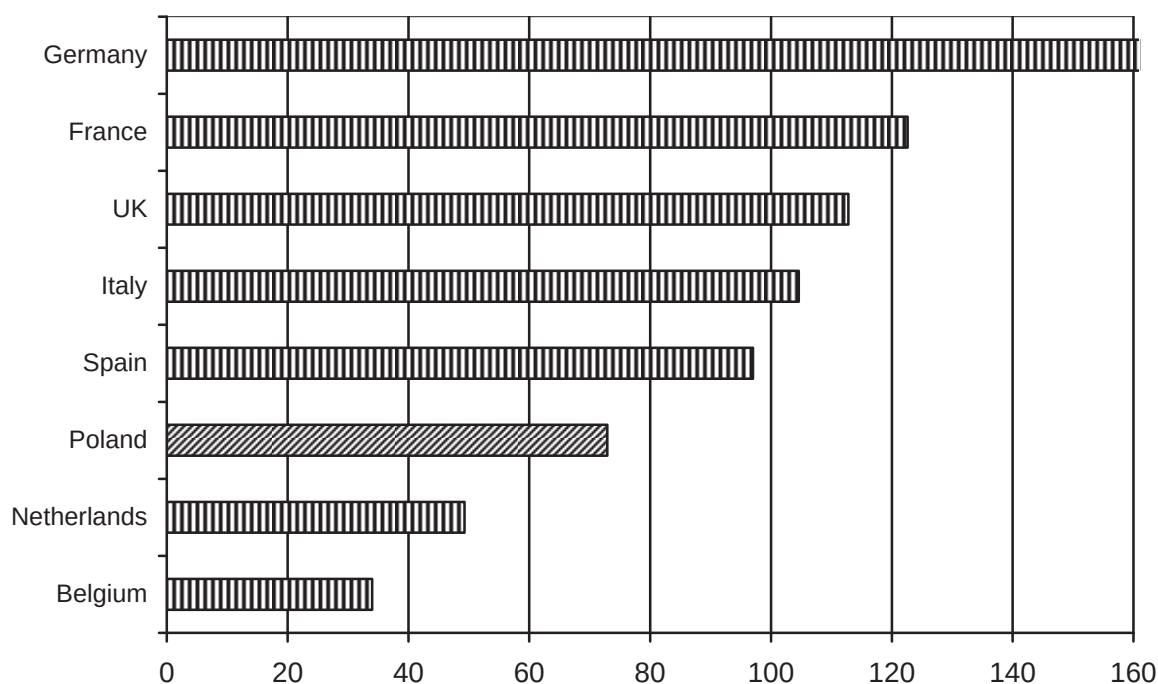
various sectors of the food industry, employment and number of companies), including the production of tobacco products. Comparability of the food industry data in individual EU countries was obtained by adjusting the value of output in current prices with an indicator (parity).

1. Comparative assessment of the food industry development in the EU

The European Union has been a major world food producer for many years now. In 2000-2010, the value of food production (in current prices) of the EU-27 increased by 25% to EUR 916.4 billion in 2010 (in 2008 it was EUR 955.3 billion) [2], and in comparable prices to EUR 932 billion (Table 1). Over 80% of this production is manufactured in the EU-15 countries, and its main producers are: Germany with 17.3% share in the value of the EU food

industry, France (13.2%), United Kingdom (12.1%), Italy (11.2%), Spain (10.4%). Poland is the 6th food producer in the EU with 7.8% share of the EU production in the food industry. In 2010, the Polish food production, including tobacco and alcohol (in comparable prices) amounted to EUR 72.9 billion, the highest was in the group of the EU-12 countries (Figure 1). This value is, however, more than two times lower than in Germany (EUR 161.2 billion), but higher than in the Netherlands (49.3) and Belgium (34.0).

Figure 1. Largest EU-27 food producers in 2010 in EUR billion (according to purchasing power parity)

Source: own compilation based on the Eurostat data.

Significance of the food industry for the Polish economy is considerably greater than in the European Community states, as evidenced by the ratio of the value of the food industry to GDP (Table 1). In 2010 the trading value of the Polish food industry was 12.4% of GDP produced, while the average in the EU-15 it was 7.3%, in the EU-12 - 9.8%, and in the entire EU - 7.6%. Only Ireland (13.8%) and Bulgaria (13%) noted a higher than in Poland value of this ratio in 2010. In Germany, in the UK and in France, it was lower by almost a half than in Poland and amounted to 7%.

The level of food industry development measured by the trading value per capita in 2010 amounted in Poland to EUR 1.91 thousand and it was similar to that noted in the countries of the largest food producers in the EU (Table 1), i.e.: Germany (1.97), France (1.89), the UK (1.82) and the EU-15 average (1.96). In 2000-2010, the value of food industry production per capita in Poland increased on average by 4.7% annually, in Germany by 2.4%, while in the EU-15 the said turnover increased by 1.1% annually and in the EU-12 by 2.4%. In that period, the greatest average annual increase in turnover per capita was noted for Bulgaria (7.2 %), it was high in Romania (4.1%) and Lithuania (3.8%).

1. The food industry in the EU states in 2010

Countries	Production value of food industry in EUR billion		Share of the EU-27 countries in food industry production value in %	Value of food industry production per capita in EUR thousands	Ratio of the value of food industry production to GDP in %	Changes in 2000-2010		
	in current prices	in comparable prices*				in the share of the EU-27 states in the value of food industry production* in p.p.	in the value of food industry production* per capita in % per year	in the ratio of the value of food industry production to GDP in p.p.
EU-27	916.4	932.1	100.0	1.8	7.6	0.0	1.2	-0.7
EU-15	825.0	780.7	83.7	1.9	7.3	-1.2	1.1	-0.5
EU-12	91.4	151.4	16.3	1.4	9.8	1.2	2.4	-3.0
Austria	17.4	15.8	1.7	1.9	6.1	0.3	3.9	0.7
Belgium	38.2	34.0	3.6	3.1	10.7	0.3	2.6	0.5
Germany	169.7	161.2	17.3	1.9	6.8	0.7	2.4	0
Denmark	19.6	14.1	1.5	2.5	8.1	-0.3	-0.4	-2.3
Spain	89.8	97.0	10.4	2.1	8.7	1.0	1.5	-0.9
France	144.3	122.6	13.2	1.9	7.1	-1.8	0	-1.5
Finland	9.3	7.8	0.8	1.4	5.2	-0.1	1.5	-0.4
Greece	13.0	13.9	1.5	1.2	5.7	0.2	2.9	-0.1
Ireland	21.8	19.5	2.1	4.3	13.8	0	0	-3.1
Italy	109.5	104.6	11.2	1.7	7.0	-0.7	0.6	-0.1
Netherlands	53.6	49.3	5.3	2.9	9.2	-0.5	0.7	-1.5
Portugal	12.6	15.4	1.7	1.4	7.4	0.1	1.5	-0.4
Sweden	14.8	12.0	1.3	1.3	4.2	-0.1	0.8	-0.8
United Kingdom	110.6	112.8	12.1	1.8	6.7	-0.1	1.2	-0.2
Poland	44.2	72.9	7.8	1.9	12.4	1.4	4.7	-1.5
Czech Rep.	11.7	16.6	1.8	1.6	8.1	-0.6	-0.5	-4.9
Hungary	9.1	14.5	1.6	1.4	9.1	-0.1	0.7	-3.4
Slovakia	3.2	4.7	0.5	0.9	4.8	-0.1	0	-4.3
Slovenia	1.8	2.2	0.2	1.1	5.2	-0.1	0	-2.1
Lithuania	3.0	5.2	0.6	1.6	11.3	0.1	3.8	-3.9
Latvia	1.5	2.4	0.3	1.1	8.7	0	3.2	-3.4
Estonia	1.2	1.7	0.2	1.3	8.2	0	0.8	-5.5
Romania	9.7	18.8	2.0	0.9	7.7	0.3	4.1	-4.1
Bulgaria	4.7	10.5	1.1	1.4	13.0	0.3	7.2	-0.8

* in comparable prices (adjusted by the EUR purchasing power parity in the above-mentioned states)

Source: own calculations based on Eurostat data

In the analysed period, the value of food production in the EU-27 countries has increased on average 2% per year, while in Poland the increase was 4.1%, and for comparison, in Germany it was 2.5%, UK - 1.9%, France 0.7% (Table 2). However, if we take into account the changes in the indicator for selected periods of the past decade, the best time in Poland were the years immediately after

the accession 2004-2007. Then the value of the food industry production increased 7.2% per year, three times faster than in Germany and in the EU-15. The economic crisis of 2008-2010 contributed to the decrease in food production across the EU. In almost all EU states a drop in production was noted, with the exception of: Poland (+0.2% per year), the UK (+2.3%) and Ireland (+5.2%) [3].

2. The rate of changes in the value of the food industry production in selected EU-27 countries (% per year) in comparable prices

Countries	2000-2010	2000-2003	2004-2007	2008-2010
EU-15	1.9	3.3	2.1	-1.6
EU-12	0.8	5.0	4.5	-2.4
EU-27	2.0	3.5	2.5	-1.7
Belgium	3.0	4.3	3.4	2.1
Germany	2.5	3.1	2.1	-1.2
Spain	3.1	6.8	3.6	-2.6
France	0.7	2.6	5.0	-3.7
Ireland	1.8	4.5	-0.1	5.2

Italy	1.4	3.8	0.7	-3.0
Netherlands	1.2	1.1	3.4	-4.9
United Kingdom	1.9	1.2	-1.6	2.3
Poland	4.1	5.4	7.2	0.2
Czech Rep.	-0.7	2.5	-0.1	-5.2
Hungary	0.9	9.2	-2.5	-5.8
Lithuania	2.6	1.6	6.7	3.0
Romania	3.7	5.0	4.7	-5.1
Bulgaria	5.5	6.1	9.6	-4.2

Source: own compilation based on the Eurostat data.

2. Labour productivity in the EU food industry

The Polish food industry employs about 410 thousand persons, which accounts for ca. 10% of the total employees of the EU food industry. It ranks Poland as 4th among the EU-27 states. Higher employment (in thousands of persons) is reported only in Germany (838), France (599) and the United Kingdom (426), followed by slightly lower in Spain and Italy (ca. 350 each). In 2000-2010 the number of employees in the food industry in the EU-27 decreased by 7%, and by 5% in the EU-15 and by 11% in the EU-12. In Poland at that time, it decreased by 5%, with a drop by 0.2% annually in 2000-2007 and by 1.4% during the crisis (2008-2010). Thus the crisis has forced a reduction in employment in the food industry across the European Union [4].

In 2010 one person employed in the food industry in Poland generated EUR 178.1 thousand of production sold, which was slightly less

than in Greece (EUR 187.8 thousand) and Germany (EUR 192.4 thousand.) In most EU-15 states, labour productivity in the food industry was, however, by ca. 40% higher than in Poland and it amounted on average to EUR 240 thousand per employee, and the highest was in Ireland (EUR 510 thousand). High labour productivity in the food industry is also characteristic of the Netherlands (EUR 392 thousand) and Belgium (EUR 378 thousand) (Table 3). Labour productivity in the Polish food industry is the highest among the EU-12 countries and higher by 27% than the average in these countries (EUR 143.3 thousand). It was considerably influenced by increased outlays on provision of technical equipment. This was the result of a significant investment boom, especially after the Poland's accession to the EU and the reduction of the number of employees. In last decade improvement of labour productivity in the food industry was common for all EU Member States.

3. Labour productivity^{a)} in the EU food industry in EUR thousand/1 employee

Countries	2000	2008	2010	Annual change in % in		
				2001-2007	2008-2010	2001-2010
<i>EU-15</i>	<i>189.3</i>	<i>254.5</i>	<i>241.3</i>	<i>3.4</i>	<i>-2.6</i>	<i>2.4</i>
<i>EU-12</i>	<i>95.9</i>	<i>141.5</i>	<i>143.3</i>	<i>5.2</i>	<i>0.6</i>	<i>4.1</i>
<i>EU-27</i>	<i>165.0</i>	<i>224.9</i>	<i>216.8</i>	<i>3.7</i>	<i>-1.8</i>	<i>2.7</i>
Ireland	332.6	432.4	510.5	3.3	8.6	4.4
Netherlands	301.4	435.0	391.6	4.9	-4.8	2.6
Belgium	271.0	355.9	378.6	3.4	3.1	3.4
Italy	274.7	314.6	298.0	0.9	-2.6	0.8
Spain	203.5	273.8	270.6	4.3	-0.6	2.9
United Kingdom	175.7	255.0	265.1	3.4	2.0	4.2
France	192.4	252.6	204.8	2.2	-9.0	0.6
Germany	143.7	203.8	192.4	5.1	-2.7	2.9
Greece	155.4	189.2	187.8	1.9	-0.3	1.9
Poland	113.3	172.5	178.1	6.3	1.6	4.6
Hungary	107.6	154.2	144.0	3.5	-3.2	2.9
Estonia	79.2	112.5	123.2	4.5	4.6	5.4
Lithuania	71.3	102.3	118.7	4.9	7.7	5.2
Bulgaria	63.5	107.5	101.1	6.2	-2.9	4.7
Romania	61.1	101.6	100.8	6.1	-0.3	5.1
Latvia	55.4	84.1	94.1	5.6	5.7	5.4

^{a)} own compilation based on the Eurostat data.

In 2000-2010, labour productivity in the Polish food industry increased on average by 4.6% per year, while in the EU-15 by 2.4% per year and in the EU-12 at 4.1% per year. (Table 3). The highest growth rate of labour productivity in the last decade was reported in Baltic States, i.e. in Lithuania, Latvia and Estonia - ca. 5% per year. In 2000-2007, characterised by brisk development of the food sector in most of the EU Member States, average annual labour productivity growth in the EU-15 amounted to 3.4% and in the EU-12 - 5.2%. In 2000-2010, labour productivity in the Polish food industry increased on average by 6.3% per year, while in Germany by 5.1%. However, in 2008-2010 in most of the EU Member States there was a reduction in the indicator, forced by the aftermath of the global crisis. Only a few countries, including Poland (+1.6%) recorded an increase in labour productivity in the food industry.

3. Production concentration in the EU food industry

In 2010 ca. 14.3 thousand Polish entrepreneurs were engaged in food production. This represents 5% of the EU's food companies, and ranks Poland in the 6th place among the EU-27 countries. In 2000-2010, this number in Poland decreased by almost 30%, while in the EU-15

by 13% and in the EU-12 by 5%. In recent years, there was the largest decrease in the number of companies in the Polish food industry following from the economic crisis, whose effects the industry suffered in 2009 and the first half of 2010. In Poland, at this time there was a decrease by 11% in the number of food enterprises while in the EU this number was reduced by 2%. Turnover of an average company demonstrates the increase in economic power and competitiveness of the Polish food enterprises in the European market. In 2010 the trading value of food processing enterprises in Poland amounted to EUR 5.11 million per an enterprise and was twice higher than in 2000 and 13% higher than in 2008. In 2010, the average turnover of a food company in the EU-15 was at level of EUR 3.29 million. The position of Polish food companies against the EU is rather good. The average turnover generated by these enterprises in Poland is higher than German enterprises (EUR 4.9 million), and much higher than in Greece, Italy, Portugal, and France. However, it is much lower than in Ireland (EUR 32.5 million), the UK (EUR 15.3 million) and the Netherlands (EUR 10.8 million) [6].

4. The average value of the average turnover of the food enterprise in the EU in EUR million

Countries	2000	2008	2010	Changes in % per year in		
				2001-2007	2008-2010	2001-2010
<i>EU-15</i>	2.37	3.33	3.29	3.4	-0.6	3.4
<i>EU-12</i>	2.27	3.22	3.14	5.0	-1.3	3.3
<i>EU-27</i>	2.36	3.31	3.26	3.7	-0.7	3.3
Ireland	23.82	29.33	32.50	2.6	5.2	3.1
United Kingdom	11.76	14.47	15.28	2.3	2.7	2.6
Netherlands	8.64	12.86	10.81	5.6	-7.6	2.2
Germany	2.86	5.33	4.89	8.5	-4.0	5.5
Lithuania	2.41	3.95	4.33	8.0	4.7	6.0
Poland	2.41	4.52	5.11	10.2	6.2	7.8
Belgium	2.90	4.15	4.43	5.4	3.4	4.3
Spain	2.11	3.57	3.46	7.6	-1.4	5.1
France	1.68	2.08	2.05	1.5	-0.8	2.0
Bulgaria	0.95	2.26	1.91	11.3	-7.6	7.2
Romania	1.30	2.19	2.19	5.7	0.0	5.3
Italy	1.31	1.84	1.81	2.0	-0.8	3.3
Greece	0.70	0.85	0.83	2.2	-1.2	1.7

Source: own compilation based on the Eurostat data.

The process of concentration and consolidation of the food industry is progressing throughout the European Union. In Poland, it

runs much faster than in most of the other EU Member States. The gap between Poland and other EU Member States of high production

concentration in this sector has been decreasing.

4. The Development of the food industry in Poland and the EU

In 2000-2010, the concentration process of food industry continued in Poland and the EU. The process consisted in the decrease in the number and share of the smallest companies (micro-companies) in the sector production (from 8.8% in 2000, 9% in 2003 to 5.4% in 2010), and an increase of the share of large companies (from 45% and 43.5% to 54.1% respectively). Previously, the transformation process [5] in this sector headed in an opposite direction, i.e. towards dispersion and fragmentation of activity, which was reflected by an

increase in the share of small and medium-sized companies sector in the turnover and employment. In the pre-accession period and in the first years of membership in the EU, the Polish food industry, which is characterised by diversified and smooth structure of enterprises favourable to competition, underwent fundamental changes.

At the time in the EU, the share of large producers in turnover of food industry decreased slightly from 52.1% to 49.8% and it is now on lower than in Poland. Moreover, in 2010 the turnover of the EU micro, small and medium-sized companies (Table 4) differed only slightly from the level before the enlargement of the EU (i.e. 2003).

5. Structure by entity of the food industry in Poland and the EU (%) in 2010

Specification	Production value		Employment		Companies	
	Poland	EU	Poland	EU	Poland	EU
Large companies (>250 employees)	54.1	49.8	36.9	38.7	1.7	0.9
Medium-sized companies (50-249 employees)	25.8	28.1	27.5	27.2	7.4	3.8
Small companies (10-49 employees)	14.7	15.1	21.3	21.7	31.4	16.7
Micro-companies (up to 9 employees)	5.4	7.0	14.3	12.4	59.5	78.6

Source: own compilation based on the Eurostat data.

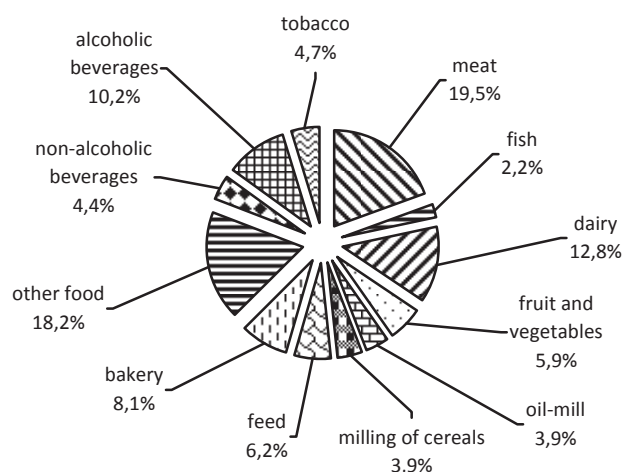
Similarity of the structures by entity of the food sector concerns both the structure of production, employment and enterprises (companies). In the Polish and the EU food industry over 50% of food production originates from large companies, representing respectively 36.9% and 38.7% of employment in the food sector, nearly 30% of production originates from medium-sized companies, and 20% from micro- and small enterprises. Medium-sized companies employ 27% of employees, and small enterprises, both in the EU and Poland, employ at the level of 21%, whereas in micro-companies the indices reach, respectively: 14% and 12% for employment [1].

In Poland, a common phenomenon in that industry is reducing the number of micro-companies. In 2000, they accounted for ca. 68.1% of the total number of Polish companies of the food industry, and in 2010 - 59.5%. The share of small and medium sized companies increased to 31.4 and 7.4%, respectively. The

share of large enterprises in the structure by entity of the Polish food industry is only 1.7% and it increased compared to 2000 by 0.3 p.p. In the structure of the EU-27 companies, there are more micro-companies than in Poland, which represent 78.6% of all companies operating in this sector, and smaller is the share of small companies (16.7%), medium-sized (3.8%) and large (0.9%).

The structure of the EU food industry production (Figure 2) is dominated by meat industry (including poultry) with a 20% share, in the second place with 18% market share, was the production of other food products, which include: cakes, confectionery, sugar, spices and sauces, ready meals, and others. These were followed by: dairy industry (13%), alcoholic beverages (10%), tobacco products (5%), bakery (8%), feed (6%), fruit and vegetables products (6%), non-alcoholic beverages (4%), milling of cereals (4%) and oil-mill (4%) sectors.

Figure 2. The structure of the EU food industry production in 2010

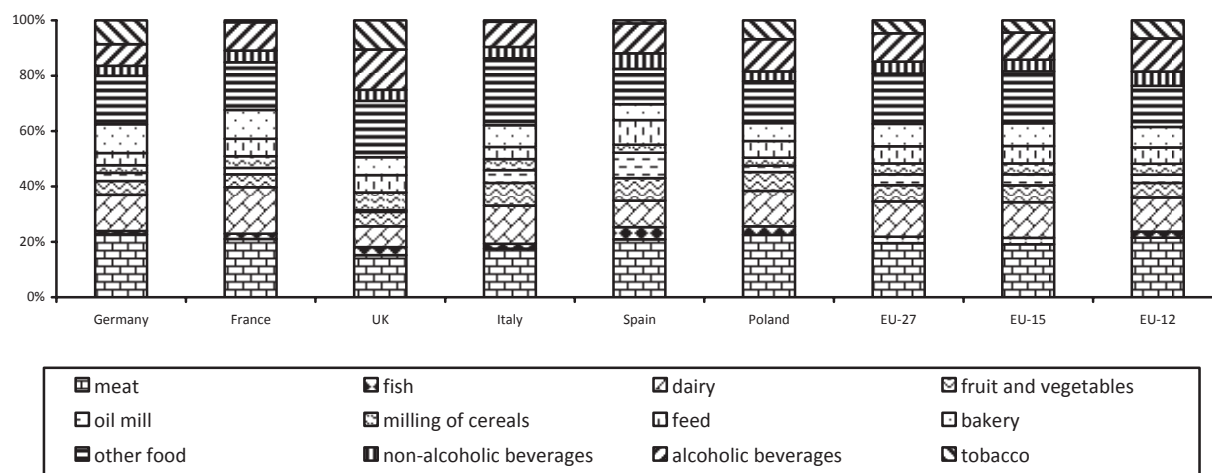

Source: own compilation based on the Eurostat data.

Over the last decade the industrial structure of food production in Poland was very similar to the structure in the EU's largest food producers (Figure 3). In the structure of the Polish food industry the largest share has meat industry, which accounts for 22.5% of the total value of production, the second position has the industry of other food products (biscuit, confec-

tionery) with a 15.1% share, followed by: dairy industry (12.8%), alcoholic beverages (11.6%), processing of fruit and vegetables (6.8%), tobacco products (6.8%), bakery (6.5%), feed (6.0%), non-alcoholic beverages (3.6%), fish (3.1%), milling of cereal (2.9%) and oil mill (2.3%) sectors.

Figure 3. The structure of the food industry production value* of major food producers in the European Union (%)

* value in comparable prices

Source: own compilation based on the Eurostat data.

Labour productivity in respective sectors of the food industry in the EU is rather diversified. This indicator is very high in the following industries: tobacco, oil mill, feed and alcoholic beverages. In Poland, in the basic sectors of the food industry such as: meat, cereal milling, dairy and fruit and vegetable it is on the average level of labour productivity in the food in-

dustry as a whole (EUR 217 thousand per 1 employee). In the EU-12 countries the indicator is lower by ca. EUR 100 thousand per 1 employee, than in the EU-15 countries.

In Poland, the labour productivity in key sectors of food industry is slightly higher than the average in the EU-12. In 2010, the highest labour productivity in the Polish food industry,

as well as in the EU, characterised the following sectors: tobacco, alcoholic beverages, oil mill and feed. In the main sectors of the Polish food industry, i.e. meat, dairy, milling or fruit and vegetable, labour productivity was by ca. EUR 50 thousand per 1 employee lower than in the EU-15, although those differences tend to decrease with every year. The lowest labour productivity was noted in the bakery sector.

Conclusions

The share of Poland in the EU-27 food industry production amounts to ca. 7.8%. In terms of the value of production sold, Poland is the 6th food producer in the EU. In 2000-2010 the value of food industry production in Poland increased by 52%, compared to 25% in the "old" EU countries and to 32% in the EU-12. Employment in the EU food industry has fallen in nearly all Member States. The process of eliminating the development gap in the food industry between Poland and the EU-15 is ongoing, which results in strengthening of Poland's position on the Single European Market.

Against the background of the EU's food industry as a whole, the Polish food industry excels in tobacco processing (11.2% of the EU production) and is the third producer of tobacco products in the EU. In the processing of fish we are on the 4th position with 10.6% share of the EU production. We are also ranked in the 4th place in the production of dairy products (7.8% of the EU production). In the meat processing, Poland is in sixth place (almost 10%), as in the processing of fruits and vegetables (9.0%), bakery (6.3%), oil mill (4.8%) and alcoholic beverages (8,9%). We are ranked seven in the EU in processing of cereals (5.9%), feed (7.6%) and non-alcoholic beverages (6.4%), and Poland is in the eighth place in the production of confectionery and sweets (6%). This means that Poland is a major food producer in the European Community. This reduces the distance between us and the largest food producers in the EU.

References

1. Data & Trends of the European Food and Drink Industry (Reports 2005-2011).
2. Eurostat <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
3. *Mroczek R.* Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (1), series: Multiannual Programme 2011-2014, Report No. 4, IAFE-NRI, Warsaw 2011.
4. *Mroczek R.*, Procesy dostosowawcze polskiego przemysłu spożywczego do zmieniającego się otoczenia rynkowego (2), series: Multiannual Programme 2011-2014, Report No. 35, IAFE-NRI, Warsaw 2012.
5. *Urban R.*, Stan polskiej gospodarki żywnościowej po przystąpieniu do Unii Europejskiej Raport 6 (synteza), series: Multiannual Programme 2005-2009, Report No. 145, IAFE-NRI, Warsaw 2009.
6. *Urban R., Mroczek R.* Postępy integracji europejskiej w sektorze żywnościowym. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2011, No. 2 (327).

The article has been received 11.04.2013

* * *

О.В. БУГАЙЧУК, аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

Формування системи еколого-економічного використання земельних ресурсів на радіаційно забруднених територіях

Постановка проблеми. Значна територія Правобережного Полісся, що зазнала радіоактивного впливу внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, належить до сільської місцевості. Наслідком аварії стало забруднення 8,4 млн га сільськогосподарських угідь, з яких 3,5 млн га рілля. Велика кількість дрібноконтурних земельних ділянок та інші природно-економічні особливості регіону зумовили необхідність системного підходу до побудови економічно ефективного й екологічно (в даному випадку радіологічно) безпечного використання земельних ресурсів, урахування міжгосподарського, внутрішньогосподарського рівня та рівнів окремих землеволодінь і землекористувань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню використання земельних ресурсів у сучасних умовах присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. З числа економістів й аграрників це: Л.Я. Новаковський [5], А.М. Третяк [9], Д.С. Добряк, П.Т. Саблук [8], А.Д. Юрченко [12]; серед ґрунтознавців – І.Д. Примак [3], В.П. Гудзь [1] та інші. Особливості господарювання на ґрунтах, забруднених ^{137}Cs і ^{90}Sr , висвітлюються у працях В.М. Прохорова [7], Л.Д. Павловської [6], А.С. Малиновського [4] й інших вчених. Дослідження, що вивчають екологічно безпечне та економічно доцільне ведення сільськогосподарського виробництва на радіаційно забруднених територіях, проводяться науковим колективом Інституту сільського господарства Полісся

НААН. Проте, незважаючи на їхню велику кількість, проблема потребує систематичного моніторингу й оновлення інформаційно-наукової бази, що зумовило необхідність даної публікації.

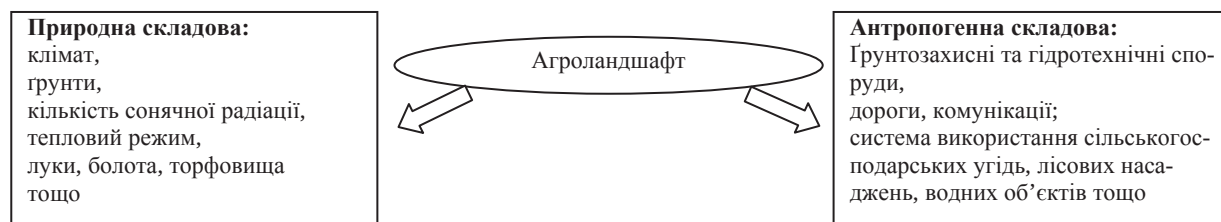
Мета статті – визначення особливостей, що виникають під час формування системи еколого-економічного використання земельних ресурсів в умовах радіаційного забруднення території.

Виклад основних результатів дослідження. Під системою використання земельних ресурсів розуміють одну з антропогенних складових функціонування агроландшафту [13] (рис. 1).

Для визначення особливостей формування системи використання земельних ресурсів на радіаційно забруднених територіях, розкриття сутності та визначення взаємозв'язків компонентів, що входять до її складу, необхідним є встановлення особливостей її складових, їхнього впливу на кінцеві результати діяльності суб'єктів господарювання й подальшого еколого-економічного обґрунтування системи загалом. Це може здійснюватися на основі комплексності таких складових: землевпорядкування – через особливості розмежування, перерозподілу, обліку земельних ресурсів на міжгосподарському та внутрішньогосподарському рівнях; земельні відносини між землевласниками і землекористувачами, що ведуть господарську діяльність на землях, забруднених радіонуклідами; земельне законодавство – як основа для вищевказаних; система землеробства у вигляді агротехнічних, агрохімічних, організаційних заходів тощо. Відповідно можливим є розподіл на кілька блоків (рис. 2).

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

© О.В. Бугайчук, 2013

Рис.1. Функціональні елементи агроландшафту

Джерело: Власні дослідження.

*[10]

Рис. 2. Логічна схема систематизації сільськогосподарського використання земельних ресурсів

Джерело: Власні дослідження.

Нормативно-правова база. Законодавчою базою використання земельних ресурсів на радіаційно забруднених територіях є Конституція України, Земельний кодекс України, Закон України “Про землеустрій” та інші закони й підзаконні акти, відомчі положення, роз’яснення тощо. Визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, радіаційно небезпечних і радіоактивно забруднених земель відбувається згідно зі ст. № 2; 3; 4 Закону України “Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи”, згідно з яким відбувається розподіл на зони: 1) зона відчуження (територія, з якої проведено евакуацію населення у 1986 р.); 2) зона безумовного (обов’язкового) відселення (територія, що зазнала інтен-

сивного забруднення довгоживучими радіонуклідами зі щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 15,0 Кі/км² та вище, або стронцію від 3,0 Кі/км² і вище, або плутонію від 0,1 Кі/км² та вище); 3) зона гарантованого добровільного відселення (територія зі щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 5,0 до 15,0 Кі/км², або стронцію від 0,15 до 3,0 Кі/км², або плутонію від 0,01 до 0,1 Кі/км²); 4) зона посиленого радіоекологічного контролю (територія зі щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 1,0 до 5,0 Кі/км², або стронцію від 0,02 до 0,15 Кі/км², або плутонію від 0,005 до 0,01 Кі/км²). Критерії забрудненості ґрунту радіонуклідами можуть встановлюватися Національною ко-

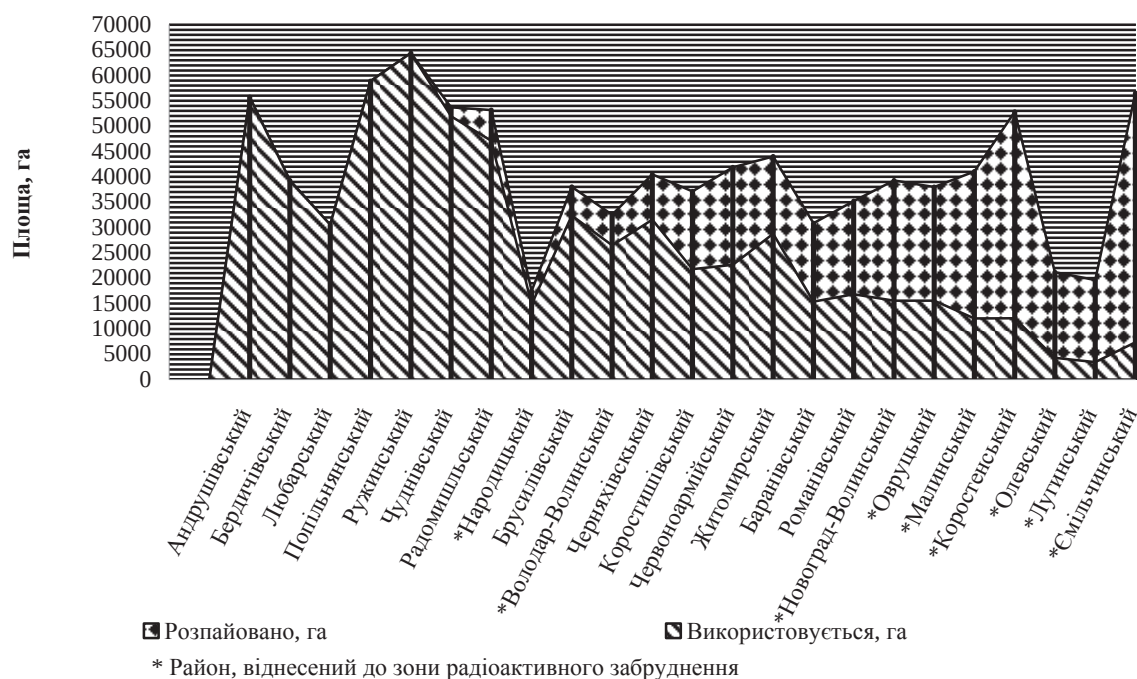
місією радіаційного захисту населення України з наступним затвердженням Верховною Радою України.

Землепорядкувальний блок. Першочерговість екологічних вимог над економічною доцільністю або виключення з розгляду будь-якого варіанта розподілу земель та організації території, що завдає шкоди навколишньому середовищу, поряд із пріоритетом сільського господарства щодо володіння, користування й розпорядження земельними наділами є одними із основних принципів землекористування на між- та внутрішньогосподарському рівні.

Землепорядкування на територіях, забруднених радіонуклідами, розглядається як проблема комплексна, що охоплює ряд заходів щодо поліпшення радіологічної обстановки. Поряд із вирішенням питань територіальної організації землекористувань у межах цього блоку здійснюються проектні роботи, що включають: планування організаційних, меліоративних, агротехнічних, агрохімічних заходів на сільськогосподарських

угіддях радіаційно забруднених територій; при розробці проектів внутрішньогосподарського землеустрою обґрунтовуються типи, види сівозмін, враховуються особливості сільськогосподарських культур щодо накопичення та переходу в готову продукцію ^{137}Cs та ^{90}Sr ; виявляються резерви для збільшення угідь із найменшими забрудненнями; передбачається консервація земель, трансформація угідь тощо [11].

Блок землеволодіння та землекористування. Відносини, що виникають між суб'єктам економічної діяльності з приводу використання землі як основного засобу виробництва й просторового базису в сільському господарстві, формуються на земельній власності у вигляді землекористування та землеволодіння. Особливість таких відносин для територій, віднесених до постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС, визначає землекористування, що можна як приклад представити у вигляді розпайованих земель, які знаходяться в обробітку, і таких, що не обробляються (рис. 3).

Рис. 3. Рівень господарського використання паїв у Житомирській області

Джерело: Згідно з даними Департаменту агропромислового розвитку Житомирської обласної державної адміністрації.

Для Житомирської області рівень господарського використання розпайованих земель, який можна визначити як відношення площі паїв, що обробляються до загальної площі паїв у природі, буде найнижчим у ра-

йонах, віднесених до зони гарантованого добровільного відселення та зони посиленого радіоекологічного контролю: Смільчинський – 0,13, Лугинський – 0,18, Олевський 0,20, Коростенський – 0,23, Малинський

0,29, Овруцький – 0,41 та Народицький 0,85. На обласному рівні цей показник коливається від 1,0 у Андрушівському, Ружинському до 0,48 – 0,50 у Баранівському та Романівському районах. Із 314,9 тис. га розпайованих земель, що не використовуються на обласному рівні, 207,3 тис. га, або 66 %, знаходяться у зоні радіоактивного забруднення. З них не використовуються через неукладений договір оренди 172,2 тис. га.

Блок землеробства. Ефективність системи землеробства, у випадку здійснення господарської діяльності на радіаційно забруднених територіях, виражена, передусім, через відповідність сільськогосподарської продукції ДР-2006. Виробництво такої продукції в умовах радіоактивного забруднення практично неможливе без застосування агрохімічних та агротехнічних заходів, дотримання науково обґрунтованих сівозмін тощо [14]. Система землеробства може забезпечити одержання максимального еколого-економічного ефекту на своєму рівні; однак у поєднанні з організаційними заходами, що не мають прямого й безпосереднього втручання на стан і рух радіонуклідів у системі

«грунт – рослина», можливим є ефективне функціонування системи використання земельних ресурсів у цілому, що потрібно брати до уваги при її формуванні.

Висновки. Забруднення території радіонуклідами вимагає особливого підходу до формування системи використання земельних ресурсів. Одержання максимальної кількості продукції у межах ДР-2006 на виході з системи – основний її критерій, однак ускладнений, зокрема, наступним: по-перше, складним процесом визначення екологічно-господарських наслідків землекористування через систему оцінювальних показників природоохоронної та господарської діяльності на регіональному й державному рівнях; по-друге, недостатнім дотриманням землекористувачами та землевласниками загальнодержавної та регіональних програм охорони і використання земель, складністю визначення ефективності їх запровадження; по-третє, необхідністю врахування супутніх ефектів від здійснення заходів щодо зменшення вмісту радіоактивних речовин, а саме інтенсивних агрохімічних прийомів, що впливають на екосистему, тощо.

Список використаних джерел

1. Гудзь В. П. Землеробство: підруч. 2-ге вид. перероб. та доп. / В.П. Гудзь, І.Д. Примака, Ю.В. Будьонний, С.П. Танчик; за ред. В. П. Гудзя. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 464 с.
2. Державна програма розвитку земельних відносин в Україні на 2006-2015 роки (проект) / Д.С. Добряк, А.Г. Мартин, О.П. Канах та ін. — Землеустрій і кадастр. — 2006. — № 1. — С. 100–128.
3. Екологічні проблеми землеробства / [І.Д. Примака, Ю.П. Манько, Н.М. Рідей та ін.; за ред. І. Д. Примака. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 456 с.
4. Малиновський А.С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення: моногр. / А.С. Малиновський. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 604 с.
5. Новаковський Л.Я. Основні положення концепції розвитку земельної реформи в Україні / Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк ; Ін-т землеустрою УААН. — К., 2000. — 96 с.
6. Павловська Л.Д. Еколого-економічні основи виробництва і використання кормів у зоні радіоактивного забруднення: [моногр.] / Л.Д. Павловська, В.П. Славов — К.: Світ 1999. — 176 с.
7. Прохоров В.М. Миграция радиоактивных загрязнений в почвах. Физико-химические механизмы и моделирование / В.М. Прохоров / под ред. Р.М. Алексахина. — М.: Энергоиздат, 1981. — 98 с.
8. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. — К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2006. — С. 139-162.
9. Третяк А.М. Землеупорядне проектування: Теоретичні основи і територіальний землеустрій: навч. посіб. / А.М. Третяк. — К.: Вища освіта, 2006. — 528 с.
10. Третяк А.М. Наукові основи землеустрою: навч. посіб. / А.М. Третяк. — К.: ТОВ ЦЗРУ, 2002. — 342 с.
11. Чешев А.С. Основы землепользования и землеустройства: учеб. для вузов, изд. 2-е, доп. и перераб. / А.С. Чешев, В.Ф. Вальков. — Ростов н/Дону: Издат. центр «МарТ», 2002. — 544 с.
12. Юрченко А.Д. Зарубіжний досвід правового регулювання встановлення меж адміністративно-територіальних утворень / А. Д. Юрченко // Земельне право України. — 2006. — №9. — С. 40–48.
13. Agricultural systems : economics, technology and diversity / Oliver W. Castalonge [editor]. p. cm. Includes bibliographical references and index. ISBN 978-1-60692-025-1
14. Geochemistry of soil radionuclides / Soil Science Society of America Madison, Wisconsin, USA 2002. Library of Congress Registration Number: 2002106128.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2012 р.

*

Вплив державного регулювання на ефективність сільськогосподарського виробництва

Постановка проблеми. Державна підтримка аграрного сектору є одним із пріоритетних напрямів здійснення економічної політики у більшості розвинутих країн світу і розглядається як необхідний інструмент аграрної політики за ринкових умов. Але система заходів державної бюджетної підтримки вітчизняного АПК формується в міру необхідності й тому не має системного характеру, а заходи підтримки аграрної сфери часто здійснюються без узгодження з іншими формами державного регулювання і основний ефект від їх надання одержує не сільське господарство, а суміжні монополізовані галузі. За умов нееквівалентних міжгалузевих відносин, які склалися в АПК, доцільніше визнати неефективними не самі заходи з підтримки, а напрями їх використання, а також недосконалість організаційно-економічного механізму в галузі, відсутність відповідного контролю у фінансовій сфері [5]. Це вимагає ретельнішого аналізу сфери сільськогосподарського виробництва та переорієнтації напрямів державної підтримки відповідно до потреб сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль держави у стимулюванні нарощення обсягу сільськогосподарської продукції розглядали: А. Силивончик [2], І.Б. Яців [4], С.Ф. Яців [4], О.М. Шпичак [3] та інші вчені-економісти. У роботах зазначених авторів обґрунтовано об'єктивну необхідність державного регулювання сільського господарства, визначені завдання і функції державного регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду та національних особливостей.

Мета статті – оцінка результатів державної підтримки сільськогосподарського виробництва з метою переорієнтації її напрямів для підвищення ефективності функціонування сільського господарства.

Виклад основних результатів дослідження. Аналіз пропозиції продукції тваринного походження дає змогу зробити висновок, що Україна має потенційні можливості забезпечити населення цією продукцією з урахуванням раціональних норм харчування. У 1990 році на власних земельних ресурсах було вироблено на одну особу м'яса 84 кг, а молока – 472,3 кг. Слід зауважити, що зернових було використано на корм 28 млн т при виробництві 51 млн т, а експорт їх становив лише 3 млн т. У 2008 році одержано зернових 53,3 млн т, використано на корм 13,6 млн т, а 16,7 млн т експортовано; у 2009 році виробництво становило 46,0 млн т, використано на корм 14,0 млн т, а експортовано 26,2 млн т. Це пов'язано з тим, що вигідніше вивозити зерно, а не використовувати на корм тварин, продукція яких збиткова.

Скорочення обсягів використання зерна на корм відбувалося не тільки за рахунок зменшення кількості поголів'я, а й за обмеження годівлі худоби та птиці збалансованими комбікормами [2]. За раціонального використання сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки (зернових) у разі переорієнтації напрямів втручання держави у процес регулювання ринків економічними механізмами можливо протягом найближчих років забезпечити високу ефективність сільськогосподарського виробництва. Проте на ринку м'ясопродуктів відсутній платоспроможний попит, що за законами ринку стримує виробництво, який проти 1990 році був однією з головних причин його скорочення [4].

---

* Науковий керівник – В.І. Губенко, доктор економічних наук, професор.
© А.В. Безкровний, 2013

Аналіз впливу державної підтримки вирощування молодняку великої рогатої худоби показує, що збитковість з урахуванням

дотацій та доплат має тенденцію до збільшення (табл. 1).

1. Аналіз державної підтримки виробництва м'яса яловичини у сільськогосподарських підприємствах України за 2007–2011 рр.

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Дотації та доплати на 1 т, грн	1499,0	2193	810	850	891
Собівартість 1 т реалізованої продукції, грн	8762,4	11024	12369	13972,4	15783,6
Ціна реалізації без ПДВ та доплат 1 т, грн	5171,0	8363	8306	8960,8	9667
Ціна реалізації з доплатами та дотаціями 1 т, грн	6670,0	10556	9116	9810,8	10558
Рівень збитковості (без дотацій), %	-41,0	-24,1	-32,9	-35,9	-38,7
Рівень збитковості (з дотаціями та доплатами), %	-23,7	-4,3	-26,3	-29,8	-33

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [1].

Під час встановлення підвищених доплат у 2008 році збитковість становила лише 4,3%, за обмеження їх розміру в 2011 році – збільшилася до 33%. Водночас, узагальнюючи викладене вище, необхідно відзначити, що незважаючи на обмежені обсяги державної підтримки, недосконалість механізмів її надання, несвоєчасність виплати коштів, державна бюджетна підтримка дещо нівелювала негативний вплив нееквівалентного обміну в АПК на фінансово-економічний

стан сільського господарства. Без неї збитковість по галузі з виробництва м'яса великої рогатої худоби була б вищою на 5,7% та в 2011 році становила б 38,7%.

Із метою обґрунтування необхідності переорієнтування державної підтримки сільського господарства в Україні проведено розрахунок ефективності експорту зерна та його використання при виробництві м'яса великої рогатої худоби (табл. 2).

2. Ефективність імпортозаміщення м'яса ВРХ власним виробництвом в Україні у 2011 р.

Показник	Ефект від реалізації та використання зерна	
	млн дол. США	млн грн
Ефективність експорту фуражного зерна		
Виручка від експорту 1 млн т зерна за контрактними цінами, що склалися з урахуванням ПДВ	239	1912
Ціна придбання у товаровиробника	182	1456
Витрати на митне оформлення	28	224
Транспортні витрати	4,3	34,4
Витрати на зберігання	2	16
Підприємницький дохід	22,7	181,6
З урахуванням повернення ПДВ	43,3	346,4
Ефективність імпортозаміщення м'яса власним виробництвом		
Виробництво м'яса у результаті використання 1 млн т зерна замість його експорту (1 млн т: 6,2 т корм.од = 161 тис. т живої маси)		
Виробництво у перерахунку на яловичину (забійний вихід 50%) 80,5 тис.т	315,4	2523,2
Витрати на виробництво 80,5 тис. т м'яса за фактичної собівартості	157,7	1261,6
Витрати на придбання 80,5 тис. т м'яса за імпортом	177,8	1422,4
Прибуток від імпортозаміщення м'яса	20,1	160,8

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України [1].

За даними таблиці 2, у 2011 році експорт 1 млн т зерна, потрібного для розвитку м'ясного скотарства, дає змогу одержати

346,4 млн грн підприємницького доходу. Якщо це зерно перенаправити у тваринницьку галузь, то можна виробити 161 тис. т

м'яса у живій масі, або 80,5 тис. т у забійній масі. При цьому витрати на його виробництво становлять 2523,2 і 1261,6 млн грн відповідно. Придбання цього обсягу в забійній масі за кордоном коштуватиме 1422,4 млн грн. Прибуток від імпортозаміщення становитиме майже 160,8 млн грн, або 20,1 млн дол. США. Отже, Україні вигідніше направляти зерно у м'ясне скотарство, ніж експортувати за кордон. Ця тенденція посилюється за умови впровадження у галузь нових ресурсозберігаючих технологій для вирощування та відгодівлі худоби; стимулювання виробництва м'яса подібно тому, як це здійснювалося у рамках пріоритетного національного проекту; захисту товаровиробників за допомогою митних заходів від імпорту субсидованого м'яса [3].

Висновки. Незважаючи на скорочення збитковості виробництва у тваринницькій галузі за умов нееквівалентних міжгалузе-

вих відносин в АПК до 38,7%, рівень державної підтримки є недостатнім і збільшує дохідність виробництва м'яса великої рогатої худоби лише на 5,7%. Тому на сучасному етапі необхідне переорієнтування напрямів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у деяких галузях АПК на заохочення власного виробництва продукції тваринництва, що забезпечить додатково прибуток сільськогосподарським виробникам. Це можливо завдяки переходу на догвірні умови надання підтримки, за якими виділення коштів здійснюватиметься лише за умови виконання товаровиробниками певних умов і зобов'язань перед державою. У подальших дослідженнях маємо на меті проаналізувати механізм державної підтримки сільського господарства відповідно до вимог СОТ із метою надання пропозицій щодо його удосконалення.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Силивончик А. До и после / А. Силивончик // Бизнес. – 2011. – № 29 (964). – С. 69–70.
3. Шпичак О.М. Проблеми адаптації ціноутворення на продукцію АПК України до євроінтеграційних умов / О.М. Шпичак // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів та природокористування України. – 2007. – № 110. – Ч. 2. – С. 15–21.
4. Яців І.Б. Регіональний ринок м'яса: ефективність функціонування і перспективи розвитку: моногр. / І.Б. Яців, С.Ф. Яців. – Львів, 2008. – 186 с.
5. Arrow K. Existence of Equilibrium for a Competitive Economy / K. Arrow, G. Debreu // Econometrica. – 1954. – Vol.22, #3. – P. 265–290.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2012 р.

*

УДК 338.439.226: 65.011.3

О.П. КНЯЗЄВА, аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

Оцінка ступеня ризикогенності сільськогосподарських угідь

Постановка проблеми. Сільське господарство, як і будь-яка інша галузь економіки, має свої особливості функціонування, які зумовлюють певну специфіку прояву ри-

зиків у ньому. Серед інших галузей, де природні сили розглядаються лише з погляду стихійного лиха і заподіяння збитків, сільське господарство є винятком, оскільки за певних умов ці сили можуть стати фактором додаткового прибутку. Враховуючи, що в рослинництві температура, сонячна енергія та волога є факторами виробництва, дія

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

© О.П. Князєва, 2013

м'яса у живій масі, або 80,5 тис. т у забійній масі. При цьому витрати на його виробництво становлять 2523,2 і 1261,6 млн грн відповідно. Придбання цього обсягу в забійній масі за кордоном коштуватиме 1422,4 млн грн. Прибуток від імпортозаміщення становитиме майже 160,8 млн грн, або 20,1 млн дол. США. Отже, Україні вигідніше направляти зерно у м'ясне скотарство, ніж експортувати за кордон. Ця тенденція посилюється за умови впровадження у галузь нових ресурсозберігаючих технологій для вирощування та відгодівлі худоби; стимулювання виробництва м'яса подібно тому, як це здійснювалося у рамках пріоритетного національного проекту; захисту товаровиробників за допомогою митних заходів від імпорту субсидованого м'яса [3].

Висновки. Незважаючи на скорочення збитковості виробництва у тваринницькій галузі за умов нееквівалентних міжгалузе-

вих відносин в АПК до 38,7%, рівень державної підтримки є недостатнім і збільшує дохідність виробництва м'яса великої рогатої худоби лише на 5,7%. Тому на сучасному етапі необхідне переорієнтування напрямів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у деяких галузях АПК на заохочення власного виробництва продукції тваринництва, що забезпечить додатково прибуток сільськогосподарським виробникам. Це можливо завдяки переходу на догівірні умови надання підтримки, за якими виділення коштів здійснюватиметься лише за умови виконання товаровиробниками певних умов і зобов'язань перед державою. У подальших дослідженнях маємо на меті проаналізувати механізм державної підтримки сільського господарства відповідно до вимог СОТ із метою надання пропозицій щодо його удосконалення.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Силивончик А. До и после / А. Силивончик // Бизнес. – 2011. – № 29 (964). – С. 69–70.
3. Шпичак О.М. Проблеми адаптації ціноутворення на продукцію АПК України до євроінтеграційних умов / О.М. Шпичак // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів та природокористування України. – 2007. – № 110. – Ч. 2. – С. 15–21.
4. Яців І.Б. Регіональний ринок м'яса: ефективність функціонування і перспективи розвитку: моногр. / І.Б. Яців, С.Ф. Яців. – Львів, 2008. – 186 с.
5. Arrow K. Existence of Equilibrium for a Competitive Economy / K. Arrow, G. Debreu // Econometrica. – 1954. – Vol.22, #3. – P. 265–290.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2012 р.

*

УДК 338.439.226: 65.011.3

О.П. КНЯЗЄВА, аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

Оцінка ступеня ризикогенності сільськогосподарських угідь

Постановка проблеми. Сільське господарство, як і будь-яка інша галузь економіки, має свої особливості функціонування, які зумовлюють певну специфіку прояву ри-

зиків у ньому. Серед інших галузей, де природні сили розглядаються лише з погляду стихійного лиха і заподіяння збитків, сільське господарство є винятком, оскільки за певних умов ці сили можуть стати фактором додаткового прибутку. Враховуючи, що в рослинництві температура, сонячна енергія та волога є факторами виробництва, дія

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.

© О.П. Князєва, 2013

природних факторів може не тільки спричиняти збитки, а й приносити додатковий дохід, хоча і збільшує рівень еколого-економічних ризиків.

Проблема ризику зміни вартості сільськогосподарських угідь є досить складною та має багатогранний характер. Передусім це пов'язане із тим, що такі землі є, з одного боку, засобом виробництва, з іншого – товаром, який можна продати, або здати в оренду. Отже, цілком логічно, що погіршення або поліпшення їхніх фізико-хімічних характеристик приведе до зміни величини врожайності, а також до зниження або збільшення вартості угідь. Однак на практиці це не завжди так. На нинішній час при розгляді землі як товару її вартість має лише формальне значення, оскільки не входить до аграрного капіталу, тобто не є земельним капіталом, а як засіб виробництва не має амортизаційних відшкодувань [8, 18].

Ці питання дуже серйозні, оскільки наслідки зміни параметрів родючого ґрунтового покриву можуть досить суттєво вплинути на показники рентабельності підприємства, а при ігноруванні негативних наслідків використання земельних ресурсів призвести навіть до банкрутства підприємства через постійне зниження врожаїв і зростання витрат на удобрення [8, 9].

На сучасному етапі земля є таким засобом виробництва, що потребує амортизаційних витрат [5, 10], оскільки безвідповідальне ставлення до цього цінного ресурсу призводить до втрат значних площ родючих земель у межах держави [14]. Крім того, сучасні земельно-орендні відносини в Україні не сприяють інвестиціям, спрямованим на підвищення родючості орендованих земель, що призводить до їх виснажливої експлуатації орендарем та врешті-решт виведення з обороту орних земель [15].

Результати виробничого виснаження землі не відображаються в економічних розрахунках, що не виправдано завищує рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств.

Саме тому питання оцінки й управління еколого-економічними ризиками зміни вартості сільськогосподарських угідь нині стоїть дуже гостро в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями ризиків і проблем, пов'язаних із використанням земельних ресурсів у сільському господарстві, займаються науковці І.К. Бистряков [1], О.М. Віленчук [2], Л.М. Грановська [3], Ю.Г. Гуцуляк [4], Д.С. Добряк [6], С.І. Дорогунцов [7], А.М. Третяк [13] та ін. Незважаючи на безумовну значущість їхніх досліджень, питання оцінки й управління еколого-економічними ризиками зміни вартості сільськогосподарських угідь потребують доопрацювання в напрямі визначення прийнятного рівня ризику та вибору оптимальної стратегії розвитку підприємства.

Мета статті – формування концептуальних підходів і розробка механізму оцінювання й управління еколого-економічними ризиками зміни вартості сільськогосподарських угідь, зокрема в Житомирській області.

Виклад основних результатів дослідження. Невизначеність із приводу погодних умов, недостовірність інформації цінової політики конкурента в економіці та в сільському господарстві зокрема спричиняє виникнення еколого-економічних ризиків, вивчення яких набуло широкого розвитку останніми роками. Зважаючи на вищезазначене, серед ризиків, які притаманні діяльності сільського господарства, особливу увагу слід звернути на ризики зменшення родючості ґрунтів унаслідок недотримання технологій вирощування рослинницької продукції, надмірного або недостатнього внесення мінеральних або органічних добрив, недотримання сівозміни, вирощування культур, які виснажують ґрунт без застосування необхідних ґрунтозберігаючих заходів. Це в свою чергу призводить до зниження родючості ґрунтів, зменшення врожаїв, зниження рентабельності та в кінцевому підсумку до виникнення збитків. Розрахунки зміни вартості сільськогосподарських угідь під впливом вищезазначених факторів були проведені нами раніше [9] і використані як підстава для проведення досліджень з оперативної оцінки ризикогенності угідь.

Для визначення впливу еколого-економічних ризиків зміни вартості сільськогосподарських угідь нами розроблена наступна схема: 1) оцінено чутливість вартості угідь

залежно від видів впливу на неї з боку соціо-еколого-економічного середовища; 2) за допомогою кореляційно-регресійного аналізу здійснено оцінку вартості угідь і значень показників (факторних ознак), що є формами прояву окремих ризиків; 3) на основі проведеного аналізу розроблено механізм оцінювання та управління еколого-економічними ризиками зміни вартості сільськогосподарських угідь у Житомирській області.

Одним із найпростіших і широко відомих методів урахування чинників невизначеності є аналіз чутливості. Його метою є виявлення найважливіших факторів, так званих "критичних змінних", які здатні найбільш серйозно вплинути на досліджуваній показник (він має назву результативного фактора або краще – ознаки), у нашому дослідженні це вартість сільськогосподарських угідь, і перевірити вплив послідовних змін цих факторів на результативний [12].

Аналіз чутливості має ряд переваг, що дають можливість використати даний метод для нашого дослідження, а саме: розраховуючи критичні для підприємства значення досліджуваного показника менеджер виявляє слабкі місця, на основі цих даних розробляє програму щодо посилення цих слабких місць, проведення аналізу чутливості в межах підприємства дає можливість виявити фактори, які найбільш критичні для процесу виробництва й одержання прибутку (результативної ознаки), що уможливорює прогнозування та оперативне реагування на виникаючі загрози для підприємства (факторні ознаки). Виходячи з цього, його ще називають аналізом "що буде, якщо..." [11, 12, 14, 17].

Описаний метод ґрунтується на "послідовно-одиничній" зміні кожної факторної ознаки, вплив якої вивчається [17]. Як міру чутливості зручніше використовувати показник коефіцієнта еластичності, який показує на скільки відсотків зміниться в середньому результативна ознака при зміні факторної

ознаки на 1%. Чим більшим (за абсолютною величиною) буде коефіцієнт еластичності, тим вищим буде ступінь еколого-економічного ризику зміни вартості сільськогосподарських угідь. Знання величини коефіцієнта еластичності (E_{xi}) дає змогу встановити, на скільки відсотків зміниться коефіцієнт ризику зміни вартості сільськогосподарських угідь (K_{pxi}), якщо факторні величини економічного показника зміняться на 1%:

$$\Delta K_{pxi} = E_{xi} \cdot \Delta x_i,$$

де ΔK_{pxi} – зміна коефіцієнта еколого-економічного ризику за факторною ознакою;

E_{xi} – коефіцієнт еластичності факторної ознаки x_i ;

Δx_i – зміни факторної ознаки.

На практиці при подібних розрахунках доцільніше скористатися скінченно-різницеvim аналогом формули для обчислення еластичності (E_{xi}) [11]. Знаючи це співвідношення, можна виразити коефіцієнт ризику в натуральних одиницях вимірювання величини, що розглядається:

$$E_{xi} \approx \frac{x}{y_x} \cdot \frac{\Delta y_x}{\Delta x},$$

де величину Δx ми задаємо самостійно [$\Delta x = (x_{\max} - x_{\min})/100$], $\Delta y_x = y(x + \Delta x) - y(x)$.

Це дасть змогу швидко й реально оцінити ризикогенну ситуацію, розробити та здійснити міри щодо виходу з неї.

До змінних, що, на нашу думку, найбільше впливають на вартість сільськогосподарських угідь, нами було віднесено показники, які є формами прояву еколого-економічного ризику зміни вартості сільськогосподарських угідь (табл. 1).

1. Показники чутливості, які найбільше впливають на вартість сільськогосподарських угідь Житомирської області (залежна величина)

№ з/п	Незалежна величина (факторна ознака) x_i	Середнє значення x_i , $x_{\text{сєр}}$	Коефіцієнт кореляції R_{xy}	Тїснота залежності (чутливості)
Економічні показники				
1	Виробничі витрати на 1 га зернових культур, тис. грн	5,25	0,18	Слабка
2	Прибуток (збиток) на 100 га сільськогосподарських угідь, грн	9,78	0,26	- » -

3	Рівень рентабельності продукції сільського господарства, %	-11,97	0,35	Помірна
4	Вартість реалізованої сільськогосподарської продукції з 1 га сільськогосподарських угідь, грн/га	897,01	0,48	- » -
5	Урожайність зернових культур, ц/га	23,16	0,76	Висока
Агроекологічні показники				
6	Індекс інтенсивності використання земельного фонду, %	0,95	0,25	Слабка
7	Рівень внесення органічних добрив на 1 га сільськогосподарських угідь, т/га	0,31	0,25	- » -
8	Рівень внесення мінеральних добрив на 1 га сільськогосподарських угідь, кг/га	37,74	0,43	Помірна
9	Індекс сільськогосподарської освоєності земельного фонду, %	0,63	0,68	Помітна
10	Середньозважений вміст гумусу, %	1,58	0,72	Висока
11	Індекс розораності земельного фонду, %	0,42	0,77	- » -
12	Якість ґрунту, балів	51,10	0,86	- » -
Соціальні показники				
13	Трудозабезпеченість сільськогосподарських підприємств, осіб/тис. га	18	0,46	Помірна
14	Вантажооборот автомобільного транспорту, млн ткм	14,55	0,47	- » -
15	Чистота населення, особа/1 км ²	29	0,65	Помітна

Джерело: Власні розрахунки за даними Головного управління статистики в Житомирській області за 2010 р.

Після проведення розрахунків, встановлення формального зв'язку згідно з критерієм оцінювання за шкалою Чеддока (табл. 2) та враховуючи результати аналізу

(величину індексу кореляції), ми дійшли висновку, що частина показників саме із слабким взаємозв'язком має бути відхилена.

2. Оціночна шкала тісноти взаємозв'язку між факторною ознакою та результуючою змінною (за Чеддоком)

Нижня межа	Верхня межа	Тіснота взаємозв'язку
0,1	0,29	Слабка
0,3	0,49	Помірна
0,5	0,69	Помітна
0,7	0,89	Висока
0,9	1	Дуже висока

Джерело: Шкала Чеддока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://math.semestr.ru/corel/cheddok.php>.

За нашими дослідженнями, найважливішими для визначення ризику змін вартості земельних угідь виявилися такі змінні, як: якість ґрунту ($R^2=73,13\%$); менш важливими, однак досить впливовими, є індекс розораності земель ($R^2=62,46\%$), урожайність зернових культур ($R^2=57,86\%$), середньозважений вміст гумусу ($R^2=51,83\%$), індекс сільськогосподарської освоєності ($R^2=50,56\%$), чистота населення ($R^2=42,84\%$). Такі показники, як вартість реалізованої сільськогосподарської продукції з 1 га ($R^2=23,46\%$), вантажооборот автомобільного транспорту ($R^2=21,83\%$), внесення мінеральних добрив на 1 га сільськогосподарських угідь ($R^2=21,36\%$), трудозабезпеченість ($R^2=20,93\%$) мають слабкий зв'язок із досліджуваним по-

казником, але не виключають вплив на нього. Рівень рентабельності продукції має опосередкований вплив на вартість сільськогосподарських угідь, що підтверджується низьким рівнем коефіцієнта детермінації ($R^2=12,07\%$). Всі ці вищезазначені фактори формують соціо-еколого-економічну ризик-систему вартості сільськогосподарських угідь.

З метою виявлення сили впливу окремих факторів і резервів, закладених у них, ми скористалися коефіцієнтами еластичності (E_{xi}), значення яких у розрізі досліджуваних факторів подані нижче (табл. 3), для розрахунку еколого-економічного ризику зміни вартості сільськогосподарських угідь.

3. Значення показників еластичності факторів, які впливають на вартісну оцінку сільськогосподарських угідь Житомирської області

Факторна ознака x_i	Умовні позначення	Коефіцієнт еластичності, E_{xi}
Трудозабезпеченість сільськогосподарських підприємств, осіб/тис. га	x_1	0,43
Вантожооборот автомобільного транспорту, млн ткм	x_2	0,17
Рівень рентабельності продукції сільського господарства, %	x_3	0
Внесено мінеральних добрив на 1 га сільськогосподарських угідь, кг/га	x_4	0,12
Вартість реалізованої сільськогосподарської продукції з 1 га сільськогосподарських угідь, грн/га	x_5	0,26
Індекс розораності земельного фонду, %	x_6	0,36
Індекс сільськогосподарської освоєності земельного фонду, %	x_7	0,49
Щільність населення, особа/1 км ²	x_8	0,63
Середньозважений вміст гумусу, %	x_9	0,69
Урожайність зернових культур, ц/га	x_{10}	0,89
Якість ґрунту, балів	x_{11}	1,16

Джерело: Власні розрахунки.

Проведений аналіз коефіцієнтів еластичності показав, що на збільшення ризику зміни вартості сільськогосподарських угідь найбільше впливає фактор якісного складу ґрунту. Так, із збільшенням його частки на 1% вартість сільськогосподарських угідь у перерахунку на 1 га зростає на 1,16%, або в 1,16 раза.

Високий ступінь впливу фактора зміни врожайності зернових культур на ризик зміни вартості сільськогосподарських угідь (1% зміни якого приводить до зміни вартості на 0,89%) зумовлений тим, що врожайність будь-якої сільськогосподарської культури залежить від вмісту гумусу, природних властивостей ґрунтів, їх хімічного складу та структури угідь.

Висновки. Такі показники як середньозважений вміст гумусу, урожайність зернових культур, якість ґрунту (x_9 , x_{10} , x_{11}) є ендогенними регресорами, тому значення врожайності зернових культур певною мірою визначається якістю ґрунтового покриття та вмісту в ньому гумусу. Це є поясненням того факту, що ступінь впливу на середнє значення вартості сільськогосподарських угідь 1% зміни врожайності зернових культур на 0,27% менший за ступінь впливу зміни якісного складу ґрунту на 1%. Рентабельність продукції сільського господарства не має прямого впливу на вартість сільськогосподарських угідь, що не виключає його опосередкованого впливу.

Список використаних джерел

1. Бистряков І.К. Становлення зеленої економіки в Україні: методологічні аспекти / І.К. Бистряков // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 50-57.
2. Віленчук О.М. Формування системи страхування екологічних ризиків: моногр. / О.М. Віленчук. – Житомир: Вид-во ДВНЗ „Державний агроекологічний університет”, 2007. – 260 с.
3. Грановська Л.М. Раціональне природокористування в зоні екологічно-економічного ризику / Л.М. Грановська. – Херсон: ХДУ, 2007. – 372 с.
4. Гуцуляк Ю.Г. Сталій та еколого-безпечний розвиток агроєкосистем в Україні / Ю.Г. Гуцуляк // Землевпоряд. вісн. – 2009. – №3. – С. 24-30.
5. Дворецький А.М. Методичні підходи розрахунку вартості ріллі на основі відновлення енергетичного ресурсу гумусу [Електронний ресурс] / А.М. Дворецький // Ефективна економіка. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
6. Добряк Д.С. Стан і перспективи розвитку землеустрою в Україні / Д.С. Добряк // Землевпорядкування. – 2002. – №2. – С. 24-30.
7. Дорогунцов С.І. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу України і проблеми забезпечення його ефективного використання / С.І. Дорогунцов, О.С. Новаторов, Т.С. Ніколаєнко. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 1999. – 82 с.
8. Кашенко О.Л. Економічні основи екологічного підприємництва / О.Л. Кашенко // Агроінком. – 1999. – №10-12. – С. 37-40.
9. Князева О.П. Оцінка еколого-економічних ризиків при використанні земельних ресурсів / О.П. Князева, Р.А. Залевський, О.М. Ніколюк // Вісн. Житомир. держ. технолог. ун-ту. Серія: економічні науки. – 2012. – Вип. №3 (61). – С. 287-290.

10. *Мартин А.* Актуалізація показників нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / *А. Мартин* // Землевпоряд. вісн. – 2011. – №6. – С. 32-37.
11. *Олексів І.Б.* Методи багатовимірної аналізу в оцінюванні фінансових ризиків підприємства / *І.Б. Олексів, Н.Ю. Подольчак* // Фінанси України. – 2005. – №1. – С. 96-105.
12. *Сахарцева І.І.* Ризики економічної діагностики підприємства: навч. посіб. / *І.І. Сахарцева, О.В. Шляга.* – К., 2007. – 286 с.
13. *Третьяк А.М.* Напрямки формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи / *А.М. Третьяк* // Землевпоряд. вісн. – 2008. – №1. – С. 29-33.
14. *Чепурко В.В.* Оцінка зонально-галузевого ризику аграрного виробництва / *В.В. Чепурко* // Економіст. – 2000. – №6. – С. 74-77.
15. *Чепурко В.В.* Экономический риск аграрного производства: теория, методы оценки, управление / *В.В. Чепурко.* – Симферополь: Таврия, 2000. – 306 с.
16. Шкала Чеддока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://math.semestr.ru/corel/cheddok.php>.
17. *Яркіна Н.М.* Економетричне моделювання в управлінні підприємницьким ризиком / *Н.М. Яркіна* // Фінанси підприємств. – 2003. – №11. – С. 77-80.
18. *Ponting C.* The Burden of the past / *C. Ponting* // Global Dialogue. – 2002. – Vol. IV. – №1. – P. 1-10.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2012 р.

*

УДК 332.28:631.11

О.Я. БЕРЕЗІВСЬКА, аспірант*
Львівський національний аграрний університет

Економічне регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних угідь

Постановка проблеми. Розвиток організаційно-правових форм господарювання тісно пов'язаний із загальним розвитком аграрного виробництва, адаптацією підприємств до ринкового середовища й необхідністю підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, окремих галузей і підприємства загалом, їх економічної ефективності. За цих умов виникає необхідність економічного регулювання діяльності господарюючих суб'єктів як організаційно-правових форм господарювання нового типу. Завданням економічного регулювання є формування сприятливих інституціональних умов взаємодії економічних суб'єктів господарювання у процесі здійснення ними господарських трансакцій. Здебільшого цей процес відбувається за обмеженості виробничих ресурсів у певних інституціональних

умовах та здійснюється через відповідні механізми. Механізми економічного регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств слід розглядати як взаємозумовлені важелі, за допомогою яких можна одержати синергетичний ефект у їхній виробничо-господарській діяльності.

Оренда земельних угідь в особистих селянських господарств сільськогосподарськими підприємствами дасть їм можливість формувати раціональні розміри за площею сільськогосподарських угідь і на цій основі запровадити ефективний внутрішньогосподарський механізм економічних відносин.

Запровадження оренди землі поліпшує матеріальний стан власників земельних ділянок, зокрема тих, що не використовують через певні причини.

Однак орендні відносини мають чимало недоліків, зокрема, стосовно дотримання термінів виплати орендної плати згідно з договорами й особливо щодо оцінки натуральної продукції. Передбачається, що у

---

* Науковий керівник – *В.В. Липчук*, доктор економічних наук, професор.
© О.Я. Березівська, 2013

10. *Мартин А.* Актуалізація показників нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / *А. Мартин* // Землевпоряд. вісн. – 2011. – №6. – С. 32-37.
11. *Олексів І.Б.* Методи багатовимірної аналізу в оцінюванні фінансових ризиків підприємства / *І.Б. Олексів, Н.Ю. Подольчак* // Фінанси України. – 2005. – №1. – С. 96-105.
12. *Сахарцева І.І.* Ризики економічної діагностики підприємства: навч. посіб. / *І.І. Сахарцева, О.В. Шляга.* – К., 2007. – 286 с.
13. *Третьяк А.М.* Напрямки формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи / *А.М. Третьяк* // Землевпоряд. вісн. – 2008. – №1. – С. 29-33.
14. *Чепурко В.В.* Оцінка зонально-галузевого ризику аграрного виробництва / *В.В. Чепурко* // Економіст. – 2000. – №6. – С. 74-77.
15. *Чепурко В.В.* Экономический риск аграрного производства: теория, методы оценки, управление / *В.В. Чепурко.* – Симферополь: Таврия, 2000. – 306 с.
16. Шкала Чеддока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://math.semestr.ru/corel/cheddok.php>.
17. *Яркіна Н.М.* Економетричне моделювання в управлінні підприємницьким ризиком / *Н.М. Яркіна* // Фінанси підприємств. – 2003. – №11. – С. 77-80.
18. *Ponting C.* The Burden of the past / *C. Ponting* // Global Dialogue. – 2002. – Vol. IV. – №1. – P. 1-10.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2012 р.

*

УДК 332.28:631.11

О.Я. БЕРЕЗІВСЬКА, аспірант*
Львівський національний аграрний університет

Економічне регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних угідь

Постановка проблеми. Розвиток організаційно-правових форм господарювання тісно пов'язаний із загальним розвитком аграрного виробництва, адаптацією підприємств до ринкового середовища й необхідністю підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, окремих галузей і підприємства загалом, їх економічної ефективності. За цих умов виникає необхідність економічного регулювання діяльності господарюючих суб'єктів як організаційно-правових форм господарювання нового типу. Завданням економічного регулювання є формування сприятливих інституціональних умов взаємодії економічних суб'єктів господарювання у процесі здійснення ними господарських трансакцій. Здебільшого цей процес відбувається за обмеженості виробничих ресурсів у певних інституціональних

умовах та здійснюється через відповідні механізми. Механізми економічного регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств слід розглядати як взаємозумовлені важелі, за допомогою яких можна одержати синергетичний ефект у їхній виробничо-господарській діяльності.

Оренда земельних угідь в особистих селянських господарств сільськогосподарськими підприємствами дасть їм можливість формувати раціональні розміри за площею сільськогосподарських угідь і на цій основі запровадити ефективний внутрішньогосподарський механізм економічних відносин.

Запровадження оренди землі поліпшує матеріальний стан власників земельних ділянок, зокрема тих, що не використовують через певні причини.

Однак орендні відносини мають чимало недоліків, зокрема, стосовно дотримання термінів виплати орендної плати згідно з договорами й особливо щодо оцінки натуральної продукції. Передбачається, що у

---

* Науковий керівник – *В.В. Липчук*, доктор економічних наук, професор.
© О.Я. Березівська, 2013

міру зміцнення фінансово-економічного стану суб'єктів господарювання рівень орендної плати зростатиме, що позитивно впливатиме на розвиток орендних земельних відносин.

Запровадження механізму ефективної оренди сільськогосподарських угідь є основою формування великотоварного підприємницького сектора в системі аграрного виробництва пореформеного періоду. Цей механізм становить основу земельних відносин сільськогосподарських підприємств і, на нашу думку, навіть в умовах сформованого ринку земель сільськогосподарського призначення виконуватиме цю роль упродовж тривалого періоду. Водночас, орендні земельні відносини повинні унеможливити подальшу парцеляцію сільськогосподарських угідь, а відтак, збереження й нарощування достатнього рівня концентрації землекористування робитиме сільськогосподарські підприємства привабливішими об'єктами інвестування, уможливить із більшою ефективністю використовувати засоби механізації, трудові ресурси, диверсифікувати діяльність підприємств.

Оренда земель створює умови для нормального функціонування не тільки великих сільськогосподарських підприємств, а й для організації відносно невеликих фермерських господарств. Крім того, орендарями земельних угідь можуть бути не тільки сільськогосподарські підприємства в особі їх діючого керівництва, а й представники капіталу неаграрного походження. Загалом, механізм оренди земельних угідь також створює можливість для переходу угідь до ефективнішого користувача, а отже, для їх економічного перерозподілу. Принципове значення в системі орендних відносин має зафіксований законодавством принцип добровільності оренди. Власник землі має можливість вибору способу її використання (особистого чи здачі в оренду) й певною мірою – можливість вибору орендаря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні основи розвитку земельних відносин, формування ринку земель сільськогосподарського призначення, розвитку орендних відносин і шляхів використання земельних угідь їх власниками до-

сліджені й опубліковані в наукових працях вітчизняних учених-економістів П.С. Березівського, В.Л. Валентинова, Ю.Е. Губені, В.Г. Поплавського, К.І. Посилаєвої, Д.І. Шеленко, М.Г. Ступеня, М.В. Щурика [1–9].

Зокрема, Ю.Е.Губені, досліджуючи соціально-економічні аргументи розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення на основі орендних відносин підсумовує, що складне питання оренди землі може в майбутньому стати основою нового типу земельних відносин, які поєднують у собі ефективність та справедливість [4, с. 127]; на думку П.С. Березівського, «інститут права оренди землі є простим і практичним правовим механізмом передачі прав користування землею» [1, с. 172], а також автор вважає, що збереження великотоварного підприємницького сектора в системі аграрного виробництва залежатиме від результатів функціонування механізму оренди земельних паїв [2, с. 280]; на основі аналізу розвитку орендно-земельних відносин в аграрному секторі Карпатського макрорегіону М.В.Щурик робить висновок, що організація орендно-земельних відносин у ньому не відповідає вимогам і потребам сьогодення. Оренда земель нині в основному спрямовується на задоволення матеріальних потреб орендарів. У макрорегіоні не сформована паритетність інтересів учасників оренди, оскільки в абсолютній своїй більшості плата за орендовані земельні ділянки залишається невинновиправдано низькою [9, с. 432]; вивчення питань регулювання земельних відносин при передачі землі в оренду К.І. Посилаєвою дало змогу зробити висновок про те, що оренда дозволяє фермеру досягти оптимальних розмірів землекористування. Йому не треба авансувати кошти на закупівлю землі, яка коштує дорого, і витрати на її придбання при порівняно низьких доходах не швидко окупляться. Оренда землі – це свого роду лізингова угода із землею, виплата власнику землі частини раніше витраченого капіталу й процента за нього. Саме тому чимало фермерів – початківців віддають перевагу оренді землі. У такому випадку потрібен менший стартовий капітал для відкриття справи. Крім того, оренда дає можливість фермеру – початківцю впевнитись у своїх силах перед при-

дбанням землі у власність [6, с.439]; досліджуючи проблеми власності, а відтак і необхідності запровадження оренди землі, В.Л. Валентинов зауважує, що одна з основних проблем реформування відносин власності в сучасних умовах – це недосконалий розподіл прав власності, під яким автор розуміє одержання селянами об'єктів земельної власності незалежно від намірів щодо характеру їх продуктивного використання. Ця проблема є специфічною саме для пореформеного етапу розвитку аграрного сектору, оскільки на попередньому етапі поставала проблема не розподілу, а формування права приватної власності на фактори і результати виробництва [3, с. 198-199]. Зарубіжні науковці також досліджують аналогічні проблеми, що стосуються використання землі в агробізнесі, у тому числі без купівлі земель, зокрема, значимість для громадян власних присадибних ділянок [10]; механізми виживання малого бізнесу [11]; сутність ефекту приватної власності [12]; американське сільське господарство, що змінюється [13], та ін.

Водночас організаційно-економічний механізм функціонування орендних земельних відносин, його конкретні важелі та інструменти вимагають поглибленішого дослідження, особливо стосовно регіональних умов розвитку сільськогосподарського виробництва.

Мета статті – узагальнення теоретичних засад економічного регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних угідь, здійснення прогностичного розрахунку ринкових трансакцій на основі продажу й оренди сільськогосподарських угідь у розрізі адміністративних районів Львівської області. За цих умов оренда земельних угідь особистих селянських господарств дасть можливість формувати раціональні розміри сільськогосподарських підприємств і на цій основі запровадити ефективний внутрішньогосподарський механізм економічних відносин.

Виклад основних результатів дослідження. У Львівській області чинний механізм оренди земель нині неспроможний ефективно запобігти проблемі парцеляції угідь, більше того, можливості для вільного

вибору власниками земельних паїв їх орендаря досить обмежені. Це означає, що безсумнівні прогресивні властивості механізму оренди землі не вдається повною мірою реалізувати на практиці.

Стабільність орендних відносин значною мірою залежить від умов, зафіксованих у договорах оренди, та від спроможності орендаря їх дотримувати, адже після завершення терміну дії одного договору оренди сторони можуть укласти інший. Та нерідко відносини сторін перериваються завчасно. Здебільшого це трапляється у випадку припинення діяльності сільськогосподарського підприємства через банкрутство. Однак бувають випадки, коли керівники підприємств не заперечують проти дострокового припинення відносин з окремими орендодавцями, виділяючи належну їм земельну частку у встановленому порядку. Тоді площа землекористування підприємства зменшується, але воно продовжує функціонувати далі. Звичайно, встановлення терміну оренди землі має важливе значення для розвитку орендних відносин. Більший термін дає можливість орендареві сформувати раціональну сівозміну, стимулює здійснення значних витрат на підвищення родючості ґрунтів, поліпшення угідь і в кінцевому підсумку сприяє посиленню інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Переважно селяни передавали земельні паї в оренду сільськогосподарським підприємствам, в яких вони одержали цей пай. Водночас дещо зросла кількість паїв, зданих в оренду фермерам, що сприяло нарощуванню потенціалу фермерських господарств. Далеко не завжди селяни мають реальну можливість вибору орендаря, здебільшого для власників паїв альтернативою може бути лише самостійне їх використання. Крім того, серед власників земельних паїв чимало осіб, які з тих чи інших причин не приділяють увагу забезпеченню їх ефективного використання. У Львівській області близько половини орендодавців – пенсіонери, а серед інших – частка працівників сільськогосподарських підприємств також порівняно невелика і продовжує зменшуватися за рахунок переходу права на пай від їх теперішніх власників до інших осіб.

Вивчення намірів власників земельних часток щодо розпорядження ними необхідне для прогнозування тенденцій у розвитку відносин оренди, очікуваної ціни продажу паїв тощо. Перехід права на земельний пай, який вилучений із користування сільськогосподарським підприємством і використовується селянською сім'єю для ведення особистого господарства, здебільшого не фіксується. Тому не зареєстровано жодного переходу права на земельну частку у Сколівському й Турківському районах, де взагалі відсутні засвідчені договорами відносини оренди земельних часток. Відносно невеликою є частка таких переходів порівняно з кількістю одержаних сертифікатів у Перемишлянському, Старосамбірському і Мостиському районах, де питома вага орендованих сільськогосподарськими підприємствами угідь у загальній їх площі також досить низька. Зважаючи на високу частку серед власників паїв пенсіонерів та осіб, котрі не мають відношення до сільськогосподарського виробництва, можна очікувати, що в перспективі число бажаючих продати земельний пай буде досить великим. Відтак ціна земельних часток порівняно з теперішньою грошовою оцінкою чи зарубіжними аналогами буде низькою.

Із цього приводу в економічній літературі висловлюються ґрунтовні застереження, іноді діаметрально протилежні. Зокрема, В. Г. Поплавський вказує, що якщо земля у нас стане товаром (буде знято мораторій на її купівлю-продаж), третина земельних площ відразу опиниться в руках повноправних власників. На думку самих селян, такими власниками на першому етапі стануть інвестори. При цьому відкриються фінансові шлюзи і земля опиниться в економічному (грошовому) обігу: розквітне іпотечне кредитування під заставу, що дасть змогу залучити в аграрний сектор до 80 млрд грн інвестицій. Далі – ціна використовуватиметься при визначенні вартості виробленої продукції, визнається роль землі як елемента виробничих витрат аграрного виробництва. Значне місце в системі цих перетворень належатиме грошовій оцінці землі [5, с. 390-391].

Продовжуючи свою думку, вчений відзначає, що першими продавцями землі, най-

імовірніше, стануть сільські пенсіонери, які не мають спадкоємців, а також самотні люди (власники земельних часток), які не живуть у селах.

Якщо спочатку для цих соціальних груп зняти обмеження на продаж землі, то це не тільки стримає натиск “великої хвилі” пропозиції на старті земельного ринку та убезпечить від обвалу цін (інфляція, економічні кризи, психологічні проблеми), а й сприятиме зміні суспільного ставлення до ринку землі, якщо його процедури будуть прозорими [5, с. 391].

На нашу думку, немає підстав з особливою гостротою драматизувати ситуацію, але матимуть місце усі складові елементи реалізації механізму ринку земель сільськогосподарського призначення. Нами проведено за допомогою розрахунково-конструктивного методу прогнозний розрахунок здійснення ринкових трансакцій на основі продажу й оренди сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у розрізі адміністративних районів Львівської області (табл.). В основу таких розрахунків покладені наступні параметри: на початок 2011 року виробництвом сільськогосподарської продукції в області займалися 241,8 тис. власників землі в колективних садах і городах, які володіли 27,2 тис. га землі, в середньому 0,11 га на одного власника. Для розрахунків нами взято 150,4 тис. власників землі в колективних садах та городах із площею землі 18,1 тис. га, що належать до сільської місцевості, за винятком жителів м. Львова. Власники землі в колективних садах і городах сільської місцевості на початок 2011 року в середньому на одного користувача мали 0,12 га сільськогосподарських угідь й очевидно вони продовжуватимуть займатися цим видом діяльності на виділених їм землях.

Наші дослідження показують, що все-таки 30% сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств у результаті зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення будуть продані. Із решти сільськогосподарських угідь необхідно залишити для ведення особистого селянського господарства, виходячи із нау-

ково обґрунтованих норм (0,25 га присадибна ділянка).

Решта сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств поетапно на основі оренди використовуватиметься організаційно-правовими структурами різних форм власності та господарювання, а також фермерськими господарствами. Передбача-

ємо також створення нових юридичних осіб у вигляді сільськогосподарських підприємств на базі особистих селянських господарств і оренди землі. В розрахунках передбачено, що до 2015 року можливо укласти договори оренди з особистими селянськими господарствами, залучивши 45% вільних земель, а решта – до 2020 року.

Прогнозний розрахунок ринкових трансакцій на основі продажу й оренди сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств по адміністративних районах Львівської області*

Район	Площа сільськогосподарських угідь у користуванні (на початок 2011 р.), тис. га				Площа сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств, які можуть використовуватися, тис. га			
	власників колективних садів і городів	особистих селянських господарств	у т.ч. на одне господарство, га	залишок для особистих селянських господарств, тис. га	продаж	залишилося для використання на основі оренди	може бути залучено на основі оренди	
							2015 р.	2020 р.
Бродівський	0,65	33,05	2,92	2,83	9,91	20,31	9,14	11,17
Буський	0,60	32,30	2,90	2,78	9,69	19,83	8,92	10,91
Городоцький	0,80	39,00	2,73	3,58	11,70	23,72	10,67	13,05
Дрогобицький	1,20	37,80	1,72	5,50	11,34	20,96	9,43	11,53
Жидачівський	0,90	39,20	2,56	3,83	11,76	23,61	10,62	12,99
Жовківський	1,10	58,00	2,93	4,95	17,40	35,65	16,04	19,61
Золочівський	0,80	21,00	1,54	3,40	6,30	11,3	5,09	6,21
Кам'янка-Бузький	0,60	41,30	3,72	2,78	12,39	26,13	11,76	14,37
Миколаївський	0,80	24,80	1,85	3,35	7,44	14,01	6,30	7,71
Мостиський	0,80	38,90	2,92	3,33	11,67	23,90	10,76	13,14
Перемишлянський	0,65	35,45	3,08	2,88	10,64	21,93	9,87	12,06
Пустомитівський	2,00	38,3	1,09	8,75	11,49	18,06	8,13	9,93
Радехівський	0,65	39,35	3,45	2,85	11,81	24,69	11,11	13,58
Самбірський	1,10	54,50	2,82	4,83	16,35	33,32	14,99	18,33
Сколівський	0,60	25,40	2,29	2,78	7,62	15,0	6,75	8,25
Сокальський	1,00	57,50	3,18	4,53	17,25	35,72	16,07	19,65
Старосамбірський	1,05	41,85	2,29	4,58	12,56	24,71	11,12	13,59
Стрийський	1,00	28,90	1,65	4,38	8,67	15,85	7,13	8,72
Турківський	0,75	31,25	2,37	3,30	9,38	18,57	8,36	10,21
Яворівський	1,05	56,45	3,00	4,70	16,94	34,81	15,66	19,15
Разом	18,10	774,30	2,42	79,91	232,31	462,08	207,92	254,16

*Джерело: розрахунки автора.

Отже, орендні відносини в системі аграрного виробництва Львівської області лише частково виконали функцію збереження великотоварних форм сільськогосподарського виробництва. Зважаючи на виняткову роль у сільськогосподарському виробництві земельних ресурсів, центральне місце в системі орендних відносин в аграрному секторі по праву належить оренді угідь, домінуючою формою якої є оренда земельних паїв. Основою економічного обігу земель сільськогосподарського призначення нині є оренда зем-

лі, яка забезпечує їх передачу ефективнішим користувачам. Вона є основною формою концентрації сільськогосподарських угідь для товарного виробництва, що є необхідною умовою підвищення його ефективності. Тобто, як вже нами зазначалося, функції обігу й концентрації угідь покладатимуться в основному на оренду земельних паїв навіть після того, як почне функціонувати повноцінний ринок земель сільськогосподарського призначення.

Організація виробництва повинна передбачати вибір оптимальної виробничої структури підприємства. При цьому важливе значення має визначення кількості та розташування первинних підрозділів, їхня спеціалізація і кооперування. Організація управління виробництвом передбачає розподіл функцій управління, їхню чітку регламентацію, взаємодію. Найбільший ефект організаційного розвитку сільськогосподарських підприємств досягається в тому випадку, якщо організація праці, виробництва та управління удосконалюються в органічному зв'язку з урахуванням інтересів власників землі та майна.

Вважаємо, що в найближчій перспективі відбудуться певні зміни у кількості господарств за типами й підтипами, територіальному розміщенні деяких з них. Водночас зростатиме рівень спеціалізації та концентрації виробництва, вдосконалюватиметься внутрішньогалузева і організаційно-виробнича структура господарств відповідно до науково обґрунтованих пропозицій, підвищуватиметься інтенсивність та економічна ефективність галузей і господарств. Цей процес супроводжуватиметься зростанням урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва, виходу валової й товарної продукції при одночасному підвищенні продуктивності праці, зниженні виробничих витрат шляхом технічної модернізації, досконалішої організації праці та технології.

Нами з використанням розрахунково-конструктивного методу здійснено економіко-технологічне обґрунтування раціональних виробничих типів сільськогосподарських підприємств шляхом розробки типових виробничих моделей на основі прийнятої методики з урахуванням рекомендованих зональних науково обґрунтованих систем ведення сільськогосподарства. Як відомо, під моделлю розуміють реальну або уявну конструкцію якогось об'єктивного процесу або явища, яка відображає найістотніші й найхарактерніші риси даної об'єктивної дійсності. В нашому розумінні стосовно до виробничого типу сільськогосподарського підприємства модель відображає основні типові риси побудови профільюючих галузей, їхнє раціональне поєднан-

ня, систему ведення, рівень інтенсивності та економічну результативність виробництва. Розрахунки проведено без прив'язки до певних підприємств, а для типового сільськогосподарського підприємства певного виробничого типу (підтипу), під яким розуміємо господарство зі схожим з іншими господарствами даного типу (підтипу) ґрунтовими, кліматичними й іншими природними, а також економічними умовами.

В основу обґрунтування раціональних типів тваринницьких галузей нами покладено розрахунки ринкових трансакцій, враховуючи оренду сільськогосподарських угідь особистих селянських господарств, а також наявність сільськогосподарських угідь у користуванні сільськогосподарських підприємств станом на початок 2011 року і прогнозну кількість сільськогосподарських підприємств – 200 од. За таких умов площа сільськогосподарських угідь на одне сільськогосподарське підприємство становила 1077 га, на кінець 2015 року становитиме 2220 га, а кінець 2020-го – 3490 га. Розрахунки показують, що основна кількість (більше 50%) сільськогосподарських підприємств на кінець 2015 року матимуть у своєму користуванні 2000-2500 га, а на кінець 2020-го – 3200-3800 га. При здійсненні розрахунків виробничих типів тваринницьких галузей у сільськогосподарських підприємствах використано нормативи щільності умовного поголів'я та орієнтовного виходу товарної продукції з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь залежно від рівня кормовиробництва.

При конструюванні раціональних виробничих типів сільськогосподарських підприємств особлива увага приділялася питанням розвитку й організації тваринницьких галузей, поступовому поглибленню спеціалізації та концентрації поголів'я на фермах при одночасному підвищенні його продуктивності.

Разом із тим передбачається, що в усіх без винятку господарствах незалежно від виробничого типу поряд із провідними спеціалізованими тваринницькими галузями, завданням яких є передусім виробництво продукції тваринництва, в міру необхідності зберігаються невеликі за розмірами тваринницькі галузі, які мають споживче, внутріш-

ногогосподарське значення. Зокрема, мають-ся на увазі невеликі свинарські репродуктор-ні ферми для вирощування поросят із метою їх продажу сільському населенню, особис-тим селянським і фермерським господарст-вам або невеликі птахоферми для одержання яєць та пташиного м'яса для внутрішнього-сподарських потреб. Ці допоміжні тварин-ницькі галузі поряд з основними товарними галузями у сільськогосподарських підпри-ємствах дадуть можливість правильно вирі-шувати питання розвитку тваринництва в підприємствах й особистих селянських гос-подарствах і на цій основі збільшувати ви-робництво тваринницької продукції.

Висновки. Пріоритетним напрямом роз-витку орендних відносин є гармонізація ін-

тересів орендодавців й орендарів шляхом узгодження заінтересованості орендаря та прагнення орендодавця до обґрунтованого розміру орендної плати, термінів оренди, можливості продовження термінів оренди, що в кінцевому підсумку й формує ефектив-ну оренду. Орендні земельні відносини по-винні унеможливити подальшу парцеляцію сільськогосподарських угідь, а відтак, збе-реження і нарощування достатнього рівня концентрації землекористування робитиме сільськогосподарські підприємства приваб-ливішими об'єктами інвестування, дасть змогу з більшою ефективністю використо-вувати засоби механізації, трудові ресурси, диверсифікувати діяльність підприємств.

Список використаних джерел

1. *Березівський П.С.* До питання інституціональних засад формування великотоварних організаційно-правових структур / П.С. Березівський // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: зб. матеріалів Тринадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 20-21 черв. 2011р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С.169-173.
2. *Березівський П.С.* Орендні відносини в системі землекористування сільськогосподарських підприємств: реалії і перспективи / П.С. Березівський // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 280 – 289.
3. *Валентинов В.Л.* Регулювання міжгалузевих відносин в системі аграрної політики / В.Л. Валентинов. – К.: ІАЕ, 2003. – 332с.
4. *Губені Ю.Е.* Соціально-економічні аргументи розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення на основі орендних відносин / Ю. Е. Губені // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 122 – 128.
5. *Поплавський В.Г.* Трансформаційні аспекти земельних відносин / В.Г. Поплавський // Трансформація сільського гос-подарства та села: ювілейний зб. наук. ст.; заг. ред. Ю.Е. Губені. – Львів: ЛНАУ, 2010. – С.384-392.
6. *Посиасва К.І.* Регулювання економічних відносин при передачі землі в оренду / К.І. Посиасва // Трансформація зе-мельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 437 – 440.
7. *Ступень М.Г.* Використання земель сільськогосподарського призначення в Україні в пореформений період: [моногр.] / М.Г. Ступень. – Львів: ТзОВ «Ліга Прес», 2011. – 188с.
8. *Шеленко Д.І.* Розвиток орендних відносин у сільському господарстві Івано-Франківської області / Д.І Шеленко // Економіка АПК. – 2005. - №8. – С.44 – 50.
9. *Щурик М.В.* Орендно-земельні відносини в аграрному секторі Карпатського макрорегіону / М.В. Щурик // Трансфор-мація земельних відносин до ринкових умов : зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 428 – 432.
10. *Bambrey Richard.* Running Your Own Small holding / Richard a. Pauline. Bambrey. – London: Kogan Page, 1989. – 133 p.
11. *Bennet Roger.* Small Business Survival / Roger Bennet. – Pitman, 1989/ - 260 p.
12. *Frank Robert H.* Principles of Economics / Robert H. Frank, Bens Bernanke. – Boston : Mc Graw-Hill Irwin, 2001. – 834 p.
13. *Robert L. McCan.* An outline of the American Economy / Robert L. McCan. – Washington, 1992. – 212 p.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2012 р.

*

Соціоекономіка як основа стратегії розвитку сільського господарства

Постановка проблеми. В умовах постійного розвитку та пришвидшення темпів сучасного життя, зростання чисельності жителів планети й розширення їхніх потреб все більшої актуальності набуває необхідність аналізу взаємозв'язків між соціальними та економічними аспектами функціонування суб'єктів господарювання. Постає потреба у спеціальному науковому напрямі, який, ґрунтуючись на засадах економічної теорії, був би джерелом теоретико-методологічних основ оцінки соціально корисних результатів економічної діяльності. На цій підставі соціо-економічні дослідження стають вагомим важелем для забезпечення сталого економічного й соціального розвитку, підвищення ефективності господарської діяльності та економіки в цілому, поліпшення якості життя людей і суспільних відносин.

Ці положення мають пріоритетне значення для України, котра маючи значний природний та ресурсний потенціали значно поступається розвинутим країнам у рівні економічного розвитку, добробуту населення й задоволення соціальних потреб. Так, за рівнем глобальної конкурентоспроможності (за даними Всесвітнього економічного форуму) Україна посіла у 2007-2008 роках 73 місце, у 2008-2009 – 72, у 2009-2010 – 82, у 2010-2011 – 89, у 2011-2012 роках – 82 місце, що є вагомим доказом незадовільного конкурентного статусу.

Такі невтішні тенденції зумовлені низкою проблем, найбільш вагомою з яких є низька ефективність і конкурентоспроможність вітчизняної економіки. Причиною цього є недосконале інституційне середовище, техніко-технологічна відсталість, низький рівень інноваційної активності, відсутність моти-

вації до праці, неефективна система державного управління.

Особливо гостро ці проблеми відчуються у сільському господарстві, яке є не тільки галуззю економіки, але й середовищем проживання значної частини населення країни, місцем формування моральної свідомості людей, їх національної психології, історичної пам'яті. При цьому сільське господарство зачіпає інтереси кожної людини, оскільки фонд споживання майже повністю формується за рахунок сільськогосподарської продукції. Тому сталий розвиток і функціонування галузі є головною умовою існування країни, особливо при сучасній залежності від імпорту продуктів харчування. Дана ситуація, на нашу думку, є результатом вибору нераціональної моделі розвитку сільського господарства, котра враховує лише економічний бік проблеми, при цьому нехтуючи її соціальними та духовними аспектами. Як наслідок, відбувається руйнація соціальної інфраструктури села, зниження якості життя сільського населення, зменшення престижності та продуктивності сільськогосподарської праці, деструктуризація зв'язків між усіма ланками АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціоекономічна парадигма є об'єктом постійної уваги дослідників на пострадянському просторі. Теоретико-методологічні аспекти соціоекономіки знайшли відображення у працях російських учених: М. О. Шабанової [7], Ф. М. Бородкіна [1], В. О. Сухих [5], а також українських фахівців: О. М. Бородіної [6], М. І. Вакуленко [2], А. С. Гальчинського [3], В. М. Гейця [6], Г. В. Задорожного [4], І. В. Прокопи [6], В. В. Юрчишина [6]. При цьому дослідники погоджуються, що соціоекономіка в результаті зростання ролі людини в економічному процесі, підвищення її освітнього та культурного рівня, що в свою чергу зумовило появу нових нематеріальних форм

* Науковий керівник – В.Й. Шиян, кандидат економічних наук, професор.

© О.В. Ксьонова, 2013

капіталу (інтелектуального, інноваційного, людського) і постійно зростаючий його вплив на економічний розвиток та динамічне розширення соціальних і духовних потреб людини, які є фактором безпосереднього впливу на економічну й господарську діяльність. Проте варто зауважити, що досі чітко не визначені методи та інструменти дослідження економічних і соціальних явищ, а також практична значимість соціоекономіки для розвитку національного господарства й суспільства.

Так, професор Ф. М. Бородкін, наголошуючи на кризі ринкової системи господарювання, підкреслює необхідність нового підходу до організації економічних систем, в основу якого повинні бути покладені постулати соціоекономіки. Водночас він розглядає соціоекономіку як сферу знань, рівнозначну економіці, яка є поєднанням усього багатства знань, накопичених в економічних науках і значної кількості теорій, концепцій та методологічних прийомів, розроблених гуманітарними науками [1].

У зв'язку з цим вітчизняний науковець А. С. Гальчинський відзначає, що в сучасних умовах постійних трансформацій економічних процесів «економіка сприймається як тождність об'єктивного і суб'єктивного», як «суб'єктивна матеріальність», «сконструйована людиною реальність», що являє собою платформу для виникнення нової політекономічної парадигми, яка акцентує увагу на структурній подвійності соціально-економічних відносин [3].

У результатах своїх досліджень В. О. Сухих підкреслює, що розв'язання проблем господарювання, розвитку ринку, ринкової конкуренції має ґрунтуватися не тільки на засадах підвищення рівня одержаного прибутку, а й на засадах підвищення соціальної значущості одержаних результатів [5].

Мета статті – виявлення та обґрунтування основних переваг соціоекономічного підходу до вибору стратегії сталого розвитку сільського господарства.

Виклад основних результатів дослідження. Отже, сьогодення вимагає повнішої інтерпретації наслідків економічного життя, у зв'язку з цим у системі громадських наук стрімко розвивається нова галузь наукового знання – соціоекономіка. Її призначення –

розв'язання проблем, які мають безпосереднє відношення до процесу господарської діяльності, розвитку ринкової кон'юнктури та конкуренції з позиції підвищення економічної ефективності за умов дотримання моральних і правових норм, соціальної та територіальної справедливості. Це є пріоритетним для національного сільського господарства, яке на сучасному етапі стикається з низкою проблем як економічного, так і соціального характеру, що говорить про наявність кризи у розвитку сільських територій, які є просто-рвовою, природоресурсною й соціальною основою забезпечення агропромислового комплексу. В даних умовах особливого значення набуває поглиблення спільного аналізу економічних та соціальних процесів на рівні як усієї галузі, так і окремих підприємств.

При цьому важливою обставиною є зміна форм господарювання сільськогосподарських підприємств у напрямі холдингізації, що, безумовно, має велике значення для розвитку сільського господарства в умовах ринкової економіки, адже діяльність агрохолдингів здебільшого відбувається на основі застосування новітніх виробничих технологій та управлінських методів. Проте з боку нових організаційних структур, як правило, не відбувається сприяння розвитку сільських територій та інфраструктури. За цих умов успішно функціонують, насамперед, великотоварні господарства, що само по собі призводить до витіснення з ринку малих і середніх суб'єктів господарювання, які є джерелом існування значної частини сільського населення [6].

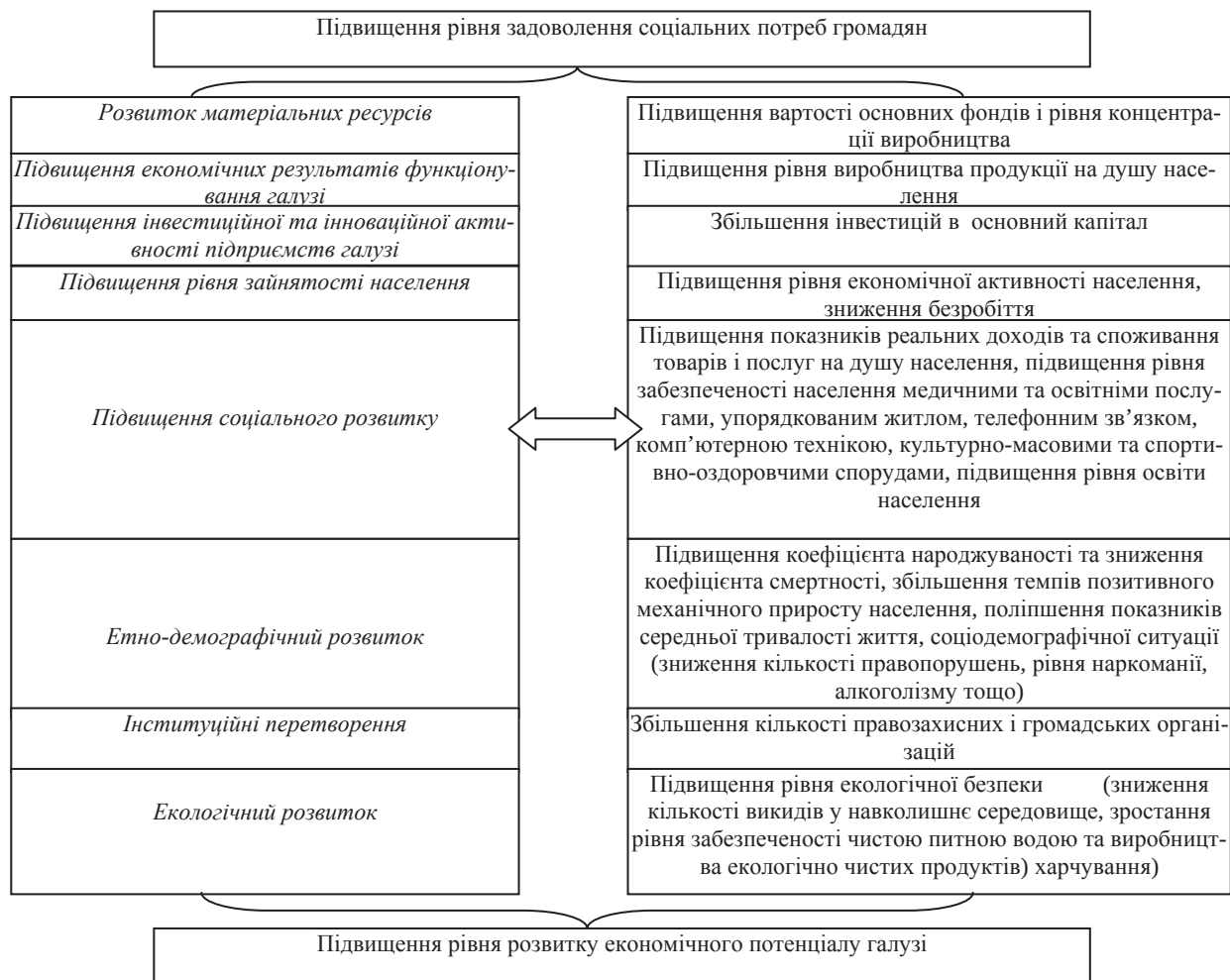
Зважаючи на це, подолання наслідків кризи, що має місце в усьому агропромисловому виробництві, повинне ґрунтуватися, передусім на соціоекономічному підході до реформування сільського господарства, яке й досі розглядається лише як галузь виробничо-комерційного призначення. При цьому в нагоді може стати досвід розвинутих країн, які при побудові аграрної політики спираються на багатофункціональність сільського господарства, тобто вбачають у ньому не лише галузь, що виробляє продовольство і промислову сировину, а й місце, де створюються суспільно необхідні блага. Найголовніші з них – продовольче самозабезпечення держави, гарантія для існування та

розвитку сільського населення, підтримка екологічної рівноваги, захист суспільства від глобальної урбанізації. Отже, оцінюючи ефективність взаємодії економіки й соціуму, розраховуючи економічні результати реалізації соціально-економічних стратегій, необхідно брати до уваги, що соціоекономічна концепція передбачає синергетичну єдність соціальної та економічної політики.

У свою чергу ефективність агропромислового виробництва є цілісною системою і включає соціальну й економічну складові, які одна для одної є основою для підвищення та розвитку. При цьому на сучасному етапі несправедливо ігнорується вплив соціального аспекту ефективності на загальну результативність діяльності суб'єкта господарювання, хоча досягнення соціальної ефективності є передумовою економічного роз-

витку, і навпаки, без одержання економічного ефекту неможливим стає соціальний розвиток. А недооцінка керівництвом підприємств соціальної складової ефективності неуможливилює повною мірою реалізувати здібності трудового колективу. Таким чином, лише маючи на меті досягнення як економічної, так і соціальної ефективності, підприємство зможе забезпечити собі сталий розвиток у перспективі.

Грунтуючись на концептуальних засадах соціоекономічного підходу, який має комплексний характер, організація господарської діяльності в умовах різних галузей національної економіки, зокрема сільського господарства, дасть змогу підвищити ефективність процесу суспільного виробництва за багатьма мультидисциплінарними показниками (рис.).

Комплекс основних переваг соціоекономічного підходу до організації процесу суспільного виробництва*

* Авторська розробка.

Як бачимо, формування якісно нового методу стратегічного розвитку сільського гос-

подарства на концептуальних засадах соціоекономіки має доволі суттєві переваги й ґрун-

тується на основі підвищення рівня розвитку економічного потенціалу галузі за умов зростання рівня задоволення соціальних потреб громадян. При цьому, на нашу думку, головні постулати, на основі яких має розвиватися агропромислове виробництво, такі:

без розвитку матеріальних ресурсів неможливе підвищення вартості основних фондів і рівня концентрації виробництва;

поліпшення економічних результатів функціонування галузі сільського господарства має сприяти підвищенню рівня виробництва продукції на душу населення;

підвищення інвестиційної та інноваційної активності підприємств галузі є підґрунтям для збільшення інвестицій в основний капітал;

підвищення рівня зайнятості населення веде до збільшення економічної активності населення та зниження безробіття;

соціальний розвиток зумовлюється підвищенням показників реальних доходів, споживання товарів і послуг на душу населення, підвищенням рівня забезпеченості населення медичними й освітніми послугами, упорядкованим житлом, телефонним зв'язком, комп'ютерною технікою, культурно-масовими та спортивно-оздоровчими спорудами;

етно-демографічний розвиток можливий лише на базі підвищення коефіцієнта народжуваності та зниження коефіцієнта смертності, росту темпів позитивного механічного

приросту населення, показників середньої тривалості життя, поліпшення соціодемографічної ситуації (зниження кількості правопорушень, рівня наркоманії, алкоголізму тощо);

збільшення кількості правозахисних і громадських організацій є вагомим фактором впливу на інституційні перетворення;

екологічний розвиток залежить від підвищення рівня екологічної безпеки (зниження кількості викидів у навколишнє середовище, зростання рівня забезпеченості чистою питною водою та виробництва екологічно чистих продуктів).

Висновки. Розвиток сільського господарства зумовлений задоволенням постійно зростаючих потреб суспільства, для якого ця галузь є не тільки місцем роботи, джерелом доходу, а й певним середовищем проживання. За цих умов соціоекономіка дає змогу на основі системного міждисциплінарного підходу розв'язати певні проблеми соціально-економічного характеру, а також досягти поставлені стратегічні цілі за рахунок прийняття комплексних управлінських рішень. А зважаючи на значний рівень інноваційного та наукового потенціалу вітчизняного суспільства, рішучість і працьовитість українського народу та його прагнення досягти високого рівня економічного розвитку, стратегічно важливим є перехід до соціоекономічної моделі розвитку як економіки в цілому, так і сільського господарства зокрема.

Список використаних джерел

1. *Бородкин Ф.М.* Социэкономика. Статья 1. Путь к господству над хозяйством / Ф.М. Бородкин // *Общественные науки и современность*. – 2006. – № 4. – С. 122-136.
2. *Вакуленко М.І.* Соціоекономічне конструювання соціально-економічного механізму державного регулювання (СЕМДР) транзитивної економіки / М.І. Вакуленко, О.В. Сотула // *Вісн. Черкаського ун-ту*. – 2010. – № 177. – С. 28-37.
3. *Гальчинський А.С.* Начала нової парадигми політичної економії. Постановка проблеми / А.С. Гальчинський // *Економічна теорія*. – 2012. – № 2. – С. 5-16.
4. *Задорожний Г.В.* Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку / Г.В. Задорожний, І.В. Колупаєва. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 158 с.
5. *Сухих В.А.* Процессы формирования экономики постиндустриального типа на территории региона (на примере Пермского края) / В.А. Сухих, Н.В. Новикова // *Голиковские чтения: сб. науч. тр. экон. ф-та ЧелГУ; отв. ред. А.Ю. Даванков; ЧелГУ. – Челябинск, 2008. – № 3. – С. 94-101.*
6. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // *Економіка України*. – 2011. – № 12. – с. 4-14.
7. *Шабанова М.А.* Социэкономика как наука и новая учебная дисциплина / М.А. Шабанова // *Мир России*. – 2006. – Т. XV. – № 4. – С. 94-115.
8. *Etzioni A.* Toward a New Socio-Economic Paradigm // *Socio-Economic Review*. – 2003. – № 1.
9. Human Development Reports [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/humandev/>.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2012 р.

*

Ефективність оптимізації розміщення посівів на ділянках різної родючості в органічному виробництві

Постановка проблеми. Індустріалізація сільськогосподарського виробництва супроводжується посиленням антропогенного тиску на довкілля, вичерпанням природних ресурсів, зокрема, зниженням родючості ґрунтів, зникненням малих річок, забрудненням навколишнього середовища токсичними речовинами. Загроза екологічної катастрофи, а також попит серед населення світу на здорову їжу зумовлюють розвиток органічного виробництва.

Коли йдеться про переваги останнього перед традиційним, фахівці мають на увазі два аспекти: переваги органічних продуктів харчування та переваги органічних методів господарювання.

Попит в органічному виробництві та органічних продуктах харчування з боку споживачів постійно зростає. Значна частина суспільства в Україні, як і в сусідніх країнах, одержує все більше аргументів щодо споживання екологічної продукції та починає замислюватися про власне здоров'я. Багато людей усвідомлюють, що традиційне сільське господарство і, відповідно, переробні підприємства харчової індустрії не гарантують достатньої безпеки та якості продуктів харчування. Люди, які пережили Чорнобильську катастрофу, розуміють необхідність споживання та виробництва безпечніших і корисніших продуктів харчування.

Суть органічного виробництва полягає в системі вирощування сільськогосподарської продукції, яка забороняє, або значною мірою обмежує, використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, регулято-

рів росту та харчових добавок до кормів при годівлі тварин. Така система господарювання при можливості максимально ґрунтується на дотриманні сівозмін, використанні рослинних решток, гною й компостів, посівів бобових культур і сидератів, органічних відходів виробництва, мінеральної сировини, механічному обробітку ґрунтів та біологічних засобах боротьби зі шкідниками з метою підвищення родючості й поліпшення структури ґрунтів, забезпечення повноцінного живлення рослин і боротьби з бур'янами та шкідниками. Збереження й підвищення родючості ґрунтів є ключовим моментом у впровадженні технологій органічного виробництва. Економічні переваги останнього для виробників органічної продукції полягають у тому, що органічні продукти і сировина для їх виробництва реалізуються за вищими цінами порівняно з традиційно виробленою продукцією в Європі приблизно на 30-40% [11]. В Україні немає стабільної цінової політики в цьому плані, проте в деяких місцях, особливо в спеціалізованих магазинах (чи інтернет-магазинах), вона дорожча на 15-50%, а часом і на 100%, ніж звичайна [4].

Родючість ґрунту має бути основним важелем, який сприятиме органічному виробництву стати конкурентоспроможним і вигідним у нинішній час. Передусім сільськогосподарські культури потрібно розміщувати по полях так, щоб вони використали максимум властивості ґрунту.

Для підвищення ефективності виробництва в рослинницькій галузі необхідно постійно вдосконалювати матеріально-технічну базу сільськогосподарських підприємств, застосовувати альтернативні технології, використовувати новітні досягнення

---

* Науковий керівник – В.Я. Месель-Веселяк, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© І.З. Стельмашук, 2013

в галузі науки, змінювати підхід до організації виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оптимізації використання потенційної родючості ґрунту вивчали А.М. Гатаулін [1], В.А. Кадієвський [5], М.К. Каюмов [6], О.М. Кириков [7], Н.Ф. Кириченко [8], М.В. Коломієць [9], Р.Г. Кравченко [10], однак багато авторів зосереджують свою увагу на різних аспектах даного питання.

За базову взято модель, розроблену кандидатом економічних наук доцентом З.О. Жадлун на кафедрі економічної кібернетики Національного університету біоресурсів і природокористування України [2].

Мета статті – обґрунтувати ефективність оптимізації розміщення сільськогосподарських культур на ділянках різної родючості в органічному виробництві. Дослідження проводили на основі даних ВП НУБіП України „Агрономічна дослідна станція”.

Виклад основних результатів дослідження. Як критерій оптимальності в задачі просторового розміщення сільськогосподарських культур вибирається такий показник, який давав би можливість зіставляти результати вирощування певних сільськогосподарських культур на існуючих площах. Це може бути: чистий дохід (вартість продукції мінус витрати), прибуток з 1 га *n*-ї ділянки, кількість продукції у вартісному виразі, кормові, кормо-протеїнові, зернові, енергетичні одиниці.

Показник виходу валової продукції в зернових одиницях пропонується як критерій оптимальності, тому що він є найбільш незалежним, об'єктивним показником в умовах інфляції, нестабільності цін та їхньої неспроможності відобразити справжню вартість продукції.

У міру впровадження інтенсивних технологій і переходу сільськогосподарського господарства до промислових форм аграрного виробництва відбувається загострення протиріч, при збільшенні виходу продукції з одиниці земельної площі зростають витрати антропогенної енергії. Із підвищенням норм мінеральних добрив різко знижується коефіцієнт використання рослинами поживних речовин із них, крім того, це разом з іншими

хімічними засобами призводить до забруднення і руйнування природного середовища.

Рослини й ґрунт утворюють єдину систему, головними факторами розвитку якої є біоекологічне протиріччя, що виражає співвідношення організму та середовища. Наявність сукупності протилежностей характерне для всіх сільськогосподарських процесів. З одного боку, вирощуючи врожай, досягають мети виробництва, а з іншого – руйнується і, як правило, ущільнюється ґрунт, порушується його структура, мінеральні добрива й інші хімічні засоби забруднюють ґрунт. При посиленні розвитку негативних процесів у ґрунтах і зниженні їхньої родючості для підтримки стійких урожаїв зростає собівартість продукції.

Відновляти структуроутворюючі частки ґрунту й компенсувати штучним шляхом утрату природної родючості важко. Необхідна переорієнтація і перехід сільськогосподарського виробництва на якісно новий шлях розвитку з екологічно безпечною й економічно ефективною технічною та технологічною основою шляхом біологічно обґрунтованого нормування антропогенних навантажень на ґрунти з урахуванням їх буферності й самовідтворюючого потенціалу, коли здійснюватиметься не тільки просте, а також розширене відтворення природної родючості.

Кожна рослина володіє вибірковою поглинальною здатністю та виявляє її до зовнішнього середовища – ґрунту засвоюванням із нього того, що їй потрібно на окремих стадіях розвитку. Ґрунт визначає, чи може культура одержати достатньо поживних речовин і води для досягнення свого максимально можливого врожаю – потенційного. Максимально можливий урожай визначають разом клімат, рослина, технології оброблення, але фактична продуктивність залежить від родючості ґрунту й завжди менша потенційної. Тому для одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур необхідне підвищення природної родючості ґрунтів і оптимальне використання природних факторів росту та формування врожаю.

Одним із факторів раціонального використання ґрунтів є удосконалення сівозмін і структури посівних площ. Раціональне ви-

користання землі починається з правильного вибору сільськогосподарських культур, раціонального розміщення їх по полях та робочих ділянках, щоб краще забезпечити вимоги сільськогосподарських культур до того чи іншого фактора.

Складність рішення задачі розміщення культур по полях сільськогосподарського підприємства полягає в тому, що необхідно розглядати можливість розвитку всіх рослинницьких галузей у ньому з урахуванням комплексу природних і економічних факторів, що впливають на виробництво кожного виду продукції в конкретних умовах.

Пропонується постановка економіко-математичної задачі: на основі даних про фактичний стан ґрунтів у конкретному сільськогосподарському підприємстві визначити раціональне розміщення культур у полях сівозмін, що забезпечить найкраще використання потенційних можливостей ґрунту у формуванні врожаїв.

Розглянута можливість найповнішого використання природної системи в забезпеченні мінеральним живленням сільськогосподарських культур шляхом їхнього оптимального розміщення по полях сівозмін, при цьому досягається реалізація потенційних можливостей ефективної родючості ґрунту.

На наступному етапі роботи із системою ґрунт-сільськогосподарська культура-врожай, після того як здійснене оптимальне використання природних властивостей ґрунту у

формуванні потенційного врожаю, необхідно кількісно оцінити відтворення його родючості природним шляхом, а також створити штучну систему регулювання живильного фону сільськогосподарських рослин для створення оптимальних умов їхнього вирощування й одержання на цій основі високих і стабільних урожаїв. Для цього сформульована й вирішена задача оптимізації керування ґрунтовим живленням сільськогосподарських культур з урахуванням ресурсів органічних та мінеральних добрив, родючості ґрунтів, вирощування культур у конкретних умовах виробництва.

На основі даних досліджень діяльності ВП НУБіП України „Агрономічна дослідна станція” проведено оптимальне розміщення сільськогосподарських культур (озима пшениця, яра пшениця, ярий ячмінь, кукурудза на зерно, кукурудза на силос) на 11 полях. Площі полів: $S_1=64$ га, $S_2=12$, $S_3=40$, $S_4=30$, $S_5=18$, $S_6=28$, $S_7=77$, $S_8=75$, $S_9=61$, $S_{10}=35$, $S_{11}=42$, загальна площа дорівнює 482 га. Для виконання виробничого завдання і відповідно до структури посівних площ площі посівів сільськогосподарських культур повинні бути такими: озима пшениця – 159 га, яра пшениця – 40, ярий ячмінь – 28, кукурудза на зерно – 152 і кукурудза на силос – 103 га.

Критерій оптимізації – максимум виробництва валової продукції від використання природної родючості ґрунту.

1. Розміщення культур по полях сівозміни у ВП НУБіП України „Агрономічна дослідна станція”

№ поля	Культура	Площа, га	Вміст поживних речовин у ґрунті, мг/кг		
			N	P	K
1	Озима пшениця	64	182	92	129
2	Озима пшениця	12	174	115	118
3	Яра пшениця	40	168	115	118
4	Озима пшениця	30	168	102	156
5	Озима пшениця	18	168	102	156
6	Ярий ячмінь	28	168	102	156
7	Кукурудза на зерно	77	140	104	151
8	Кукурудза на зерно	75	143	200	180
9	Кукурудза на силос	61	140	177	180
10	Озима пшениця	35	119	100	126
11	Кукурудза на силос	42	119	100	126

Джерело: сформовано автором.

Для розробки числової економіко-математичної моделі та реалізації алгоритму розрахунку матриці ефективної родючості ґрунту використано наступні позначення:

k – порядковий номер компонента живлення, $k \in M$;

$M=3$ – приймається в розрахунках доступної рослинам форми азоту, фосфору і калію в ґрунті;

I – порядковий номер земельної ділянки, $i \in M_1$;

$M_1=11$;

j – порядковий номер сільськогосподарської культури, $j \in M_2$;

$M_2=5$;

d_{ki} – вміст k -го компонента живлення в ґрунті i -ї земельної ділянки (мг/кг ґрунту), наведені в таблиці 1;

E_i – перевідний коефіцієнт вмісту елементів живлення на i -му полі, в кг д. р. на 1 га, $E_i=3$;

F_{kij} – коефіцієнт використання k -го компонента живлення на i -му ґрунті j -ю сільськогосподарською культурою (використано дані довідників) [5];

b_{kj} – винос k -го компонента живлення одиницею врожаю j -ї сільськогосподарської культури, кг [3];

c_j – ефективність виробництва одиниці продукції j -го виду;

X_{kij} – урожайність за рахунок k -го елемента живлення на i -му полі j -ї сільськогосподарської культури;

X_{ij} – мінімальна урожайність на i -му полі j -ї сільськогосподарської культури;

$X_{ij} = \min_k(X_{kij})$.

Розрахунок урожайності сільськогосподарських культур, що може бути одержаний за наявної у ґрунті кількості поживних речовин, здійснено за формулою: $X_{kij} = d_{ki} \cdot E_i \cdot F_{kij} / b_{kj}$ [3].

Розрахунки за даною формулою наведені в таблиці 2.

2. Розрахунки для матриці ефективної родючості ґрунту

Культура	№ поля	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Озима пшениця	N	39,24	37,52	36,23	36,23	36,23	36,23	30,19	30,83	30,19	25,66	25,66
	P	22,58	28,23	28,23	25,04	25,04	25,04	25,53	49,09	43,46	24,55	24,55
	K	17,86	16,34	16,34	21,6	21,6	21,6	20,91	24,92	24,92	17,45	17,45
Яра пшениця	N	26,0	24,86	24,0	24,0	24,0	24,0	20,0	20,43	20,0	17,0	17,0
	P	15,05	18,82	18,82	16,69	16,69	16,69	17,01	32,73	28,96	16,36	16,36
	K	10,84	9,91	9,91	13,1	13,1	13,1	12,68	15,12	15,12	10,58	10,58
Ярий ячмінь	N	34,37	32,86	31,73	31,73	31,73	31,73	26,44	27,01	26,44	22,48	22,48
	P	22,58	28,23	28,23	25,04	25,04	25,04	25,53	49,1	43,45	24,55	24,55
	K	33,86	30,98	30,98	40,95	40,95	40,95	39,64	47,25	47,25	33,1	33,1
Кукурудза на зерно	N	43,68	41,76	40,32	40,32	40,32	40,32	33,6	34,32	33,6	28,56	28,56
	P	24,84	31,05	31,05	27,54	27,54	27,54	28,08	54	47,79	27	27
	K	28,28	25,87	25,87	34,2	34,2	34,2	33,1	39,46	39,46	27,62	27,62
Кукурудза на силос	N	371,28	354,96	342,72	342,72	342,72	342,72	285,6	291,72	285,6	242,76	242,76
	P	248,4	310,5	310,5	275,4	275,4	275,4	280,8	540	477,9	270	270
	K	154,8	141,6	141,6	187,2	187,2	187,2	181,2	216	216	151,2	151,2

Джерело: сформовано автором.

Із таблиці 2, керуючись законом мінімуму врожайності сільськогосподарських культур, вибрано ті, які можуть бути досягнуті на кожному з одинадцяти полів польової сівозміни за рахунок наявних у ґрунті пожив-

них речовин, тобто потенційно-можливі врожайності. Вони дають змогу одержати матрицю ефективної родючості ґрунту, що наведена у таблиці 3.

3. Матриця ефективної родючості ґрунту

№ поля	Урожайність культур, ц/га				
	Озима пшениця	Яра пшениця	Ярий ячмінь	Кукурудза на зерно	Кукурудза на силос
1	17,86	10,84	22,58	24,84	154,80
2	16,34	9,91	28,23	25,87	141,60
3	16,34	9,91	28,23	25,87	141,60
4	21,60	13,10	25,04	27,54	187,20
5	21,60	13,10	25,04	27,54	187,20
6	21,60	13,10	25,04	27,54	187,20
7	20,91	12,68	25,53	28,08	181,20
8	24,92	15,12	27,01	34,32	216,00
9	24,92	15,12	26,44	33,60	216,00
10	17,45	10,58	22,48	27,00	151,20
11	17,45	10,58	22,48	27,00	151,20

Джерело: сформовано автором.

Із таблиці 2 вибрано хімічні елементи, що знаходяться в екологічному мінімумі та в підсумку впливають на визначення коефіцієнта ефективної родючості ґрунту. Калій є визначальним для врожайності озимої пшениці, ярої пшениці та кукурудзи на силос, кукурудзи на зерно (поля: 2, 3); фосфор для

ярого ячменю (поля: 1-7), кукурудзи на зерно (поля: 1, 4-7, 10, 11); азот для ярого ячменю (поля: 8-11), кукурудзи на зерно (поля: 8, 9). Перемножимо матрицю ефективної родючості ґрунту (табл. 3) на порівнянну ціну за 2010 рік по кожній культурі на кожному полі.

4. Вихід валової продукції з 1 га, грн

№ поля	Культура				
	Озима пшениця	Яра пшениця	Ярий ячмінь	Кукурудза на зерно	Кукурудза на силос
1	1835,1	1113,8	2154,1	2664,6	1450,5
2	1678,9	1018,3	2693,1	2775,1	1326,8
3	1678,9	1018,3	2693,1	2775,1	1326,8
4	2219,4	1346,0	2388,8	2954,2	1754,1
5	2219,4	1346,0	2388,8	2954,2	1754,1
6	2219,4	1346,0	2388,8	2954,2	1754,1
7	2148,5	1302,9	2435,6	3012,1	1697,8
8	2560,5	1553,6	2576,8	3681,5	2023,9
9	2560,5	1553,6	2522,4	3604,3	2023,9
10	1793,0	1087,1	2144,6	2896,3	1416,7
11	1793,0	1087,1	2144,6	2896,3	1416,7

Джерело: сформовано автором.

В економіці оптимізаційні задачі виникають у зв'язку з численністю можливих варіантів функціонування конкретних економічних систем, коли постає ситуація вибору альтернативи, найкращої за деяким правилом, критерієм, вимогою. В нашому випадку критерієм є максимум виробництва валової продукції від використання природної родючості ґрунту. Розв'яжемо задачу, використавши симплексний метод.

У результаті розв'язання задачі одержимо оптимальне розміщення сільськогосподарських культур по полях сівозміни.

Порівняння результатів оптимального розміщення сільськогосподарських культур по полях сівозміни із фактичним у ВП НУ-БіП України „Агрономічна дослідна станція” показує:

1) озима пшениця згідно з фактичним планом займала поля №1 (64 га), №2 (12 га), №4 (30 га), №5 (18 га), №10 (35 га); за опти-

мальним розміщенням займатиме поля №4 (30 га), №5 (18 га), №6 (28 га), №7 (22 га), №9 (61 га);

2) яра пшениця згідно з фактичним планом займала поле №3 (40 га); за оптимальним розміщенням займатиме поля №1 (16 га) і №3 (24 га);

3) ярий ячмінь згідно з фактичним планом займав поле №6 (28 га); за оптимальним розміщенням займатиме поля №2 (12 га), №3 (16 га);

4) кукурудза на зерно згідно з фактичним планом займала поля №7 (77 га) і №8 (75 га); за оптимальним розміщенням займатиме поля №8 (75 га), №10 (35 га), №11 (42 га);

5) кукурудза на силос згідно з фактичним планом займала поля №9 (61 га) і №11 (42 га); за оптимальним розміщенням займатиме поля №1 (48 га) і №7 (55 га).

5. Валове виробництво сільськогосподарської продукції за фактичним розміщенням сільськогосподарських культур, гр. од.

№ Поля	Культура				
	Озима пшениця	Яра пшениця	Ярий ячмінь	Кукурудза на зерно	Кукурудза на силос
1	117447,4	0,0	0,0	0,0	0,0
2	20147,2	0,0	0,0	0,0	0,0
3	0,0	40730,1	0,0	0,0	0,0
4	66582,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5	39949,2	0,0	0,0	0,0	0,0
6	0,0	0,0	66886,8	0,0	0,0
7	0,0	0,0	0,0	231934,9	0,0
8	0,0	0,0	0,0	276113,0	0,0
9	0,0	0,0	0,0	0,0	123459,1
10	62754,6	0,0	0,0	0,0	0,0
11	0,0	0,0	0,0	0,0	59503,2
Разом: 1105507,5	306880,3	40730,1	66886,8	508047,9	182962,4

Джерело: сформовано автором.

6. Валове виробництво сільськогосподарської продукції за оптимальним розміщенням сільськогосподарських культур, гр. од.

№Поля	Культура				
	Озима пшениця	Яра пшениця	Ярий ячмінь	Кукурудза на зерно	Кукурудза на силос
1	0,0	17821,0	0,0	0,0	69622,8
2	0,0	0,0	32317,7	0,0	0,0
3	0,0	24438,1	43090,3	0,0	0,0
4	66582,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5	39949,2	0,0	0,0	0,0	0,0
6	62143,2	0,0	0,0	0,0	0,0
7	47267,1	0,0	0,0	0,0	93381,4
8	0,0	0,0	0,0	276113,0	0,0
9	156192,3	0,0	0,0	0,0	0,0
10	0,0	0,0	0,0	101370,2	0,0
11	0,0	0,0	0,0	121644,2	0,0
Разом: 1151932,4	372133,8	42259,0	75408,0	499127,3	163004,3

Джерело: сформовано автором.

Сума валового виробництва сільськогосподарської продукції за фактичним розміщенням сільськогосподарських культур у ВП НУБіП України „Агрономічна дослідна

станція” становить 1105507,5 гр. од. (табл. 5); за оптимальним – 1151932,4 гр. од., тобто на 46424,9 гр. од. більше (табл. 6).

Згідно з даними, наведеними в таблицях 5 і 6:

1) валове виробництво озимої пшениці згідно з фактичним планом становить 306880,3 гр. од.; за оптимальним – 372133,8, тобто на 65253,5 гр. од. більше;

2) валове виробництво ярої пшениці згідно з фактичним планом становить 40730,1 гр. од.; за оптимальним – 42259, тобто на 1528,9 гр. од. більше;

3) валове виробництво ярого ячменю згідно з фактичним планом становить 66886,8 гр. од.; за оптимальним – 75408, тобто на 8521,2 гр. од. більше;

4) валове виробництво кукурудзи на зерно згідно з фактичним планом становить 508047,9 гр. од.; за оптимальним – 499127,3, тобто на 8920,6 гр. од. менше;

5) валове виробництво кукурудзи на силос згідно з фактичним планом становить 182962,4 гр. од.; за оптимальним – 163004,3, тобто на 19958,1 гр. од. менше.

Порівняння валового виробництва у ВП НУБіП України „Агрономічна дослідна станція” і оптимального по сільськогосподарських культурах у натуральних одиницях (поділивши валове виробництво по кожній сільськогосподарській культурі на її постійну ціну за 2010 р.):

➤ Валове виробництво озимої пшениці згідно з фактичним планом становить 2986 ц; за оптимальним – 3621,7, тобто на 635,7 ц більше.

➤ Валове виробництво ярої пшениці згідно з фактичним планом становить 396,4 ц; за оптимальним – 411,3, тобто на 14,9 ц більше.

➤ Валове виробництво ярого ячменю згідно з фактичним планом становить 701 ц;

за оптимальним – 790,5, тобто на 89,5 ц більше.

➤ Валове виробництво кукурудзи на зерно згідно з фактичним планом становить 4736,2 ц; за оптимальним – 4653, тобто на 83,2 ц менше.

➤ Валове виробництво кукурудзи на силос згідно з фактичним планом становить 19526,4 ц; за оптимальним – 17396,4, тобто на 2130 ц менше.

Висновки. Оптимальне розміщення сільськогосподарських культур у ВП НУБіП України „Агрономічна дослідна станція” по полях є таким, що забезпечує ефективніше використання потенційних можливостей ґрунту у формуванні врожаїв сільськогосподарських культур, ніж фактичне розміщення. Тому будь-яке аграрне підприємство, яке планує перейти на засади органічного, передусім повинно працювати у напрямі підвищення родючості ґрунту. В подальшому розміщувати культури по полях сівозміни так, щоб вони оптимально використовували поживні речовини із ґрунту. Зосереджувати увагу на кормових культурах та максимально розвивати тваринництво, яке вироблятиме органічні добрива для сільгосп підприємств. Еталоном органічного виробництва буде підприємство із високорозвиненим тваринництвом і рослинництвом, яке працює над підвищенням родючості ґрунту. При переході на органічне виробництво врожайність сільськогосподарських культур знизиться, тому необхідно, щоб вона була максимальною за наявних умов. Тільки так сільськогосподарське підприємство буде конкурентоспроможним та успішним.

Список використаних джерел

1. Гатаулин А.М. Экономико-математические методы в планировании сельскохозяйственного производства / А.М. Гатаулин, Г.В. Гаврилов, Л.А. Харитонов. – М.: Агропромиздат, 1996. – 272 с.
2. Жадлун З.О. Економіко-математичні моделі процесів ґрунтового живлення рослин: автореф. дис. ... канд. екон. наук / Жадлун З.О. – К., 1991. – 162 с.
3. Жадлун З.О. Економіко-математичне моделювання використання добрив в аграрному виробництві. Еколого-економічний аспект / Жадлун З.О., Галаєва Л.В., Шульга Н.Г. – К.: НАУ, 2001. – 16 с.
4. Завгородня І. Виникнення попиту на органічні продукти в Україні мотивує фермерів відмовлятися від використання хімії у своїй роботі / І. Завгородня // Тиждень. – 2011. – 27 берез.
5. Кадиевский В.А. Методические разработки по изучению и применению экономико-математических методов для расчета оптимальных планов распределения и минеральных удобрений / Кадиевский В.А., Цехмистренко Ю.Ф. – К.: УСХА, 1986. – 30 с.
6. Каюмов М.К. Справочник по программированию урожаев / М.К. Каюмов. – М.: Россельхозиздат, 1977. – 186 с.

7. Кириков О.М. Оптимизация параметров плодородия почв и доз удобрений на основе системного анализа и математического моделирования // Плодородие почв: проблемы, исследования, модели: Науч. труды / Почв. ин-т им. Докучаева. / О.М. Кириков, И.М. Стребков. – М., 2005. – С. 86.

8. Кириченко Н.Ф. Аналитическое представление матричных и интегральных линейных преобразований / Н.Ф.Кириченко, В.А. Стоян // Кибернетика и системный анализ. – 1998. – №3. – С.90-104.

9. Коломієць М.В. Оптимізація обробітку ґрунтів Лісостепу: наукові та прикладні аспекти / М.В. Коломієць // Землеробство. – 1993. – № 68. – С.38-45.

10. Кравченко Р.Г. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве / Р.Г. Кравченко. – М.: Колос, 1978.

11. Paul Kristiansen, Acram Taji, John Reganold Organic Agriculture a Global Perspective. – Comstock Publishing Associates A Division of Cornell University Press, Ithaca, New York. – 2006. – P. 450.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013 р.

*

УДК 330.837.001:330.341.1

Л.М. ЗАДОРОЖНА, аспірант*
Вінницький національний аграрний університет

Теоретичні засади інституційного забезпечення розвитку ринку інновацій

Постановка проблеми. Історично склалися, що більшість управлінців прирівнюють інновації, насамперед, до розвитку нових продуктів і нових технологій. Але все частіше інновації розглядаються як внесок у розвиток нових послуг, бізнес-моделей, курсу на ринок, а також нові методи управління. На даному етапі існує визнання того, що нові ідеї можуть перетворити будь-яку частину ланцюжка створення вартості – і що продукти, й послуги є лише верхівкою інноваційного айсберга.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовне дослідження різних аспектів інновацій, інноваційного розвитку та інституцій інноваційної діяльності здійснили у своїх працях іноземні вчені: Jim Woodhill [1], Julian Birkinshaw, Cyril Bouquet, J.-L. Barsoux [2]; та вітчизняні – Ю. Грінченко [3], С. Дзюба [4], В. Єрмолаєва [5], І. Житнецький [6], В. Липов [7], О. Пестова [8], Л. Федулова [9], О. Шпикуляк [10] та ін.

Мета статті – теоретичне обґрунтування й аналіз основних інституцій, що забезпе-

чують інноваційну діяльність у сучасних умовах господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Інновації є головним засобом забезпечення економічного зростання, конкурентоспроможності та фінансової стабільності будь-якого підприємства. Однією з особливостей цього поняття є широка сфера його використання – в усіх без винятку галузях економіки і в повсякденному житті.

Інновація – це важлива для сьогодення економічна категорія. Від часу її появи минув не один десяток років. Започаткував цей термін відомий австрійський економіст Йозеф Алоїз Шумпетер 1912 року у своїй праці “Теорія економічного розвитку”, що стала згодом класичною. У ній він розглядає інновацію як економічний засіб, застосований підприємцем із метою підвищення розміру одержаного прибутку.

Узагальнюючи свої дослідження Й. Шумпетер висловив гіпотезу, що інновації в економічній системі з’являються не рівномірно та не безперервно, а є наслідком одночасних кластерів й у великій кількості. Кластер – сукупність базових нововведень, що визначають технологічний устрій економіки упродовж тривалого часу.

* Науковий керівник – О.Г. Шпикуляк, доктор економічних наук, старший науковий співробітник.

© Л.М. Задорожна, 2013

7. Кириков О.М. Оптимизация параметров плодородия почв и доз удобрений на основе системного анализа и математического моделирования // Плодородие почв: проблемы, исследования, модели: Науч. труды / Почв. ин-т им. Докучаева. / О.М. Кириков, И.М. Стребков. – М., 2005. – С. 86.

8. Кириченко Н.Ф. Аналитическое представление матричных и интегральных линейных преобразований / Н.Ф.Кириченко, В.А. Стоян // Кибернетика и системный анализ. – 1998. – №3. – С.90-104.

9. Коломієць М.В. Оптимізація обробітку ґрунтів Лісостепу: наукові та прикладні аспекти / М.В. Коломієць // Землеробство. – 1993. – № 68. – С.38-45.

10. Кравченко Р.Г. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве / Р.Г. Кравченко. – М.: Колос, 1978.

11. Paul Kristiansen, Acram Taji, John Reganold Organic Agriculture a Global Perspective. – Comstock Publishing Associates A Division of Cornell University Press, Ithaca, New York. – 2006. – P. 450.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2013 р.

*

УДК 330.837.001:330.341.1

Л.М. ЗАДОРОЖНА, аспірант*
Вінницький національний аграрний університет

Теоретичні засади інституційного забезпечення розвитку ринку інновацій

Постановка проблеми. Історично склалися, що більшість управлінців прирівнюють інновації, насамперед, до розвитку нових продуктів і нових технологій. Але все частіше інновації розглядаються як внесок у розвиток нових послуг, бізнес-моделей, курсу на ринок, а також нові методи управління. На даному етапі існує визнання того, що нові ідеї можуть перетворити будь-яку частину ланцюжка створення вартості – і що продукти, й послуги є лише верхівкою інноваційного айсберга.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовне дослідження різних аспектів інновацій, інноваційного розвитку та інституцій інноваційної діяльності здійснили у своїх працях іноземні вчені: Jim Woodhill [1], Julian Birkinshaw, Cyril Bouquet, J.-L. Barsoux [2]; та вітчизняні – Ю. Грінченко [3], С. Дзюба [4], В. Єрмолаєва [5], І. Житнецький [6], В. Липов [7], О. Пестова [8], Л. Федулова [9], О. Шпикуляк [10] та ін.

Мета статті – теоретичне обґрунтування й аналіз основних інституцій, що забезпе-

чують інноваційну діяльність у сучасних умовах господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Інновації є головним засобом забезпечення економічного зростання, конкурентоспроможності та фінансової стабільності будь-якого підприємства. Однією з особливостей цього поняття є широка сфера його використання – в усіх без винятку галузях економіки і в повсякденному житті.

Інновація – це важлива для сьогодення економічна категорія. Від часу її появи минув не один десяток років. Започаткував цей термін відомий австрійський економіст Йозеф Алоїз Шумпетер 1912 року у своїй праці “Теорія економічного розвитку”, що стала згодом класичною. У ній він розглядає інновацію як економічний засіб, застосований підприємцем із метою підвищення розміру одержаного прибутку.

Узагальнюючи свої дослідження Й. Шумпетер висловив гіпотезу, що інновації в економічній системі з’являються не рівномірно та не безперервно, а є наслідком одночасних кластерів й у великій кількості. Кластер – сукупність базових нововведень, що визначають технологічний устрій економіки упродовж тривалого часу.

* Науковий керівник – О.Г. Шпикуляк, доктор економічних наук, старший науковий співробітник.

© Л.М. Задорожна, 2013

На нашу думку, задоволення нових суспільних потреб здійснюється за допомогою інновацій, а інноваційна діяльність – це сукупність нових змін, що безперервно виникають у часі та просторі, впровадження інновацій у практику господарювання, діяльність, що створює новий продукт (послугу) чи вдосконалює застарілий продукт (послугу).

Залежно від об'єкта і предмета дослідження інновації можна розглядати як:

- процес (Твіст, Койре, Інінгс, Рапппорт, Санто, Кабанов, Гвішіані, Макаров та ін.);
- систему (Лапін, Шумпетер);
- зміни (Валента, Яковець, Водачек й ін.);
- результат (Левінсон, Бешелев, Гувріч).

Як зазначає В.В. Єрмолаєва, одним із головних завдань будь-якого суспільства є оволодіння найновітнішими науково-технічними досягненнями, широке використання загальнолюдського інтелектуального

надбання через створення та розвиток інформаційних мереж, забезпечення на цій основі соціального прогресу, встановлення моральних обмежень щодо небезпечних наслідків науково-технічного прогресу [5, с. 268].

Багато заходів у сфері розвитку інноваційного потенціалу потребували технологічних, а не інституційних інновацій.

Глобальні виклики ХХІ ст. закликають до інституційних інновацій, що зумовлюють зовсім іншу динаміку відносин у суспільстві. Зміна інституцій, будь-то пов'язаних із соціальними нормами і цінностями, ринковими стимулами, політичними системами й організаційними процесами, потребує “м'якого” потенціалу зв'язку, довіри, дипломатії [1, с. 47].

Тобто йдеться про “управління” – здатність суспільства до самоорганізації та управління його справами упродовж колективного блага. І це вимагає інституційних інновацій (рис.1).

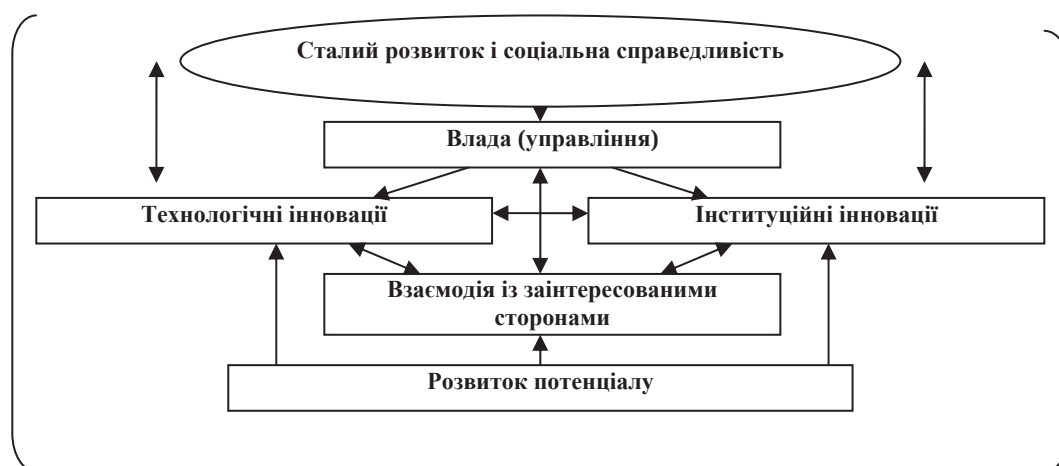

Рис. 1. Управління стійкістю і розвиток потенціалу

Джерело: Складено на основі даних [1].

Аргументом є те, що сучасне суспільство стало набагато більше розумітися на технологічних, ніж на інституційних інноваціях, екологічна стійкість, соціальна справедливість і змога впоратися з масивними демографічними змінами, що світ переживає, залежать від швидких інституційних перетворень [1, с. 48].

Ю.Л. Грінченко стверджує, що одним із вдалих визначень інститутів є наступне: “Інститути – це правила гри в суспільстві, або встановлені людьми обмеження, що визначають структуру взаємодії між ними. Інсти-

туті складаються з формальних правил (конституція, законодавство та регулятивні акти) і неформальних обмежень (соціальні норми поведінки, традиції та звички, процедури й практики). Тому інститути поєднують ознаки обох типів правил” [3].

Сучасний інституціоналізм сформувався на базі еволюційної методології пізнання явищ, яка за своїми принципами дуже близька до класичної макроекономіки. Засновниками цієї теорії є Р. Нельсон і С. Уїнтер. Еволюційний інституціоналізм фокусує ува-

гу на виникненні самих інститутів та факторів їх змін у часі [8, с. 43].

Інституціоналізація інноваційної сфери характеризує трансформацію намірів господарюючих суб'єктів створити сприятливе середовище для інноваційного розвитку у вигляді норм права за допомогою економіко-правової регулювальної діяльності суб'єктів влади. Важливими завданнями даного процесу є забезпечення свободи підприємництва, функціонування ринку, контроль за інституціями суспільства, розвиток правової системи.

Сучасна нормативно-правова база (закони, укази Президента, підзаконні акти у формі постанов Уряду, наказів центральних органів виконавчої влади тощо) стосовно науково-технічної й інноваційної діяльності налічує близько 200 документів.

Аналіз Закону України "Про інноваційну діяльність" № 40-IV від 4 липня 2007 р. уможливив зробити висновок, що спеціальний уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності є економічною службою, яка займається управлінням інноваційною діяльністю на рівні держави. Даний орган розробляє і надає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, державних інноваційних програм, обсягу їх фінансування, останній допрацьовує ці пропозиції та направляє їх до

Верховної Ради України з метою законодавчого затвердження програми й обсягу асигнувань для фінансової підтримки інноваційної діяльності в межах Державного бюджету України [4, с. 162]. Облради, райради затверджують регіональні інноваційні програми і виділяють кошти на їхнє здійснення в межах своїх бюджетів, делегуючи повноваження обласним та районним державним адміністраціям щодо фінансування регіональних інноваційних програм через державні інноваційні кредитно-фінансові установи, а також щодо здійснення контролю за витратами цих коштів. Міськради, сільради і селищні ради створюють комунальні інноваційні кредитно-фінансові установи для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм, кошти на які виділяються в межах відповідних місцевих бюджетів [4, с. 163].

За своєю сутністю інститути покликані забезпечити стабільність суспільства, те, чому сприяє інновація. Коли йдеться про інституційне забезпечення інноваційної діяльності, ми говоримо про створення такого інституціонального середовища, яке було б максимально відкрите для змін, що забезпечують розвиток економіки, одночасно підтримуючи стабільність суспільства. Тому вважаємо за потрібне розглянути складові інституціональної системи (рис. 2).

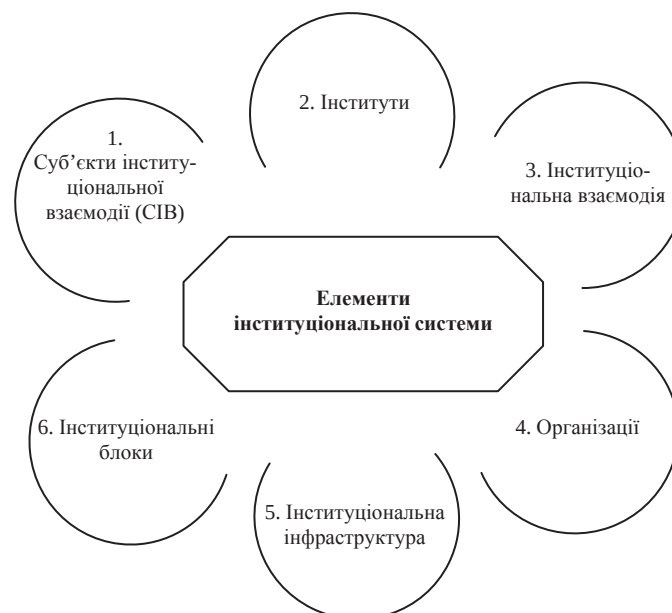

Рис. 2. Складові інституціональної системи

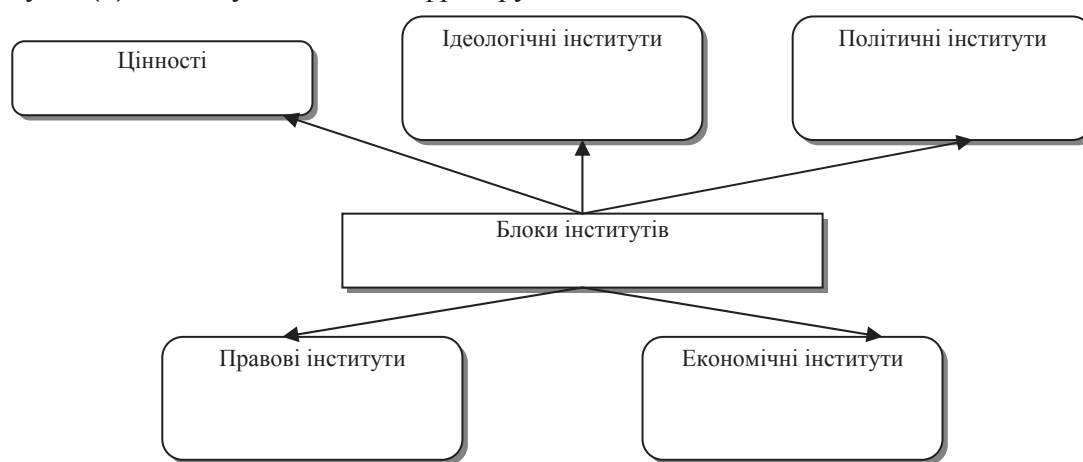
Джерело: Складено на основі даних [7, 3].

Господарюючі суб'єкти (суб'єкти інституціональної взаємодії (1) на основі певних усталених норм соціальної поведінки (2) взаємодіють між собою (3). Такими суб'єктами можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, представлені у вигляді організацій, або держава, яку також можна представити як сукупність організацій. У відносинах з іншими суб'єктами інституціональної взаємодії організація виступає як єдина особа, внутрішні відносини в якій визначаються сукупністю певних специфічних інститутів (4). Інституціональна інфраструк-

тура (5) покликана забезпечити можливість ефективної взаємодії між окремими суб'єктами в межах інституціональної системи. Інституціональні блоки (6) об'єднують інститути, що діють в окремих, взаємозв'язаних сферах суспільного життя (виробничі відносини, фінансова система тощо) [7, с. 83].

Кожний із рівнів інституціональної системи (рис. 3) включає блоки інститутів, що забезпечують комплексне виконання відповідних функцій.

Рис. 3. Інституціональна структури суспільства

Джерело: Складено на основі даних [7, 3].

Так, основними інституціональними блоками економічної системи суспільства є системи виробничих відносин, фінансова, корпоративного управління, організації виробничої діяльності, освіти і професійної кваліфікації, забезпечення інноваційної активності, соціальної підтримки населення.

Висновки. Інституції мають вирішальне значення для встановлення довіри в суспільстві.

Ринкові умови господарювання створюють для суб'єктів економіки високий рівень конкурентних відносин, в яких виграє той, на чиєму боці конкурентні переваги у сфері виробництва та реалізації товарів. Конкурентні переваги досягаються завдяки впровадженню інновацій. Формування грамотної інноваційної політики потребує всебічного вивчення світової практики інноваційного розвитку й теорії інновацій.

Формування основних засад інноваційного розвитку визначене стратегічним пріоритетом економічної політики нашої держави.

Для утвердження ефективної національної інноваційної діяльності необхідно зробити такі кроки:

а) розвивати вже існуючі інноваційні структури і сприяти виникненню нових, особливо в областях;

б) створити ефективну систему інноваційного кредитування й інвестування;

в) першочерговим завданням керівників виконавчої влади має стати розробка програми виходу вітчизняного інноваційного сектора із кризового стану, в якій необхідно передбачити розв'язання базових структуроутворювальних проблем, таких як формування попиту на інноваційну продукцію на внутрішньому ринку, належне державне фінансування інновацій та відновлення престижності наукової праці.

Список використаних джерел

1. *Jim Woodhill*. Capacities for Institutional Innovation: A Complexity Perspective/ Jim Woodhill // IDS Bulletin Volume 41 Number 3. – May 2010. – P. 47-59.
2. *Julian Birkinshaw*. The 5 Myths of Innovation/ Julian Birkinshaw, Cyril Bouquet and J.-L. Barsoux // Mit sloan management review vol. 52 no. 2. – winter 2011. – P. 43-50.
3. *Грінченко Ю.Л.* Інституційні фактори формування та розвитку інноваційних систем в країнах, що розвиваються, та з перехідною економікою / Ю.Л. Грінченко // Економічні інновації. – Вип. 43. – 2011. – С. 73-83
4. *Дзюба С.Г.* Організація й правове забезпечення інноваційної діяльності в Україні / С.Г. Дзюба, Г.С. Чубаренко // Реалії та перспективи інноваційного розвитку України (економічні, фінансові та правові аспекти). 36. матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. молодих науковців 26 берез. 2010 р. – К.: УДУФМТ, 2010. – 208 с. – Ч. II. – С. 161-163.
5. *Єрмолаєва В.В.* Теоретичні основи дослідження інновацій / В.В. Єрмолаєва // Вісн. нац. ун-ту “Львів. політехніка.” Пробл. економіки та упр. – 2010. – №683. – С. 268-273.
6. *Житнецький І.В.* Економічна сутність інновацій та інноваційної діяльності в ринкових умовах господарювання / І.В. Житнецький, Ю.Г. Левченко // Харчова промисловість. – 2008. – № 7. – С.117-121.
7. *Липов В.В.* Визначення моделі інноваційного розвитку України: чинник інституціональної компліментарності / В.В. Липов // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2009. – № 5.– Т. 1. – Економічні науки. – С. 81-86.
8. *Пестова О.А.* Інституціональні аспекти теорій інноваційного розвитку / О.А. Пестова // Академічний огляд. – 2011. – № 2 (35). – С. 38-45.
9. *Федулова Л.І.* Інститути інноваційного розвитку регіонів / Л.І. Федулова // Економічні інновації. – 2011. – Вип. 43. – С. 337-345.
10. *Шпикуляк О.Г.* Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки / О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 3. – С. 114-117.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2013 р.

*

УДК 330.341.1.001

Т.В. Гончарук, аспірант*
Вінницький національний аграрний університет

Механізм інноваційного забезпечення у формуванні ефективності виробничих систем: теоретичний аспект

Постановка проблеми. Розвиток економіки України відбувається в умовах і під впливом усебічних модернізаційних перетворень та глибинних трансформацій виробничої системи у контексті її адаптації до ринкових умов господарювання. Об'єктивним і необхідним фактором підвищення ефективності виробничих систем завжди було й залишатиметься формування моделей інноваційності, які забезпечують інвестиційну привабливість та перспективну конкурентоспроможність – заданий теоретичний постулат доведений часом. Навколо цього вважаємо за необхідне сконцентрува-

ти увагу, виклавши власну теоретичну позицію щодо сутності й ролі механізму інноваційного забезпечення у формуванні ефективності виробничих систем. З теоретичного погляду проблема є актуальною, особливо це стосується функціонування розглянутого механізму в умовах трансформаційних змін – переходу від однієї системи економічних відносин до іншої, а в даному випадку має місце утвердження ринкової моделі.

Інновації в розвитку економічних систем відіграють вирішальну роль щодо формування їх конкурентоспроможності. Саме тому механізм інноваційного забезпечення у будь-якому випадку незалежно від сфери, галузі, виду діяльності унормовує відповідний рівень їх ефективності. Дослідження цієї проблеми нині на часі, до того ж у своїй

---

* Науковий керівник – Г.М. Калетнік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Т.В. Гончарук, 2013

Список використаних джерел

1. *Jim Woodhill*. Capacities for Institutional Innovation: A Complexity Perspective/ Jim Woodhill // IDS Bulletin Volume 41 Number 3. – May 2010. – P. 47-59.
2. *Julian Birkinshaw*. The 5 Myths of Innovation/ Julian Birkinshaw, Cyril Bouquet and J.-L. Barsoux // Mit sloan management review vol. 52 no. 2. – winter 2011. – P. 43-50.
3. *Грінченко Ю.Л.* Інституційні фактори формування та розвитку інноваційних систем в країнах, що розвиваються, та з перехідною економікою / Ю.Л. Грінченко // Економічні інновації. – Вип. 43. – 2011. – С. 73-83
4. *Дзюба С.Г.* Організація й правове забезпечення інноваційної діяльності в Україні / С.Г. Дзюба, Г.С. Чубаренко // Реалії та перспективи інноваційного розвитку України (економічні, фінансові та правові аспекти). 36. матер. X Міжнар. наук.-практ. конф. молодих науковців 26 берез. 2010 р. – К.: УДУФМТ, 2010. – 208 с. – Ч. II. – С. 161-163.
5. *Єрмолаєва В.В.* Теоретичні основи дослідження інновацій / В.В. Єрмолаєва // Вісн. нац. ун-ту “Львів. політехніка.” Пробл. економіки та упр. – 2010. – №683. – С. 268-273.
6. *Житнецький І.В.* Економічна сутність інновацій та інноваційної діяльності в ринкових умовах господарювання / І.В. Житнецький, Ю.Г. Левченко // Харчова промисловість. – 2008. – № 7. – С.117-121.
7. *Липов В.В.* Визначення моделі інноваційного розвитку України: чинник інституціональної компліментарності / В.В. Липов // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2009. – № 5.– Т. 1. – Економічні науки. – С. 81-86.
8. *Пестова О.А.* Інституціональні аспекти теорій інноваційного розвитку / О.А. Пестова // Академічний огляд. – 2011. – № 2 (35). – С. 38-45.
9. *Федулова Л.І.* Інститути інноваційного розвитку регіонів / Л.І. Федулова // Економічні інновації. – 2011. – Вип. 43. – С. 337-345.
10. *Шпикуляк О.Г.* Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки / О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 3. – С. 114-117.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2013 р.

*

УДК 330.341.1.001

Т.В. Гончарук, аспірант*
Вінницький національний аграрний університет

Механізм інноваційного забезпечення у формуванні ефективності виробничих систем: теоретичний аспект

Постановка проблеми. Розвиток економіки України відбувається в умовах і під впливом усебічних модернізаційних перетворень та глибинних трансформацій виробничої системи у контексті її адаптації до ринкових умов господарювання. Об’єктивним і необхідним фактором підвищення ефективності виробничих систем завжди було й залишатиметься формування моделей інноваційності, які забезпечують інвестиційну привабливість та перспективну конкурентоспроможність – заданий теоретичний постулат доведений часом. Навколо цього вважаємо за необхідне сконцентрува-

ти увагу, виклавши власну теоретичну позицію щодо сутності й ролі механізму інноваційного забезпечення у формуванні ефективності виробничих систем. З теоретичного погляду проблема є актуальною, особливо це стосується функціонування розглянутого механізму в умовах трансформаційних змін – переходу від однієї системи економічних відносин до іншої, а в даному випадку має місце утвердження ринкової моделі.

Інновації в розвитку економічних систем відіграють вирішальну роль щодо формування їх конкурентоспроможності. Саме тому механізм інноваційного забезпечення у будь-якому випадку незалежно від сфери, галузі, виду діяльності унормовує відповідний рівень їх ефективності. Дослідження цієї проблеми нині на часі, до того ж у своїй

---

* Науковий керівник – Г.М. Калетнік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Т.В. Гончарук, 2013

актуальності вона вже утвердилася в науковому середовищі як архіважлива.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні теоретичні постулати щодо ролі й функціональних ознак механізму інноваційного забезпечення у формуванні ефективності виробничих систем викладені у працях таких дослідників, як: Й. Шумпетер [15], Б. Твісс [14], Б. Санто [13], П. Друкер [12], С. Ожегов [11], О. Мамедов [10], П. Саблук [8], С. Володін [5], Ю. Бажал [2], В. Андрійчук [1] та багатьох інших. Проте в теоретичному плані завжди має місце широке поле для продовження наукового пошуку, адже інституційні умови змінюються і концепції й бачення щодо сутності – функціональних ознак тих чи інших явищ можуть видозмінюватися, що потребує теоретичного обґрунтування.

Мета статті – розгляд теоретичних аспектів функціонально-рольових ознак механізму інноваційного забезпечення у формуванні ефективності виробничих систем, ефективність при цьому розглядається як сконструйований цим механізмом результат.

Виклад основних результатів дослідження. Функціонування галузей і виробництв ґрунтується на певних механізмах, які структурують відносини господарського й ринкового обміну. Теорія питання багатогранна, а розвиток економіки та її галузей організаційно й функціонально підпорядкований механізмам, які визначають поведінку економічних агентів, формують мотивації до здійснення виробничої діяльності в певних інституційних умовах.

Теорією й практикою доведено, що багатогранність понятійного апарату економічної науки зумовлена всеохоплюючим характером її функціонування в житті суспільства, аналогічно простежується множинність визначень понятійного апарату. Традиційно механізм (грец. μηχανή *mechané* — машина) розглядається як система тіл, що призначена для перетворення руху одного або кількох тіл у потрібний рух інших тіл. Механізм є основою більшості машин і використовується в різноманітних технічних об'єктах [6]. Механізм – це система, пристрій, спосіб, що визначають порядок якого-небудь виду діяльності [11]. В економіці – це сукупність

принципів, форм, методів, важелів, за допомогою яких здійснюється накопичення, використання ресурсів, створення і постачання на ринок необхідних суспільству благ.

Механізм по суті є складне організаційно-управлінське завдання, вирішення якого спрямовується на досягнення мети господарської та іншої діяльності, яка в ринковому середовищі уособлює отримання прибутку чи іншого ефекту. Інакше кажучи, механізм – це порядок дій учасників соціальних, виробничих, господарських, економічних систем, у межах якого забезпечується досягнення визначеної мети.

Механізм інноваційного забезпечення – це система ресурсів, функцій, завдань, організацій, інституцій, які за рахунок запропонованої взаємодії забезпечують формування ефективності та конкурентоспроможності виробничих конструкцій. Основу механізму інноваційного забезпечення становлять інновації, а також процес їх створення, розвитку та функціонування, які в теорії економічної науки займають чільне місце. Зокрема, доведено, що інновації – головний чинник науково-технічного прогресу, головна детермінанта конкурентоспроможності підприємств, галузей та виробництв, а також країн. Виробничі системи у свою чергу через упровадження інновацій наслідують відповідний рівень продуктивності, трудомісткості й прибутковості. Видова структура інновацій багатаспектна, традиційно виділяють технологічні, управлінські, продуктові, процесні інновації. Інновація – це запровадження нового або значно удосконаленого продукту (товару або послуги), процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу в практику бізнесу, організації робочих місць або зовнішніх зв'язків [16]. Інновації завжди були і залишатимуться визначальними у забезпеченні ефективного використання потенціалу виробничих систем. Вони формують можливості економічного зростання, а також рівень ефективності виробництва й конкурентоспроможності бізнесу. Інноваційність – головна передумова підприємницького успіху, особливо що стосується галузей відносно нових для економіки, зокрема до таких належить галузь виробництва біопалива.

Виділяють технологічні продуктиві (реалізація продукту з удосконаленими функціональними характеристиками) та технологічні процесні (реалізація удосконалених методів виробництва) інновації. Сутнісно-рольові характеристики інновацій як рушійної сили науково-технічного прогресу в економіці й суспільстві вперше окреслив Й. Шумпетер – основоположник теорії інновацій. Він увів в обіг і забезпечив наукову інституціоналізацію терміна „інновація” в 30-х роках ХХ ст., поширив серед науковців та практиків методологічні принципи функціонування, зокрема, економічних інновацій як базису ефективності підприємницької діяльності, довівши, що інновації є провідником раціональності поведінки економічних агентів у виробничих системах, яка спрямо-

вана на досягнення відповідних цільових орієнтирів.

Теорія інновацій багатоаспектна і багатогранна, адже фокусує увагу на досить широкому колі специфічних факторів конкурентоспроможності й раціональності. Інновації виконують модернізуючу роль в економіці, адже спрямовані на забезпечення і соціального прогресу, що певним чином стосується виробництва як головної складової створення благ для задоволення потреб суспільства.

Інновації утворюються у процесі еволюції соціально-економічних систем у підприємницькому й науково-технічному середовищі. Функціональну природу значимості інновацій у механізмі інноваційного забезпечення виробничих систем можна розглядати відповідним чином в історико-еволюційному ракурсі (табл. 1).

1. Еволюція сутності та функціональних ознак інновацій*

Історичний період	Сутність і функціональне призначення	Дослідники
1910 – перша половина 1940 р. (I-й етап)	Інновації визнані головним атрибутом підприємницької діяльності, який забезпечує конкурентоспроможність на ринку, економію витрат і високий рівень прибутковості бізнесу. Це джерело й засіб одержання прибутку підприємцем у певних інституціональних умовах господарювання. Доведено циклічність економічного розвитку, який знову ж таки забезпечується за рахунок інновацій	Й. Шумпетер, М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв
Друга половина 1940 – перша половина 1970 р.	Вирішальним чинником економічного зростання вважається функціональність інновацій у механізмі забезпечення високих темпів зростання валового внутрішнього продукту. Головною складовою такого зростання було визнано не самі інновації, а капітал для їх створення й використання. Інноваційний розвиток забезпечувався за рахунок глибоких структурних змін, а також створення сучасних галузей і виробництв технологічного прориву	С. Кузнєц, Р. Солоу
Середина 1970-х р. і до т.ч.	Сучасні концепції ролі інновацій в економіці, які охопили широке коло управлінських, техніко-технологічних та інституціональних проблем функціонування суспільства й враховують інновації в усіх сферах життя людини як головну рушійну силу прогресу	Р. Коуз, Д. Норт, О.Вільямсон, С. Айхелькроут, О. Валієва, В. Демєнтьєва та ін.

* Сформовано автором з використанням: Нуреев Р.М. На пути к пониманию институциональной природы инноваций / Р.М. Нуреев // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – 2012. – Т. 4. – № 2. – С. 4-10.

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. Загальновідомо, що саме слово “інновація” походить від латинського “інноваре” (“відновлення”, “оновлення”). Англійське слово й поняття

“innovation” відповідає нашому “введення нового” чи “введення новацій”. Тобто практичне використання новацій з моменту її виробництва та розповсюдження як нових продуктів або послуг є нововведенням (інновацією). Під новацією розуміється новий порядок, новий звичай, новий метод, винахід, нове явище (відкриття). Положення теорії інновацій засвідчують багатогранність і багатоаспектність наукового пошуку в зазначеному аспекті, зокрема це стосується концепцій сутності інновацій (табл. 2).

2. Концепції визначення сутності й функціонального призначення інновацій*

Авторизація викладу	Зміст
Автор – джерело визначення сутності інновацій	
Й. Шумпетер [15]	Зміни з метою впровадження та використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків та форм організації у виробництві
Б. Твіст [14]	Інновація – процес перетворення ідеї в економічну субстанцію
Б. Санто [13]	Процес, в якому відбувається створення нового, більш якісного продукту
Р. Фатхутдінов	Результат науково-технічної діяльності з метою формування ефекту
Відповідно до загальноприйнятих міжнародних стандартів	Під “інновацією” розуміється кінцевий результат інноваційної діяльності, що одержав втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, який використовується в практичній діяльності або в новому підході до соціальних послуг
Сучасні підходи до визначення сутності поняття «інновація»	
Статичний	„Інновація-продукт” – результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу, що впроваджується на ринку
Динамічний	„Інновація-процес” – процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів, замість існуючих
Типологія сучасних трактувань категорії «інновація»	
Етимологічне – П. Друкер [12]	Мистецтво надання ресурсам нових можливостей для створення цінностей
Комерційне – Б. Твісс [14]	Нововведення – застосування, тобто процес, в якому дослідження або ідея набувають економічного змісту; науково-технічні інновації – це матеріалізація нових ідей і знань, відкриттів, винаходів і науково-технічних розробок у процесі виробництва з метою їх комерційної реалізації для задоволення відповідних потреб споживачів на ринку
Функціональне – Ю. Бажал [2]	Зміна в процесах, нова функція виробництва, зміна технології виробництва, стрибок від старої виробничої функції до нової
Статичне – Рекомендації Фраскати	Кінцевий результат інноваційної діяльності, що знайшов втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, або в новому підході до соціальних послуг
Процесне – О. Лапко [9]	Комплексний процес, котрий включає в себе створення, розробку, доведення до комерційного використання і розповсюдження нового технологічного або якогось іншого рішення (новації), що задовольняє певну потребу
Перше видання української економічної енциклопедії	Новий підхід до конструювання виробництва, збуту товарів, завдяки якому інноватор та його компанія здобувають перевагу над конкурентами
Інше	Інструмент зміни матерії, визначений у часі, просторі й задіяних ресурсах, який не використовувався раніше до цього моменту в заданому просторовому вимірі [7]

*Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Інноваційний розвиток виробничих систем нині є прерогативою, адже історично доведено, що лише він забезпечує конкурентоспроможність і доступ до вкрай обмежених ресурсів сучасного світу. В основі такого розвитку – особливий економічний механізм поєднання ресурсів виробництва й науки, який уособлює відповідну державну політику. Разом із цим механізм інноваційного забезпечення розвитку виробничих систем становить сукупність інновацій та порядку їх використання, які ґрунтуються на спеціалізованій інфраструктурі й державній інституціональній політиці.

В основі механізму інноваційного забезпечення лежить головний предметний показник його функціонування – інновації. Підставою для зазначеного висновку є загальновідома позиція про те, що інновації – вирішальний чинник соціально-економічного та науково-технічного прогресу. Категорія інновацій багатогранна й багатоаспек-

тна у формах прояву та функціональності, на практиці вона є: базисом стабільного й ефективного економічного зростання [5]; комбінацією факторів виробництва, яка забезпечує підприємницький ефект [15]; процес матеріалізації часу при переході системи з одного стану в інший [3]; еволюція в економічній організації виробництва [10]; корисна зміна попереднього стану явища та процесу, засіб досягнення корисного ефекту у функціонуванні виробничої системи [4]; новостворені або кардинально удосконалені новації, які принципово відрізняються від існуючих аналогів або ж не мають аналогів взагалі [1, с. 589]; знання і продукти, які несуть у собі якісні зміни в економічному процесі [8, с. 100].

Отже, інновації як основа інноваційного забезпечення розвитку виробничих систем є базисним інститутом їх ефективності. В даному механізмі поєднуються як організаційні, так і ресурсні інновації – новітні підходи,

засоби, управлінські структури, організації, які детермінують функціональність виробництва на якісно новій основі та в нових інституціональних умовах. Разом із цим механізм інноваційного забезпечення – це по суті особлива інституціональна система, в рамках якої й за рахунок її інститутів відбувається створення, впровадження та використання інновацій для усунування результатів науково-технічного прогресу.

Формування ефективного механізму господарювання в економіці, а також в її галузях значною мірою залежить від функціональності системи інноваційного забезпечення, яка детермінує конкурентоспроможність. Будь-яка господарська, зокрема виробнича, система, являючи собою органічну цілісність, постійно декларує мотивації до одержання прибутку, що в сучасному вимірі стабільно-можливе лише за рахунок і під впливом інноваційного механізму. Констатація

виключного значення механізму інноваційного забезпечення у формуванні конкурентності економічних систем є результатом об'єктивних процесів та інституціональних умов їх функціонування. Суть проблеми полягає в тому, що інновації є базисним чинником науково-технічного прогресу виробничих систем незалежно від їх рівня й функціонального призначення. Теорія інновацій багатогранна, те саме стосується і механізму інноваційного забезпечення як квінтесенції організаційних, індивідуальних, підприємницьких та інших факторів конкурентоспроможності й продуктивності.

Висновок. Розвиток сучасних виробничих систем цілком і повністю підпорядкований ефективності інноваційного забезпечення, тобто результатам інноваційної діяльності суб'єктів ринку, а механізм інноваційного забезпечення відіграє у цьому процесі системоутворювальну роль.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с.
2. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін: навч. посіб. / Ю.М. Бажал. – К.: Заповіт, 1996. – 238 с.
3. Бекетов Н.В. Инновационное развитие экономики Республики Саха (Якутия) / Н.В. Бекетов // Стратегическое планирование в городах и регионах России: интегрируя мировой опыт инноваций. VI Общероссийский форум Лидеров стратегического планирования (г. Санкт-Петербург, 18-19 октября 2007 г.). – СПб: Леонтьевский центр. – С. 1-9.
4. Білосор Л.В. Особливості інноваційного розвитку в аграрній сфері / Л.В. Білосор // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – 2003. – № 2. – С. 111.
5. Володін С.А. Інноваційна модель наукоємного ринку АПК / С.А. Володін // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 8. – С. 133-142.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Механізм>.
7. Електронний ресурс: Режим доступу: <http://nss.org.ua/sutnist-innovatsiyi>.
8. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
9. Лапко О.О. Економіка інновацій: навч. посіб. / О.О. Лапко. – Івано-Франківськ: ІФДТУНГ, 1999. – 136 с.
10. Мамедов О.Ю. Тайна инновационной экономики – в её инновационной организации! / О.Ю. Мамедов // TERRA ECONOMICUS. – 2009. – Т. 7. – № 2. – С. 5-8. – Электронный ресурс: Режим доступа. – <http://ecsocman.hse.ru/data/869/732/1223/journal7.2-1.pdf>.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1986. – 798 с.
12. Друкер Питер Ф. Задачи менеджмента в XXI веке / Друкер Питер Ф. Энциклопедия менеджмента: пер. с англ. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2004. — 432 с.
13. Санто Б. Инновация как средство экономического развития: учебник / Б. Санто. – Пер. с венгер. – М.: Прогресс, 2005. – 376 с.
14. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс. – М.: Экономика, 1989. – 272 с.
15. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер: пер. с англ. / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.
16. OECD and Eurostat. – 2005. – P. 46.
17. Pryor F.L. Market economic systems / Pryor F.L. // Journal of Comparative Economics, Vol. 33, 2005., P 25-46.
18. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education / Smith M.K. // www.infed.org/biblio/social_capital.htm.
19. Veblen T. The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays / Veblen T. – N.Y.: Huebsch, 1919. – P. 72-73.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2013 р.

*

Сучасні трансформації землекористування сільськогосподарськими підприємствами в Україні

Постановка проблеми. Земля є невід'ємною передумовою для абсолютно всіх галузей національного господарства, а не тільки для сільського господарства. Для одних вона виступає в ролі просторового базису, для інших – як головний засіб виробництва і предмет праці.

Ряд авторів вказують, що земля є одним із основних джерел існування суспільства та найважливішим його багатством [3]. У сільському господарстві вона відіграє особливу роль, характеризується фізико-хімічними й біологічними властивостями ґрунтів, за допомогою яких формується врожай сільськогосподарських культур. Унаслідок відмінностей цих показників на певних земельних ділянках якості ґрунтів є різною.

Сільськогосподарські підприємства намагаються інтенсифікувати виробничі процеси у землеробстві та забезпечити максимальну економічну ефективність виробничо-господарської діяльності. Для цього запроваджуються системи сівозмін, удосконалюються структура посівних площ і система внесення мінеральних й органічних добрив, використовують відповідні сорти рослин, які адаптовані до місцевих природно-кліматичних умов, розробляються заходи щодо підвищення придатності земель, їх охорони, запобігання вітрової та водної ерозії, зрошення й осушення певних площ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню важливих проблем землекористування та підвищенню рівня економічної ефективності використання земельних ресурсів присвячено роботи багатьох відомих вчених економістів-аграріїв. Зокрема, над даною тематикою працювали А.Є. Дан-

кевич [1], М.М. Ільчук [3], Л.Я. Зрібняк [3], С.І. Мельник [3], Ю.В. Ліщук [5], Г. Черевко [6], Д. Кадлек [7] й інші відомі вчені.

Мета статті – дослідити основні тенденції землекористування сільськогосподарськими підприємствами в сучасних умовах.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно з чинним законодавством у загальній структурі сільськогосподарських угідь особлива роль відводиться землям сільськогосподарського призначення, до яких за Земельним кодексом України належать землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей. Більше того землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання [2].

За даними Державної служби статистики України, в 2011 році загальна земельна площа становила близько 60 350 тис. га. З цього обсягу близько 41557,6 тис. га, або 68,9%, припадало на сільськогосподарські угіддя, до яких належать рілля, сади, виноградники, сіножаті й пасовища. У загальній структурі земельних площ сільськогосподарські землі мали 70,9%, ліси та лісовкриті площі – 17,6% у загальній структурі площ, води – 4,0%, забудовані землі – 4,2 та інші землі – 3,3%.

Основними землекористувачами є сільськогосподарські підприємства і громадяни, в яких було 36483,3 тис. га, або 87,8% усіх сільськогосподарських угідь. З них 20499,3 тис. га, або 56,2%, використовували підприємства і 15984,0 тис. га, або 43,8%, – громадяни. У загальному обсязі сільськогосподар-

* Науковий керівник – М.М. Ільчук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© О.Д. Сичова, 2013

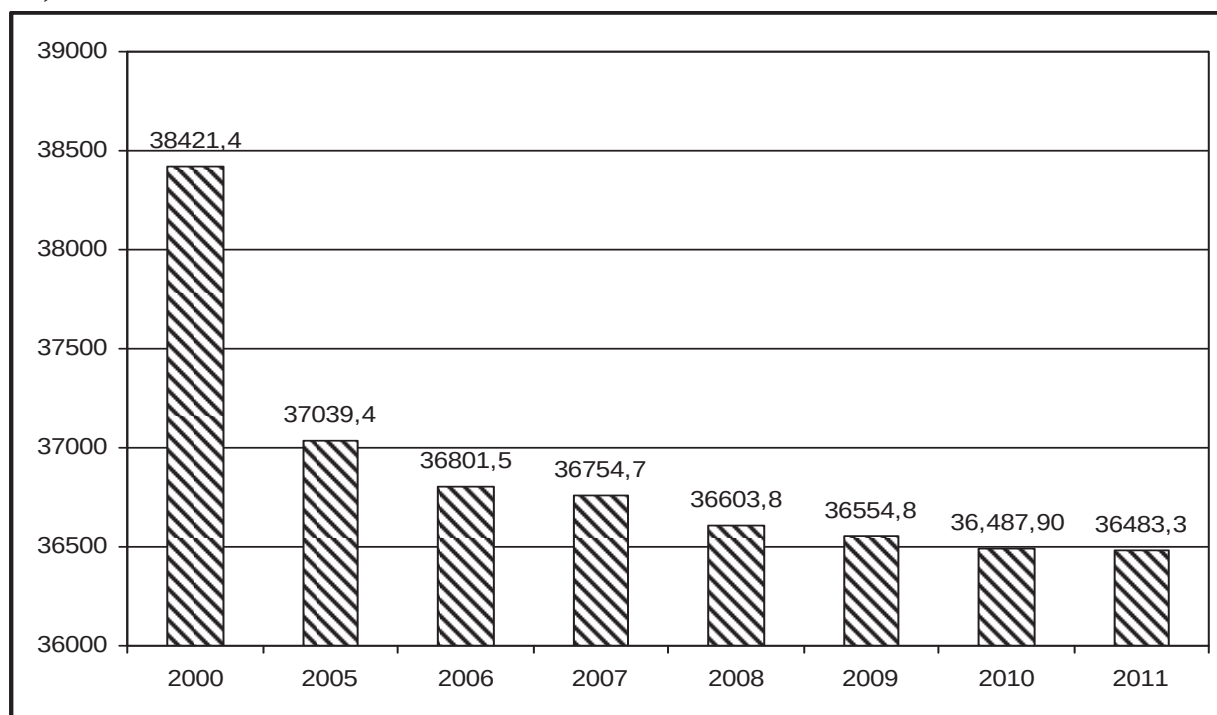
ських угідь сільськогосподарських підприємств 1010,3 тис. га, або 5,0%, припадало на державні, а 19489,0 тис. га, або 95,0%, – на недержавні господарства.

Аналізуючи структуру сільськогосподарських угідь слід відзначити, що вона у підприємств та громадян дещо різниться. Так, у суспільному секторі 19203,6 тис. га становить рілля, 393,0 – сіножаті, 695,5 тис. га – пасовища, або відповідно 93,7%, 1,9 і 3,4%. Тобто підприємства виділяють основні земельні масиви для виробництва продукції рослинництва, тим самим збільшуючи навантаження на ґрунт.

За даними Державної служби статистики України, упродовж 2000-2011 років відзначається зменшення обсягів площ сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств і громадян. Так, у 2000 році їхні площі становили 38,4 млн га, а в 2011-му – майже на 1,9 млн га менше, або на 5,0% (рис.). Звичайно, земельні ділянки не зни-

кають. Просто простежується негативна тенденція виведення сільськогосподарських угідь із сільськогосподарського обігу та зміни їх цільового призначення. Тобто землі, придатні для виробництва продуктів харчування, передаються для будівництва житлових будинків, об'єктів промисловості, логістичних приміщень і т.д. До того ж підприємства не мають фінансових та матеріальних можливостей належним чином використовувати належні їм земельні наділи, а низька прибутковість сільськогосподарського виробництва не дає змоги розв'язати наявні проблеми. Тому вони шукають інші варіанти, навіть через зміну форми землекористування.

Як стверджує Ю.В. Ліщук, політична й економічна нестабільність гальмують вирішення земельного питання, а нинішні кризові виклики додали значущої актуальності [4].

Площі сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств і громадян в Україні, тис. га

*Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Найбільш глибоко такі тенденції простежуються в Чернігівській, Рівненській, Львівській областях, де площі сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств і громадян зменшилися на 8,5%, 8,8 і 8,8% відповідно. У Житомирсь-

кій області зменшення досліджуваного показника відбулося майже на 15%.

Фахівці наголошують, що ефективність використання землі нині стає дедалі актуальнішим питанням у зв'язку з її

об'єктивною обмеженістю як природного ресурсу [6].

А. Кадлек вказує, що для забезпечення найвищого прибуткового рівня продуктивності землі необхідне поєднання двох обов'язкових умов: час і гроші [7].

Важливим показником ефективності землекористування сільськогосподарськими

підприємствами є вартість валової продукції сільського господарства, яка порівняно з 2005 роком має тенденцію до зростання (табл.). При цьому у 2011 році на одного зайнятого у сільськогосподарському виробництві припадало 35,5 тис. грн, а з розрахунку на 1 га с.-г. угідь – 3,3 тис. грн.

Вартість валової продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	Рік		
	2005	2008	2011
Валова продукція сільського господарства: у постійних цінах 2010 р., млн грн	72764,7	101451,2	121053,7
із розрахунку на одного зайнятого у сільськогосподарському виробництві, тис. грн	18,2	30,5	35,5
із розрахунку на 1 га с.-г. угідь, тис. грн	2,0	2,8	3,3

*Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Важко не погодитись із фахівцями, які стверджують, що наразі системи землеробства повинні бути спрямовані на підвищення ефективності використання землі, постійне зростання її родючості та включати такі основні елементи: освоєння сівозмін, прийоми боротьби з ерозією ґрунтів і їхній раціональний обробіток, вапнування ґрунтів, зрошення й осушення, окультурення природних сінокосів і пасовищ, боротьбу з бур'янами, шкідниками та хворобами рослин [1].

Висновки. За досліджуваний період відзначається чітка тенденція до зменшення площ сільськогосподарських угідь у використанні сільськогосподарськими підприємствами, але разом із цим спостерігається

зростання рівня основних економічних показників ефективності землекористування в них. Важливою умовою розвитку ефективного землекористування є збільшення вартості продукції сільського господарства на 1 га сільськогосподарських угідь.

Через відсутність бюджетного фінансування на проведення науково обґрунтованих заходів забезпечення ефективного землекористування основним напрямом розвитку залишається повне ресурсне забезпечення до технологічних потреб у виробництві продукції рослинництва й тваринництва. При цьому необхідні суми коштів потрібно забезпечувати за рахунок власного капіталу, кредитних ресурсів і зовнішніх інвестицій.

Список використаних джерел

1. Данкевич А.Є. Інтенсифікація землеробства при високотоварному виробництві / А.Є. Данкевич // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип.1(6). – Т.1. – Полтава: ПДАА, 2013. – С.93.
2. Земельний кодекс України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
3. Ільчук М.М. Організація і планування сільськогосподарського виробництва / [М.М. Ільчук, Л.Я. Зрібняк, С.І. Мельник та ін.]; за ред. М.М. Ільчука та Л.Я. Зрібняка. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 456 с.
4. Ліщук Ю.В. Земельні відносини в Україні: стан, проблеми та перспективи / Ю.В. Ліщук // Зб. статей міжнар. школи-семінару «Теорія і практика інноваційно-консультаційної діяльності». – К.: Вид. центр НУБіП України, 2010. – С.81-84.
5. Сільське господарство України. Стат. зб. 2011 р. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 388 с.
6. Черевко Г. Земельні відносини як чинник ефективності використання землі / Г. Черевко, Г. Земляна // Аграрна економіка. – 2010. – № 1-2. – Т. 3. – С.32.
7. Kadlec John E. Farm management / John Kodlec. – Prentice-Hall, New Jersey, 1985. – 430 p.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2013 р.

*

Розвиток підприємницької діяльності у виробництві біопалива: теоретичний аспект

Постановка проблеми. Діяльність підприємств з виробництва біопалива в Україні є малодосліджуваною проблемою, хоча нині активізувався науковий пошук з позицій оцінок макроекономічних проблем становлення й розвитку галузі на національному, загальногосподарському рівні. Такий стан речей зумовлений відносною новизною проблеми і відсутністю організованого ринку як системи суб'єктів, які б формували сукупність учасників класичної схеми – „виробництво – обмін – розподіл – споживання”. Тому дослідження питань розвитку підприємств біопаливного комплексу здійснюється з макроекономічних позицій, проектуючи на оцінку діяльності суб'єктів господарювання, стан галузі й ринку загалом.

Мета статті полягає в необхідності розкриття теоретичних аспектів розвитку підприємств і підприємницької діяльності у виробництві біопалива як однією з пріоритетних галузей, а також окреслення засад формування підприємницького середовища і стимулів утвердження даного сегмента вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підприємництво як головна життєзабезпечуюча суспільно-економічна система сприяє активізації розвитку господарських процесів. Ідентифікація підприємництва як економічного інституту відбулася з еволюцією соціально-економічних процесів, а також осмислення цієї категорії філософами й економістами, які започаткували її вивчення. Проблема підприємницької діяльності опосередковано згадується у працях мислителів Стародавньої Греції, Риму, філософів Європейського Середньовіччя. Поглиблену увагу підприємництву

приділили у своїх працях А. Сміт, К. Маркс, Ф. Енгельс, Ф. Кене та ін. [1]. Також підприємництво було об'єктом наукового пошуку в дослідженнях проблеми економіки держави, торгівлі, ціноутворення, ресурсовикористання, суспільного добробуту. Разом із тим ідентифікацію підприємництва як економічної категорії та функціональної підсистеми, інструменту задоволення потреб суспільства здійснено на етапі зародження капіталізму Р. Кантільоном, Й. Шумпетером, значною мірою А. Смітом. Загальноприйнятим є висновки про те, що підприємництво, підприємницька діяльність — самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку [2]. Підприємці — це люди, які займаються підприємництвом. З історії й аналізу еволюції економічних систем ринкового спрямування відомо, що поняття «підприємництво» в оцінку практики функціонування складових господарського механізму суспільства ринкового типу вперше ввів англійський вчений Ричард Кантільон [5] на рубежі XVII–XVIII ст., а інноваційний характер підприємництва окреслив Й. Шумпетер [12, 13], Адам Сміт [11] вважав підприємця приватником, матеріальною основою діяльності якого є приватна власність.

Загальнотеоретичні галузеві аспекти розвитку підприємств і підприємницької діяльності в агропромисловому секторі економіки України досліджуються значною когортю вітчизняних економістів, серед яких: М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк.

Проблема становлення підприємств біопаливної галузі є надзвичайно актуальною з огляду на важливість розбудови виробництва альтернативних джерел енергії в Україні. Означене питання значною мірою розкрито

* Науковий керівник – Г.М. Калетнік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© І.В. Гончарук, 2013

у наукових працях Г.М. Калетніка, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Шпичака. Питання підприємницької діяльності в розвитку галузі виробництва біопалива як із теоретичної, так і функціональної точок зору залишаються майже недослідженими.

Виклад основних результатів дослідження. Розбудова біоенергетичної галузі, зокрема виробництва біопалива в агропромисловому комплексі, у ринкових умовах функціонально можлива виключно через механізм активізації підприємницької діяльності. Мотивація щодо означеного висновку впливає із природи підприємництва як особливого виду людської діяльності, спрямованої на отримання прибутку через створення чогось нового. Саме таким „новим” є організація виробництва біопалива. Новизна позиціонується нами в різних аспектах – загальноекономічному (енергетична безпека); галузевому (створення високотехнологічного прибуткового виробництва); зайнятості (додаткові робочі місця); інтелектуально-науковому (активізація досліджень проблем біопалива). Динаміка розвитку, в даному випадку агропромислового підприємництва, сформована минулою українською дійсністю, яка не передбачає розгляд функції підприємця як основної рушійної сили науково-технічного й суспільно-економічного прогресу. Це головна проблема утвердження підприємницької діяльності як інструменту задоволення потреб суспільства. Галузь виробництва, яка асоціюється з чимось новим, у своєму становленні має виключну можливість реалізувати функцію підприємництва найбільш продуктивно, до таких галузей належить виробництво біопалива.

Розбудова галузі виробництва біопалива неможлива без створення і забезпечення функціонування підприємств з відповідною спеціалізацією. Для цього сьогодні у світі, як і в Україні, склались об’єктивно сприятливі умови. З теоретичної і практичної точки зору на підприємницьку діяльність у виробництві біопалива поширюються класичні постулати теорії підприємництва.

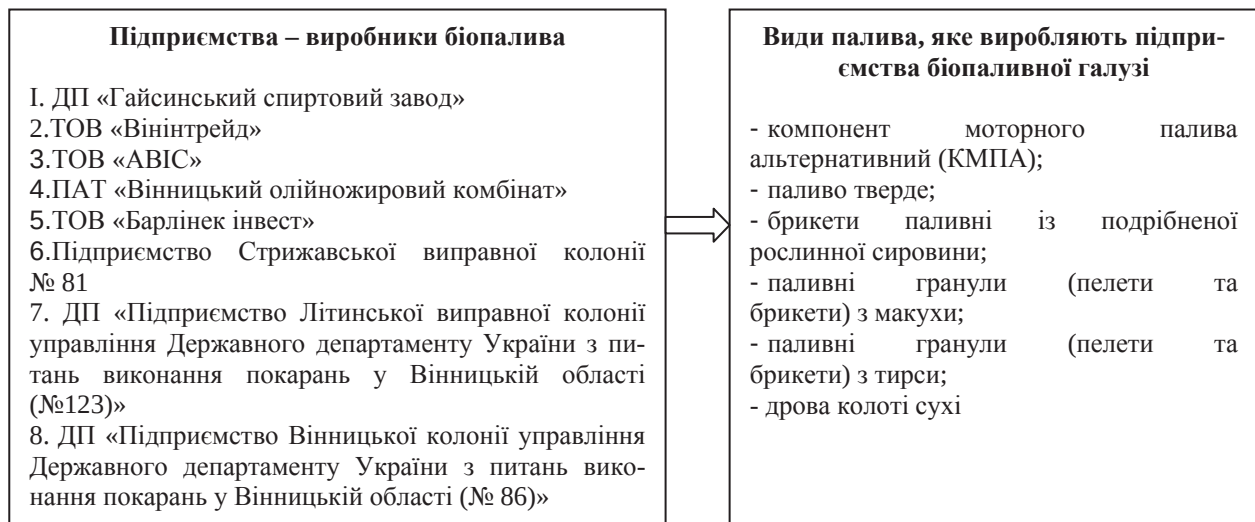
Знову ж таки наголошуємо на тому, що теорія підприємницької діяльності розглядає підприємця і підприємство як суб’єктів господарського й ринкового обміну, які по-

зиціонують себе в ролі творців суспільного багатства. У даному конкретному випадку категорією суспільного багатства є біопаливо – продукт, створений у результаті виробничо-господарської діяльності підприємця. Тому концептуальна модель розвитку підприємництва у галузі виробництва біопалива розглядається нами як інституційна основа окреслення функціональних характеристик суб’єктів зазначеного бізнесу в забезпеченні його ефективності.

Підприємство, як відомо, – це діяльність з метою отримання прибутку, яка передбачає ризик, економічну відповідальність і новаторство, ефективне поєднання ресурсів. Вона вирішує комплекс завдань, які позиціонуються як: загальноекономічні; загальносуспільні; галузеві; організаційні; суб’єктивно-індивідуальні. Ці завдання вважаємо інституціональними, тобто їх виконання забезпечує інституціоналізацію, або всебічний прояв результатів бізнесових подій. Проте виконання їх вважається результативним тоді, коли підприємство як функція, тобто підприємство як суб’єкт і об’єкт господарського процесу здійснює виробництво благ і реалізацію їх на ринку. Незалежно від галузевої приналежності підприємства і виду продукovanого товару виробник виконує економічну, ресурсну, новаторську, соціальну, мотиваційну, організаційну функції. Тобто підприємство як вид людської діяльності й підприємство як організація відіграє в суспільстві життєзабезпечуючу роль.

Підприємницькі структури – виробники біопалива в Україні – лише з’являються, тому вивчення функціонування практично відсутнє, що дещо ускладнює науковий пошук, хоча, з іншого боку, це дає нам можливість віднайти новизну. З огляду на виключну актуальність піднятої проблеми і необхідність пошуку дієвої методології дослідження застосовуватимемо різноаспектні підходи до оцінки предметів і явищ підприємництва у виробництві біопалива.

Розвиток підприємницької діяльності, а отже й підприємств (рис.) у виробництві біопалива відбувається в певних інституційних умовах, які визначають проблеми та перспективи зазначеного процесу (табл.).

Підприємства – виробники біопалива у Вінницькій області*

*Сформовано автором.

У розвитку теоретико-методологічних засад підприємницької діяльності в зазначеному сегменті вітчизняної економіки звертаємо увагу на те, що перспективними напрямками розвитку НВДЕ в Україні є: біоенергетика, видобуток та утилізація шахтного ме-

тану, використання вторинних енергетичних ресурсів (ВЕР), позабалансових покладів вуглеводнів, вітрової і сонячної енергії, теплової енергії доквілля, освоєння економічно доцільного гідропотенціалу малих річок України.

Проблеми і перспективи розвитку підприємницької діяльності в галузі виробництва біопалива України*

Основні перешкоди
- Здебільшого господарствам економічно не вигідно виробляти біопаливо, перевага надається експорту сировини;   - відсутність фінансових стимулів для реалізації біоенергетичних проектів;   - високий рівень ризиків для потенційних інвесторів;   - дефіцит власних коштів українських компаній, їх низька фінансова спроможність і висока вартість банківського кредитування;   - недостатнє фінансування наукових досліджень та впровадження нових технологій
Основні перспективи
Створення економічного механізму стимулювання у сфері біопалива, який передбачає: 1) <i>організаційно-економічні заходи щодо стимулювання виробництва та споживання біопалив, які включають:</i>   - визначення джерел і напрямів фінансування у галузі виробництва біопалив;   - створення системи державних стандартів у сфері виробництва та споживання біопалив і нормативно-технічних показників споживчої якості, енергетичної цінності та екологічної безпеки біопалив;   - застосування економічних стимулів для підприємств, установ, організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом біопалив, розробленням і впровадженням маловідходних, ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій, машин, механізмів, інших технічних засобів, що працюють на біопаливі;   - стимулювання інвестиційної діяльності у сфері виробництва біопалив;   - створення інформаційного фонду для збору та поширення інформації про виробництво і споживання біопалив в Україні;   - застосування економічних стимулів для споживачів, що заохочують використання біопалив, маловідходних, ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій, машин, механізмів, інших технічних засобів, що працюють на біопаливі;   2) <i>фінансування заходів з виробництва та споживання біопалив, яке здійснюється за рахунок коштів підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, державного та місцевого бюджетів, інших не заборонених законом джерел</i>

*Сформовано автором.

На сьогодні найбільш швидкими темпами здатна розвиватися біоенергетика. Очікується,

що енергетичне використання всіх видів біомаси може щороку забезпечити заміщен-

ня 9,2 млн т у. п. викопних палив на рівні 2030 року, в тому числі за рахунок енергетичного використання залишків сільгоспкультур, зокрема, соломи – 2,9 млн т у. п., дров і відходів деревини – 1,6, торфу – 0,6, твердих побутових відходів – 1,1, одержання та використання біогазу – 1,3, виробництва паливного етанолу та біодизеля – 1,8 млн т у. п. [4].

За даними Енергетичного балансу України на 2010 рік, у структурі постачання первинної енергії за рахунок альтернативних джерел енергії чільне місце посідало виробництво енергії за рахунок біопалива та відходів, яке становило 917 тис. т н. е. [3].

Проте ці обсяги постачання енергії є надто малими порівняно з викопними джерелами енергії, такими як вугілля й торф – 36 476 тис. т е. н., сира нафта і нафтопродукти – 13 153, природний газ – 55 561 тис. т н. е. тощо. Це спричинено недостатнім фінансово-кредитним забезпеченням біопаливної

галузі й НВДЕ взагалі. Розвиток підприємств біопаливної галузі потребує значних інвестиційних ресурсів. За базовим сценарієм Енергетичної стратегії України на період до 2030 року загальний обсяг інвестицій у розвиток біоенергетики становитиме до 2030 року близько 14,2 млрд грн. Для порівняння, на розвиток і функціонування нафтогазового комплексу протягом 2005–2030 років планується фінансування в сумі 600,6 млрд грн [4].

Висновок. Розбудова ефективного підприємницького середовища у галузі виробництва біопалива матиме перспективу за умов формування функціональних економічних механізмів стимулювання енергоефективності; здешевлення кредитів; звільнення від оподаткування частини прибутку, отриманого за рахунок впровадження енергоефективних та енергозберігаючих технологій.

Список використаних джерел

1. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 670 с.
2. Господарський кодекс України. Ст. 42 // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
3. Енергетичний баланс України за 2010 рік (експрес-випуск) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/express/express_u.html.
4. Енергетична стратегія України на період до 2030 року схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 145-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc>.
5. Кантільон Ричард // Большая Советская энциклопедия / под ред. А.М. Прохорова. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1969–1978.
6. Козій І.С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму / Козій І.С. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – № 18.9. – С. 223–229.
7. Костецький В. Сутнісно-теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення діяльності підприємства / Костецький В. // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 4 (29). – С. 135–145.
8. Офіційний сайт Головного управління статистики у Вінницькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/>.
9. Офіційний сайт Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://saee.gov.ua/>.
10. Про розвиток виробництва та споживання біологічних палив : Проект Закону України від 29.12.2010 № 7524 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=7524&skl=7.
11. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / А. Сміт. – М.: Ексмо, 2007.
12. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія: пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова / Й. Шумпетер. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
13. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): пер. с англ. / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

* * *